

Экзистенциальная сущность казахской философии изначально представлена в работах Абая Кунанбаева, которая считается национальным образцом мудрости. У казахских просветителей, у всего казахского народа в истории культуры значимое место занял великий писатель, мыслитель-демократ, композитор -Абай Кунанбаев (1845-1904). Поэмы, философские прозы, слова назидания, переводы и песни- все это его творческое наследие. Абай-основоположник реалистической письменной казахской литературы. Благодаря своему таланту, глубине мысли и состраданию к своему народу прославился великий Абай Кунанбаев. Его важнейшее произведение философского характера-«Слова назидания»[4].

Абай не оставил специальных философских произведений, в которых в систематическом виде были бы изложены его взгляды на природу и общество, у него нет целостной и стройной философской системы. И в этом его можно сравнить с Сократом, который несмотря на свой образ одного из самых знаменитых философов древней Греции известных современному миру, не только не имел своей философской системы, но и не оставил после себя работ за своим авторством. Наследие Абая бесспорно неоспоримо. Он был поэтом-просветителем, посвятившим свои произведения благородному делу просвещения своего народа. В своих произведениях, где он говорит о полезности изучения науки, приобретения знаний, обучения искусству и о необходимости осуждения бескультурья и невежества, Абай изложил свои философские взгляды[5-6].

Абай-является квинтэссенцией казахской философии, с полным правом можно назвать философом, мыслителем, поднявшим национальную философию к новым высотам. Он размышлял над проблемой человека, который на Востоке и есть главный философский вопрос, развивал учение о нравственных качествах, выдвигал гуманистические принципы нравственного совершенствования, полагая, что без духовного роста человека любая деятельность в этом мире теряет свой смысл. Поэт-философ изучал эстетические проблемы, тесно переплетенные с этическими, рассматривал вопросы о познавательных способностях человека и их особенностях в казахском национальном образе мира.

На формирование мировоззрения Абая оказали влияние поэты и учёные Востока, придерживавшиеся гуманистических идей (Фирдоуси, Алишер Навои, Низами, Физули, Ибн Сина и другие), а также произведения русских классиков, а через них и европейская литература вообще. Он переводил Крылова, Лермонтова, Пушкина, Гёте и Байрона.

Изучение его моралистических назиданий и стихов показывает, что Абай не был метафизиком, рассматривающим мир в состоянии застоя, неизменности. В произведениях Абая появляются элементы диалектического подхода к явлениям действительности. Явления природы и общества Абай рассматривает в движении и изменении.

То, что мы жизнью и миром зовем,
Это- текущий ручей
(Өмір, дүние дегенін
Ағып жатқан су екен) [7].

Абай указывает, что мир постоянно изменяется: «Мир-океан, времена, как ветры, гонят волны поколений, сменяющих друг друга. Они исчезают, и океан кажется все тем же» («Дүние - үлкен көл, заман-соққан жел, алдыңғы толқын -ағалар, артқы толқын- інілер, кезекпенен өлінер, баяғыдай көрінер»). Изменение, движение, по мнению Абая, происходит не путем периодического повторения пройденных этапов. Абай утверждает, что пройденное никогда не повторяется. Неизменен только один бог. Почти в каждом втором стихотворении поэта мы находим такие слова, как «құдай», «тәңір», «алла», то есть традиционные имена бога.Функциональность подобной лексики, ее смысловая нагрузка свидетельствуют о нарастании в творчестве поэта тенденций мировоззренческого характера. Абай, получивший религиозное воспитание и образование, учитывал идею сотворения богом мироздания. В одном из стихов, сочиненных в 1886 году, он пишет:

Всегда молодые стареют, рожденные умирают,
Не суждено прошедшей жизни вернуться.

Наши следы, увиденные нами радости останутся позади.

Изменяемо все, кроме божества.

В состоянии постоянного развития рассматривается Абаем не только природа, но и человеческое общество. Он указывает, что изменяются эпоха, хозяйство, характер людей. В «Двадцатом слове» у Абая говорится: «Мир не стоит на месте. Жизнь и сила человека так же не остаются в неизменном состоянии» («Дүние бір қалыпта тұрмайды, адамның қуаты, өмірі бір қалыпта тұрмайды»). В этих противоположностях Абай видел борьбу, что эта борьба по мнению его вечна. И это очевидно из следующего его сочинения:

Их восемь, созданных богом доблестных богатырей,

Что извечно борются друг с другом.

Верх то один берет, а то другой,

Но кто из них окажется сильнее?

Если не разгадаю – я недостойн быть разумным.

Лето и зима, день и ночь, четное и нечетное,

Добро и зло-вот и восемь [8].

Как просветитель, выступающий поборником науки и прогресса, Абай признавал объективную реальность мира, существующую независимо от сознания людей, а сознание, разум, говорил он, не есть творение бога, которое якобы дается людям от рождения, а вырабатывается в жизненной борьбе, в процессе труда. Они приобретают сознание, становятся умными благодаря познанию закономерностей мира [9].

Человеческое сознание Абай рассматривает в тесной связи с трудовой деятельностью человека. В этом отношении заслуживает внимания его «Двадцать седьмое слово», где, показывая сущность отличия человека от животного, Абай утверждает, что люди от животных отличаются своей сознательностью, способностью исследовать и познавать законы окружающего мира [10-11]. Телесная организация человека построена так, что он приспособлен к изучению мира и его познанию, в то время как телесная организация животных совершенно не приспособлена к такой деятельности. «Һәммә махұлықатқа да қара, өзіне де қара, жанды бәрімізге де беріпті, жанның жарығын бәрімізге де бірдей ұғарлық қылып беріп пе? Адам алдын, артын, осы күнін – үшеуін де тегіс ойлап тексереді. Қайуан артын, осы күнін де бұлдыр біледі, алдыңғы жағын тегіс тексермекке тіпті жоқ, қайуанға берген денеге қара, адамға берген денеге қара; адам екі аяғына басып, тік өсіп, дүниені тегіс көрмекке тегіс тексермекке ылайықты Һәм өзге қайуандарды құлданарлық, пайдасын көрерлік лайығы бар» («... Посмотри на всех животных, посмотри на себя. Животные одухотворены, но похожа ли их душа на твою? Человек, думая о прошлом и будущем, а также о настоящем, все проверяет чувством и умом. Животное тускло представляет прошлое и настоящее и вовсе не может проникнуть в будущее. Сравни организм животного и организм человека. Человек опирается на ноги, растет вверх, он охватывает своим взором всю жизнь, проверяет ее, и все животные служат ему»).

Существование Абая было оригинальным и уникальным, в отличие от любого другого опыта не только из-за уникальности степи - места, где формируется трансцендентный дух, но и из-за беспрецедентной резкости национальной критики, которая может быть беспрецедентной в мировой литературе.

Список литературы:

1. Абай. Слова Назидания. Алма-ата: Жалын, 1961.
2. Абай. Стихи. Алматы: Жалын, 1994.
3. Абылхожин, Ж., Козыбаев М. и Татимов М. (1989). Казахстанская трагедия. Вопросы истории, 7, 53-70 стр.
4. Ананьева С. (2016). Классическая восточная и казахская литература. Журнал Казахский национальный университет им. Аль-Фараби. Восточные исслед. 47, 2.
5. Большая советская энциклопедия.-2-е изд. -М.: Большая советская энциклопедия, 1949.-Т. 1.

6. Дункан С., Лолордо А. (2013). Дискусии в современной философии: важные чтения и современные ответы. Лондон: Рутледж, 374 с.
7. Абай. Энциклопедия.-Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы, «Атамұра» баспасы, ISBN 5-7667-2949-9
8. Картаева А. (2013). Традиции и инновации в истории литературы. Современные проблемы науки и образования, 4, 23-41.
9. Кунанбаев А. Избранное. Под ред. Л. Соболева. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1945.
10. Кудайбердиев Ш. (1990). Генеалогия тюрков, киргизов, казахов и хана. Москва:
11. Совместное предприятие «Дастан», 364 с.

Symmaru

This article is discussed the social and philosophical views and thinking of Abai Kunanbaev

Аннотация

В данной статье рассматриваются социально-философские взгляды и идеи Абая Кунанбаева. Абай-является квинтэссенцией казахской философии, с полным правом можно назвать философом, мыслителем, поднявшим национальную философию к новым высотам. В произведениях Абая появляются элементы диалектического подхода к явлениям действительности.

ӘӨЖ 63,2(2)

АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҰЛТТЫҢ РУХАНИ ДАМУЫНДАҒЫ МАҢЫЗДЫ РОЛІ

**Саттар Бейбарс Болатұлы II курс студенті, тарих мамандығы
ТР-118 тобы**

Шымкент университеті

**Ғылыми жетекшісі: Исмайлов Есенбай Орынбекұлы, аға оқытушы,
Шымкент университеті, Шымкент қ, Қазақстан.**

Тарихтағы кез келген өркениетті ел өз тарихының тамырын тереңнен іздестіреді. Олар тарихын ежелгі дәуірлерден бастап, мызғымас саяси-идеологиялық сана қалыптастыра алатындықтан, онда ұлттық құндылықтар негізінде қоғамдық келісім және демократиялық өрлеу, нарық пенғылым байланыстары дамиды. Сондықтанда ұлттың келешегі мен болашағы үшін өткенге бет бұру, одан сабақ алудың маңыздылығы ешқашан төмендеген емес. Қазақстан егемендігін алғанына 30 жыл, ел тәуелсіз болғанына 29 жыл толады.

«Тәуелсіздікке біз қалай жеттік, оған жету жолында нендей әрекеттер, іс-қимылдар және кімдер құрбан болды?» деген орынды сұрақ туындайды. Сондықтанда Қазақстан Республикасында қазіргі таңдағы ең өзекті мәселе

бақытымыз баянды, тәуелсіздігіміз ғұмырлы болуына орай, тарихтан тағылым алған, ұлттық руханият қайнарынан қанып ішкен жас буын-жас ұрпақты тәрбиелеу мәңгілігіміздің мәңгілік мәселесі болып табылады. Бұл ретте тарих тағылымын санада жаңғырта отырып, ұрпақтар сабақтастығын қалпына келтіру үрдісі өзекті сипатқа ие. Ұрпақтар сабақтастығы ең бірінші кезекте кешегі «Алаш» ұранды ұлт зиялыларының қазақ мемлекеттігін қалпына келтірудегі тарихи ерен еңбегін бүгінгі отандық тәлім-тәрбие өзегіне айналдыру деп білеміз. Бізге отаншыл терең білімді зияткер жастар керек.

Ал, олардың бойтұмар етіп ұстанар тұлғалары **Алаш ұранды арыстар идеясы болса**, туған отанымыз — Қазақстанның рухани және экономикалық өркендеуі жаңа сапалы өреге шығарына сенімдіміз. Біздер үлгі-өнеге алатын алдыңғы толқын ағалардың кешегі тоталитарлық жүйе қысымындағы азаматтық ерліктері, елдік жолындағы қызметтері өшпес

өнеге.Әлемдік империалистік мемлекеттердің қулық ойларын алыстан түсінген, зиялы қауым өкілдері қазақ халқын оқу оқып, білім іздеуге, өнер үйренуге бір сөзбен — көкірегі ояу, көзі ашық болуға шақырды. Ұлт зиялылары мұсылманшыл түркі жәдитшілдігімен толық сабақтастық таба білді. Ойларын іске асыру үшін, жеке партия және оның өз органы — газет, журналы болды.Әр партияның мүшелері, ұлт зиялылары пікірлері әр түрлі болғанымен, бәрінің алдына қойған көксеген ой — арманы мен мақсаты біреу-ақ — егеменді ел болып, тәуелсіздікке жету. Солардың ішінен айрықша көзге түскені Алаш партиясы болды.

«Алаш» партиясы 1917 жылы 21–26 шілдеде Орынбор қаласында Жалпықазақтың съезінде құрылды [2; 999]. «Алаш мұрасы» сериясын жарыққа шығарушы авторлар ұжымы «Алаш» терминіне: «Алаш (ежелгі түрік сөзі — бауырластар, қандастар, туыстар) — көне заманда, түркі халықтары бөліне қоймаған қауым кезінде дүниеге келген ұғым. Орта ғасырлық және одан ерте кезеңдегі деректерде қазақтың өз алдына ел болып хандық құрғанға дейінгі ежелгі тайпалардың ортақ атауы. «Алаш» сөзі қазақ атауының баламасы ретінде берілген. «Атамыз — Алаш, керегеміз — ағаш» деген қазақ халқы ұлттық тәуелсіздік жолындағы күресінде ежелгі «Алаш» ұғымына қайта оралып, оны бостандық пен бірліктің ұраны етіп алды.

Соның дәлелі ретінде «Алаш қозғалысы», «Алашорда», «Алаш» деген ұғымдарды атауға болады. «Алашазаматы» деуқазақхалқыныңауызбірлігіне, елдің, жердің тұтастығын мегзейді», — дегенанықтамабереді [3].

Ата-баба арманы үзілмей жеткен Алаш ұранды ел тұтқаларының дала даналарының елдік идеясын XX ғасыр басында Алаш қайраткерлері дамытты. Оның да өзіндік заңдылықтары бар, «Мәңгілік ел» идеясы қазақтың киелі жері Алтайда көтерілді. Алаштанудың негізін қалаушылардың бірі, ғалым Мәмбет Қойгелді: «Алаш идеясы бұл қазақ халқының күнделікті тыныс-тіршілігінен бастау алады», деп ой түйіп, Алаш идеясының қайнарын: «Алаш идеясы бұл белгілі бір топтың еркімен өмірге келе салған жасанды, сондықтан да өткінші құбылыс емес. Ол ұлтпен бірге өмір сүретін, ұлт өмірінен тамыр алған құндылықтар жиынтығы, яғни ол қазақ ұлтының түрлі тарихи кезеңдерде өмірлік мүддесін білдіріп отыратын манифест бағдарлама. Алаш идеясын өмірден біржола ығыстырып тастауға көп күш жұмсаған кеңестік билік өмірден кете салысымен Алаш идеясының қайта жаңғырып, жаңадан күш алуы оның өміршендік сипатын анықтайды» деген жолдардан тарихи сабақтастықтың үзілмегенін көреміз [4; 4].

Алаш идеясын XX ғ. басында ту етіп ұстағандар мен жалғастырушылар хақында: «Мұқым Алашқа ұран болған Алаш идеясы — ақыл тоқтатқан аға буынның бастауымен ерте есейген жас ұрпақтың жалғастыруымен тағылымы бүгінге сабақ боларлық салмақты да жасампаз идея», — деп ой қорытады [4; 13, 14].

Алаш партиясының заңды мұрагері, Қазақтың тұңғыш ұлттық мемлекеті 1917 жылы желтоқсанның 5–13 күндері аралығында Орынбор қаласында жалпықазақтың II Съезі Алашорда ұлттық үкіметі құрылып, жабық дауыс беру нәтижесінде Әлихан Бөкейхан — Ұлт Кеңесінің Төрағасы болып сайланды [2; 329–333].

Осы Алаш партиясы жайында Ханкелді Әбжанов: «Торлаған тұманнан жол таппай тұрған халқын өрге сүйреген күш Алаш қозғалысы еді. Саяси мәдениеті әлемдік деңгейге көтерілген, кәсіби даярлығы заманының сұранысына сай, адамгершілік-имандық қасиеттері ұлы даланың сан ғасырлық құндылықтарымен суғарылған Ә.Бөкейхан, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, М.Тынышбаев, Ж.Ақпаев, М.Шоқай, Б.Қаратаев сынды дүлдүлдер бастапқыда осынау қозғалыстың тұлғалық-интеллектуалдық әлеуетін сомдаса, іле-шала Х.Досмұхамедов, М.Жұмабаев, С.Сейфуллин, Т.Рысқұлов, С.Сәдуақасов, М.Әуезов, Ж.Аймауытов, С.Лапин, тағы басқалар әрлендірді. Қ.Кемеңгерұлының 20-шы жылдар басында Ә.Бөкейханды білімімен Еуропаның таңдамалы оқымыстыларына тең түсіп құрдас болған деуінде тарихи шындық бар. Әлекендер мен Ахандардың сарқытын ішкен М.Әуезов, көзін көрген С.Сейфуллин кейінде бірі әлем әдебиеті классиктері қатарынан орын алса, екіншісі қазақ әдебиетіндегі социалистік реализм тәсілінің негізін қалаушы ретінде тарихқа енді. Біз бұл жерде саяси және таптық ұстанымдары әр қилы азаматтарды бір қауымға бекер топтастырып

отырған жоқпыз. Әңгіме олардың бәрі ұлтшыл, ұлтжанды, ұлты үшін білімі мен білігін, күш-қуатын жұмсағанында, тіпті құрбандыққа барғанында», — дейді [5].

Алаш идеясы үшін күресті кеңестік билік жағдайында жалғастырған қоғамдық ұйымдар мен жеке азаматтардың қызметі арқасында Тәуелсіздікке жетудің жолдары жатыр. Қазақстан Республикасының мұрағат құжаттарын сараласақ, XX ғ. 30-жылдардың аяғы мен XX ғ. 90-жылдардың аралығында жастардың, соның ішінде жоғары оқу орындарының студенттері мен мектеп оқушыларының Алаш идеясын ту етіп көтеру ниеттерін көреміз. Іс-қимылдарын ресми тіркелмеген саяси-қоғамдық ұйымдар мен топ және партиялар құрып мақсаттарын жүзеге асыруға талаптанған. Негізін XX ғасыр басындағы ұлт зиялыларының шығармаларымен танысу арқылы өз бойларына дарытқан. Кеңестік қатал жүйе тұсында оқылуға тыйым салынған ұлт зиялы қауымның шығармаларымен жүздесу сәттерін сыйлаған ұлт болашағын ойлаған оқытушылар қуғын-сүргіннің шет жағасын білсе де жасырын түрде бағыт-бағдарлардың беріп отырғанын көруімізге болады.

үшін қалдырылған жерді енді жаңа заң бойынша орысқа ұзақ жылға жалға берілмектігін айтып, өз жеріне өзі жат болған қазақ тірлігіне ара түседі [2,300 301].

Ұлт қайраткері Әлиханнның халқының тағдырына түбегейлі кірісуі сан тарапты қызметінен көрінді. Ол қазақ халқының саяси әлеуметтік жағдайын ғылыми тұрғыда зерттеп, пайымдау үстінде, экспедиция құрамында қазақ жерінің біраз өлкелерін аралап, зерттеу жүргізеді. Мұның ар жағында қазақтың шежіре тарихына терең бойлап, ондағы әрбір рудың, жүздердің орналасу жүйесін анықтайды. Ә.Бөкейхан осындай белгілі бір мақсатты нысан еткен жұмыстарды тындырған соң, елге келіп қоныстанып жатқан переселендердің жай күйін зерделеп, олардың шаруашылық жағдайларының тиімді, тиімсіз жақтарына экономикалық тұрғыда сараптау жасайды. Яғни Әлихан қазақтың тарихындағы мәнді тұстарды әбден саралап, өз дәлел, тұжырымдарын ғылыми айғақтармен бекіте алған.

Қорыта айтқанда, біздің жыл санауымызға дейінгі және онан кейінгі уақыт аралығында тарихтың бұрқанған от-дауылдарында жеңін — жастық, етегін төсек етіп, тіршілік етіп келе жатқан халық деген жарықтық тумасында бостандыққа құштар, еркіндікке ғашық.

Осыдан түйетініміз алып орыс империализміне халқымызға тән батырлық пен ерлікке сай, қазақ ұлтына деген шексіз махаббаттың арқасында қасқайып қарсы шықты. Алаш зиялыларының алдыңғы және кейінгі буынының ойлаған ойы, іске асырамын деген армандары үзілмей жеткен тарихи сабақтастық арқылы Қарағандыда «Елін сүйген ерлер партиясы», Батыс Қазақстанда «Қазақ халқын қорғаушылар одағы», Мәскеудегі «Жас тұлпар», Керекудегі «Жас ұлан», Хасен Қожа-Ахмет құрмақ болған «Жас қазақ» секілді ұйымдармен жаңғырып асқақтады.

Әдебиеттер тізімі

1. Айбын. Энциклопедия / Бас ред. Б.Ө.Жақып. — Алматы: Қазақ энцикл. бас ред., 2011. — 725-б.
2. Қойгелдиев М. Алаш қозғалысы: Көмекші оқу құралы. — Алматы: Санат, 1995. — 368 б.
3. Алаш. Алашорда. Энциклопедия / Құраст. Ғ.Әнес, С.Смағұлова. — Алматы: Арыс, 2009. — 28,29-б.
4. Төлепберген Б. Мәңгі жас Алаш идеясы: Публицистикалық зерттеулер мен мақалалар. — Алматы: Алматы баспа үйі, 2008. — 304 б.
5. Әбжанов Х. Алаш қозғалысындағы ұлттық идея эволюциясы // Жиырмамыншы ғасырдың басындағы қазақ зиялылары: Алаш қозғалысының 90 жылдығына арналған ғыл.-практ. конф. материалдары. — Қарағанды: Гласир, 2008 — 5-б.
6. Құдышев О. Азап шеккен азаматтар // Орталық Қазақстан. — 1989. — 12 ақп.
7. Ержұман С. Алаш идеясы және «ЕСЕП» партиясы // Егемен Қазақстан. — 2011. — 23 ақп. ҚР ҰҚК № 600 іс қорытындысы. — Алматы, 1998. — 11 ақп.
8. Жағыпар Әділеттің Махмет Темірұлымен сұхбаты // Көбетей. — 2011. — 7 мамыр (жеке мұрағаттан).
9. Темірұлы М. Арман мен азап: Естелік. — Алматы: Санат, 1998. — 160 б.

10. Жағыпар Ә.Б. Бүркіт Ісқаков — «ЕСЕП» партиясының негізін қалаушы //
11. «Тұғырлытәуелсіздік — ғұмырлыұрпақкепілі» атты респ. ғыл.-тәж. конф. материалдары. — Жезқазған, 2011. — 86, 87-б.
12. Әбдікәдімұлы Ә. Қазақстан тарихы (ерте дәуірден бүгінге дейін): Оқу құралы. Өнд. толық. 2 бас. — Алматы: «Қазақстан» ЖШС баспауы, 2005. — 608 б.
13. Жағыпар Ә.Б. Зейнолла Игілікұлы — ЕСЕП партиясының негізін қалаушы // XX ғасырдың 30 жылдарындағы Қазақстандағы саяси-әлеуметтік ахуал: ашаршылық пен қуғын-сүргін тарихы: Мақалалар жинағы. — Астана: «Алсем-Астана» баспасы, 2012. — 240б

Резюме

В этой статье рассматривается важная роль алашской интеллигенции в духовном развитии нации.

Summary

An important role of the Alashskoy intelligentsia in the spiritual development of the nation

ӘОЖ 20,18 (5Қаз)

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ РЕСПУБЛИКАЛАРЫ ҢНТЫМАҚТАСТЫғыНДАғы СУ МӘСЕЛЕСіНІң ыҚПАЛЫ.

**Байметова Шахноза Базарбайқызы II курс студенті, география мамандығы
ГР-118 тобы, Шымкент университеті**

**Ғылыми жетекшісі: Исмаилов Есенбай Орынбекұлы, аға оқытушы,
Шымкент университеті, Шымкент қ, Қазақстан.**

Су ресурстары әлемнің әрбір мемлекетінің экономикасына әсер ететін маңызды қайнар көз болып табылады. себебі, суды халық және экономиканың барлық салалары пайдаланады. Зерттеуші ғалымдардың деректеріне сүйенер болсақ, жұмыр жердің 70 пайызы су алып жатыр. Соған қарамастан, Таяу болашақта адамзат су тапшылығын көреді деген қауіпі болжамдар бар. Бұл мәселе дұрыс шешімін таппаса жағдай 2025 жылға қарай ушығуы мүмкін. Ғалым Сарапшылардың дерегіне сүйенсек, алдағы уақытта мемлекетаралық қақтығыс, жанжал, соғыс та судан шығуы мүмкін. Қысқасы, алдағы 10-20 жылда су мәселесі ғаламда ең басты проблемаға айналуы мүмкін.

Жер шарымызда шамамен 1,4 млрд. текше шақырым су болса, оның 2,5 пайызы немесе 35 млн. текше шақырымға ғана тұщы судың үлесіне тиеді. Осы тұщы судың басым бөлігі Гренландияның қарлары мен Антарктиданың мәңгі мұз қабаттарында, сондай-ақ жер қыртысының терең қойнауындағы жығаларда шоғырланған. Адам баласының тұтынатын бүгінгі тұщы судың басты көзі негізінен - өзендер мен көлдер және жердің үстіңгі қабатына жақын орналасқан жерасты су қорлары болып табылады. Ендеше адамзат пайдаланатын ауыз су қоры бар болғаны 200 мың шаршы шақырымды немесе барлық тұщы су қорының 1 пайыздан да аз мөлшерін немесе Жер шарындағы барлық судың 0,01 пайызын ғана құрайды. Осыған байланысты қазір әрбір ел, мемлекет онсызда тапшы суға деген өз сұранысын барынша молынан қамтып қалуға тырысады. Соның кесірінен трансшекаралық су көздерін пайдалануда екінші бір елдің мүддесіне нұқсан келіп, халықаралық қатынас барысында кикілжің туындап, бара-бара мемлекетаралық қарулы қақтығыстардың орын алуы әбден мүмкін.

Бүгінгі таңда ауыз тапшылығы Орталық Азия республикалары ынтымақтастығында су ресурстарын бірлесіп пайдалану жайы күрделі мәселелердің бірі болып отыр. Орталық Азия республикалары үшін су өте маңызды шикізат ресурсына айналып отырғандығы шындық.

Қазіргі уақытта ТМД мемлекеттері ішінде Қазақстан Республикасы су үлесі тұрғысынан ең соңғы орынды иеленеді. Қазақстан Республикасы 100 текше шақырымды құрайтын жер үсті су қорының 58 пайызы ғана республика аумағында жинақталады, қалған су қоры

шекаралас орналасқан көрші елдердің аумағынан келетін трансшекаралық өзендердің суымен толығады.

Орталық Азияда Тәжікстан және Қырғызстан республикалары ағыс бойында жоғары орналасқан республикалар, яғни қалған Орта Азиядағы республикаларға жіберілетін суларды реттеу солардың қолында. Тәжікстан Республикасы Әмудария, ал Қырғызстан Сырдария өзендерінің алабын бақылайды. Орталық Азия мемлекеттеріндегі ірі өзендердің бәрі трансшекаралық өзен болып есептеледі. Су ресурстары өз жерінде құрастырылатын жалғыз ғана – Қырғызстан. Аймақтың басқа елдерінің бәрінде судың қажетті көлемі қандай да болмасын мөлшерде іргелес мемлекеттердің жерінен келетін суға тәуелді. Бұл тұрғыда аса қиын жағдайда Өзбекстан мен Түркіменстан қалып отыр, себебі бұл елдерге жаңартылған су ресурстарының 90%-ға жақыны сырттан келеді.

Қазақстан Республикасы да суға тәуелді мемлекетке жатады, сондықтан трансшекаралық өзендерді тиімді пайдалану мәселесіне біз аса жоғары басымдылық беруіміз керек сияқты.

Тәжікстан мен Түркіменстан республикаларын алатын болсақ, бұл салыстырма біздің пайдамызға шешілмейді. Айта кететін маңызды жайт – Қазақстан жеріндегі су ресурстарының біркелкі бөлінбеуі. Оңтүстікке – 21,2%, солтүстікке – 4,2%, Шығыс аймаққа су ресурстарының 34,5% тиеді, оңтүстік-шығысқа – 24,1%, батысқа – 13,4%, орталық аймақтарға – 2,6%. Ең көп сумен қамтамасыз етілген Шығыс-Қазақстан облысы – км² шаққанда 290 мың м³. Сонымен қатар, Маңғыстау, Атырау, Қызылорда облыстары судың тапшылығын аса қатты сезінуде [3].

Жоғарыда айтып өткендей ТМД мемлекеттері ішінде біздің еліміз өзен суымен өте төмен деңгейде қамтамасыз етілген. Географиялық жағынан барлық трансшекаралық – Іле, Шу, Талас, Ертіс, Сырдария, Жайық секілді өзендердің төменгі сағасында орналасқандықтан да болар, Қазақстан үшін бұл проблема күрделілігімен қатар, уақыт өткен сайын мүлдем жаңа түрге енетін құбылмалылығымен де қиындық туғызуда. Қазақстанда 8 су бассейні болса, соның 7-уі трансшекаралық өзендер (Іле, Шу, Талас, Сырдария, Ертіс, Орал, Тобыл) болып табылады. Қазақстанның барлық су ресурстарының көлемі шамамен 100 шаршы километр болса, мұның 57-сі ел ішінде, 19-ы Қытайда, 8-і Ресейде, 15-і Өзбекстанда, 3-і Қырғызстанда қалыптасып, сол елден бастау алады. Бұған қарамастан, Қазақстан су ресурстары тапшылығынан әлі де зардап шегуде. Су тапшылығы жағдайын ірі өзендердің Республиканың шет аумағынан және іші өзен бассейндерінің су аздығы қиындатады, нәтижесінде өз территориямыздың аумағында су қоры жеткіліксіз қалыптасып, тең мөлшерде бөлінбеуіне әкеп соғуда. Қазіргі кезде Қазақстанның кең көлемде су ресурстарын қолдану және қоршаған ортаға жаңа проблемалар туындатпай шаруашылық айналымға қосу мүмкіндігі азайған.

Сондықтан, су ресурстарын су ресурстарын рационалды пайдалану және қорғау Қазақстан Республикасының және трансшекаралық бассейндері ортақ мемлекеттерінің басты міндеті болып табылады. Қазақстан Республикасының шекаралас Тәжікстан, Қырғызстан мемлекеттерімен проблемаларды бейбіт жолмен шешуді ұстанатын ел екенін атап өту керек. Шекаралас мемлекеттердің шаруашылықты қауіпсіздікті және экологиялық жағдайды ескере отырып жүргізу, экономикалық және экологиялық даму балансын сақтау, яғни қоғам мен табиғаттың гармониялық даму талаптарына сәйкес болу - трансшекаралық өзен су ресурстарын басқару механизміне жаңаша қараудың қажеттілігінен туындады. Сонымен, Қазақстан Республикасының трансшекаралық өзен су ресурстарын басқаруды жетілдіруді қажет ететін қалыптасқан проблеманы шешімі халықаралық деңгейде, азаматтық қоғамның бірігуі арқылы және үкіметтік, трансшекаралық бассейндердегі мемлекет аралық байланысты күшейтудің жаңа механизмдерін талап етеді.

Су ресурстарының жетіспеушілігінің негізгі себептерінің бірі, қаржы жүйесінің жетіспеушілігі және оны тиімді түрде пайдаланбау. Орталық Азия аймағы мемлекеттерінде бір адамға шаққанда суды пайдаланудың жоғары деңгейдегі көрсеткіштері беріледі. Түркіменстан суды пайдалану жағынан әлемде бірінші орында, жылына - 6216 м³, екінші орында Өзбекстан Республикасы - 4007 м³, үшінші орында Қырғызстан Республикасы – 2663

м³, Тәжікстан Республикасы – 2376 м³ және Қазақстан Республикасы - 2264 м³. Ал дамыған елдерде суды пайдалану деңгейі екі есеге төмен.[1].

Бірақ осы уақытқа дейін Орталық Азия мемлекеттері аймақтағы су-энергетика ресурстарын пайдалану жөнінде бірыңғай шешім шығарған жоқ. Қырғызстан мен Тәжікстан жағы Халықаралық су-энергетика Консорциумын (ХСЭК) электрэнергиясын өндіру мен оны тарату мақсатында су-энергетикалық нысандарды салатын мекеме ретінде қарастырады. Қазақстан мен Өзбекстан үшін Консорциумның құрылуы суармалы жерлерді сумен қамтамасыз етуге кепілдік беретін шешімнің бірі болып табылады.

Сондықтан ХСЭК идеяларын жүзеге асыру үшін Орталық Азия аймағы мемлекеттерінің ішкі су қатынастарын реттейтін заң-шығарушылық және құқықтық актілерін жақындастыру және барлық тараптардың мүдделерін есепке алатын біріккен ұстанымды қалыптастыру қажет.

ХСЭК-тің құрылуы БҰҰ комиссиясы тарапынан ұсынылған болатын. Осы жағдайда қалыптастырылған модельдің жүзеге асырылуы су ресурстарын экономикалық жағынан тиімді және экологиялық тұрғыдан пайдалануға қауіпсіз болып, аймақтағы саяси жағдайды жақсартуға ықпал ететін болады.

Орталық Азия табиғаты өте нәзік. Орталық Азияның шөлейт жерлерінің 60%-дан астамы шөл далаға айналып кету қаупі бар. Адам үшін маңызды болып табылатын су ресурстарын зерттеу және қорғау мәселесін шешуде көптеген дөрекі қателіктер жіберілуде, соның бастысы – өзен мен көлдердің ірі көлемде ластануы. Өзендер мен көлдерге ағызылатын ағынды сулардың әрбір текше метрі таза өзен мен көл суларының ондаған текше метрін ластайды. Су мүмкін көп шығар, бірақ ол ластанған болса, мұндай судың пайдасы жоқ, оны пайдалануға болмайды, өйткені ол адам денсаулығына қауіп-қатер төндіреді.

Орталық Азияда туындаған көптеген экологиялық мәселелердің аймақтық сипаты бар, олар мемлекеттердің ынтымақтастығы арқасында аса тиімді және аз шығынмен шешілуі мүмкін. Арал теңізі бассейніндегі экологиялық апаттан туындап, Орталық Азия мемлекеттері тарапынан жасалған қадамдар бірлескен іс-әрекеттің өзара тиімді екендігін көрсетеді.

Су энергетикалық кешенінің проблемалары мен экологиялық мәселелер -ның екінші өлшеміне жатады. ЕҚЫҰ өзінің мәртебесіне сәйкес, бұл проблемалардың шешілуі мақсатында қаржылық көмек көрсете алмайды, бірақ өзінің бірегей құрамы, далалық миссиясының жан-жақты таралғандығы, аймаққа саяси жағынан әсер етуі арқасында ЕҚЫҰ мемлекеттерге көмек көрсетеді, қажетті сараптамаларды қамтамасыз етеді, проблемалардың шешілуіне тартылған мемлекеттік және үкіметтік емес органдарының өкілдерін оқытады. Бірақ бірінші кезекте ұйым бар мәселелердің шешімін ортақтасып, іздеуге бағытталған елдердің саяси еркін реттейді. Ұйымның аймақтық мәселелерінің шешілуіне нақты іс жүзінде қатысуы туралы сөз еткен жағдайда, Шу-Талас өзендері бассейнін Қазақстан-Қырғызстан тараптары трансшекаралық суларын бірігіп пайдалану туралы жобаның іске асуына байланысты жұмыстар осы ұйым күш-жігерінің арқасында басталғандығын атап өту керек [2].

Трансшекаралық өзендер проблемасы ШЫҰ қатысушы елдердің, әсіресе, Қазақстан мен Қытай арасындағы қатынастардың ең өткір проблемалардың бірі болып табылады. Екі ірі Ертіс және Іле өзендері Қытай жерінен басталып, Қазақстан аумағы арқылы өтеді. Ал Ертіс Ресей жері арқылы өтеді. Қазақстанның оңтүстік-шығысы үшін бұл өзендер су пайдалану жүйесінің негізі болып есептеледі, егер де бұлардың су көлемі азайса, ауылшаруашылығы, су энергетикасы, өндіріс, экология салаларында ауыр жағдайлар туғызады. [3].

Қазақстанның Қытай Халық Республикасымен қатынастарына байланысты бірінші кезеңде трансшекаралық су ресурстарын бірігіп пайдалану саласы бойынша екі жақты келісімшартқа қол қойылу керек. [4]

Қатынастардың болашақ дамуы кезеңінде ортақ су комиссиясын қалыптастыру, Ертіс өзені ресурстарын пайдалану және қорғау жөнінде үш жақты (Қазақстан, Ресей, Қытай) келісімшартқа қол қою, судың көлемі жағынан сондайақ, сапасы жағынан көрсеткіштерінің, өзгеру тенденциясының біріккен мониторинг жүйесін құру және шұғыл түрде ақпарат алмасу қарастырылады.

2009 жылдың желтоқсан айында Астанада біздің мемлекет басшысы Нұрсұлтан Назарбаев пен ҚХР төрағасы Ху Цзиньтао арасында жоғары деңгейде келіссөздер жүргізілді. Келіссөз барысында ҚХР төрағасы трансшекаралық су ресурстарын бірігіп пайдалану жөнінде маңызды саяси мәлімдеме жасады: «Қытай ешқашан Қазақстанның мүддесіне және трансшекаралық су ресурстарын бірігіп пайдалану мәселелеріне қысым жасамайды» [5].

Орталық Азиядағы су мәселесі қазіргі таңда ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Алайда, аймақтағы мемлекеттер аталмыш мәселені әлі шешкен жоқ. Олардың суға қатысты ұстанымдары әртүрлі болғандығы көптеген шиеленістерге әкеліп тіреуде. Жоғарыда атап өткеніміздей, Қазақстан мен Өзбекстан суды жер шаруашылығына пайдаланса, Тәжікстан Қырғызстан суды энергия көзі ретінде пайдаға кенелуді көздеп отыр. Алайда түрлі ұстаным әрқандай шиеленіске әкелуі мүмкін екендігін есте сақтаған жөн.

Орталық Азия мемлекеттерімен қатынасты әрі қарай жеделдету маңызды бағыт болып отыр. Бұл мақсатқа жету үшін Мемлекетаралық үйлестіруші су шаруашылығы комиссиясының (МҮСШК) және оның «Сырдария» мен «Амудария» бассейндері су шаруашылығы бірлестіктері (БСБ) атқару органдарының мәртебесін көтеріп, бұл ұйымдарға трансшекаралық өзендердің халықаралық әкімшілігі атты мәртебесін беру керек. Орталық Азия республикаларының үкіметтері арасында Арал теңізі бассейнінің трансшекаралық су ресурстарын басқару, қорғау және дамытуды ұйымдастыру құрылымын нығайту туралы келісімшартқа қол қойылған жағдайда бұл мәселе шешілуі мүмкін. Мәліметтермен алмасу және Арал теңізі бассейнін кешенді түрде пайдалану мен қорғаудың ұлттық, бассейндік және аймақтық мәліметтер базасын құрастыру жөнінде келісімшартқа қол қою қажеттілігінің мезгілі жетті.

Пайданылған әдебиеттер

1. Кошматов Б.Т. Межгосударственные водные отношения и использование водных ресурсов в Центральной Азии / Б. Т. Кошматов // Экология и устойчивое развитие.- 2004. - № 2. - С. 17-18.
2. Современные глобальные проблемы мировой политики / под ред. М.М. Лебедевой. – М., – С.33.
3. Трансграничные реки – стратегический ресурс водообеспечения Казахстана. <https://ca-news.info/2005/10/21/22>
4. Внешнеполитическая деятельность Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева в 2010 году. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2011.С. 19-22
5. Сотрудничество и безопасность в Центральной Азии: состояние и перспективы. – Алматы: КИСИ, 2008. – С.
6. Водный кодекс Республики Казахстан от 9 июля 2003 года, № 481-ІІ ЗРК. <http://online.zakon.kz/Document/>

Резюме

В данной статье рассматриваются влияние водной проблемы в содружестве Центральноазиатских республик.

Abstract

This article examines the impact of water problems in the Commonwealth of the Central Asian republics.

АКТУАЛЬНОСТЬ ИДЕЙ АБАЯ О ДУХОВНОСТИ И НРАВСТВЕННОСТИ

Бурчакова К. – студентка группы ЕА-216
Научный руководитель старший преподаватель Рысбаева С.К.
Шымкентский университет

Насовременном этапе развития общества проблемы духовно-нравственного воспитания молодежи становятся особо актуальными. Вне сомнения, самая большая опасность, нависшая над миром, не в падении экономики и снижении темпов производства, а в падении духовности и нравственности человека. Доминирование материальных ценностей над духовными, искажение у молодых людей представлений об истинных ценностях жизни, качествах морали, гражданственности, патриотизме, взаимопонимании и взаимопомощи актуализируют вопросы нравственного воспитания учащейся молодежи.

Положительное воздействие на формирование мировоззрения, интеллектуальное развитие и духовно-нравственное воспитание студентов имеет целенаправленное использование в педагогическом процессе трудов великого поэта, философа и просветителя казахского народа Абая Кунанбаева.

В наши дни, в предверии 175-летнего юбилея Абая, особое звучание приобретает его «Книга слов», фундаментальное произведение казахского акына и просветителя [1]. Какую бы часть из сорока пяти притч Абая не возьми, в каждой из них найдешь то, что для тебя важно, то, что сегодня необходимо для саморазвития и самовоспитания человека.

К примеру, в Слове седьмом Абай размышляет: «Ребенок рождается на свет, наследуя два начала. Первое из них требует еды, питья и сна. Это — потребность плоти, без этого тело не может служить пристанищем для души, не будет расти и крепнуть. Другое — тяга к познаниям. Младенец тянется к ярким вещам, берет их в рот, пробует на вкус, прикладывает к щеке. Встрепенется, услышав звуки дудки или свирели. Подросши, бежит на лай собаки, на голоса животных, на смех и плач людей, теряет покой, спрашивая обо всем, что видят глаза и слышат уши: “Что это? Зачем это? Почему он так делает?”- это уже потребность души, желание все видеть, все слышать, всему учиться» [1].

И далее Абай досадует, что со временем, когда человек взрослеет, вместо того, чтобы, как в детстве продолжать развиваться, познавать, обогащать свой духовный мир, он теряется в мире материальных ценностей, позволяет им довлеть над миром духовности и нравственности.

Он так и пишет: «Нам бы неустанно ширить круг своих интересов, множить знания, которые питают наши души. Нам бы понять, что блага души несравненно выше телесных, и подчинить плотские потребности велению души. Но нет, не стали мы делать этого. Кликушествуя и каркая, не продвинулись мы дальше навозной кучи у аула. Душа правила нами только в детстве. Повзрослев и окрепнув, мы не позволили ей повелевать собой, подчинили душу телу, на все окружающее смотрим глазами, но не разумом, не доверяемся порывам души. Довольствуясь внешним видом того, что охватывает взор, не пытаемся проникнуть во внутренние тайны, полагая, что ничего не теряем от этого незнания. На замечания и советы людей умных отвечаем: “Ты живи своим умом, а я своим проживу”, “Чем быть богатым чужим умом, лучше быть бедным, да по-своему”. Мы не способны оценить их превосходства над нами, не понимаем смысла сказанного ими» [1].

Абай рассматривает человека многопланово, для него важно его и биологическое, и социальное и психологическое состояние, особо мыслитель обращает наше внимание на нравственный облик, образование, идеалы и цель жизни. Он глубоко прав в утверждении что, несмотря на разное социальное положение люди от природы равны между собой. В Тридцать четвертом Слове он пишет: «В этом мире рождение и рост, сытость и голод, горе и смерть, строение тела и место, откуда взялся человек и куда он должен отправиться, — всё это

одинаково» [1]. Так, зачем навязывать друг другу свою волю, показывать силу друг перед другом, ведь никто не лучше, а наоборот, все люди одинаковы, а потому надо научиться относиться друг к другу с уважением, с любовью. Любить всех, как братьев своих, и тогда в мире установятся мир и взаимопонимание. Это то, что так необходимо для всех людей в современном мире.

В связи с этим заслуживает особого внимания статья Первого Президента РК Нурсултана Абишевича Назарбаева «7 граней Великой степи», где он поднимает идеи, которые имеют большую значимость для духовного возрождения всего прогрессивного человечества. Автор призывает задуматься об истории развития разных стран и их достижениях в течение тысячелетий. Они продолжают развиваться...

И чтобы понять свои истоки и корни, важно и нам призадуматься, изучать и продолжать развивать нашу культуру, традиции, обычаи. Понять всю национальную историю в ее глубине и сложности [2].

Перед преподавателями казахстанской высшей школы стоят задачи осмысления ключевых идей, данных в программных статьях Н.А. Назарбаева, и организации комплексного подхода к профессиональной деятельности.

В процессе воспитания учащейся молодежи исключительное значение имеет формирование духовности и нравственности. Соблюдение нравственных требований общества во многом зависит от каждой личности, так как она выступает хранительницей морального прогресса. Ясно, что огромное значение приобретают процессы самосовершенствования, саморазвития и самовоспитания.

Общество и народ нуждаются в образовательных моделях, направленных на духовно-нравственное развитие личности, на возрождение духовности и нравственности в стране. Идеи духовного возрождения общества были и остаются актуальными всегда, они тесно связаны с историей, культурой коренного народа, культурой, обычаями и традициями всех народов, населяющих территорию данной страны.

Как известно, в Казахстане проживают представители более чем 130 национальностей, и отраднo, что все они проживают дружно, как единая семья. Вне сомнения, огромная роль принадлежит воспитанию.

На примере произведений великих просветителей мы воспитываем у молодежи чувства уважения ко всем народам, населяющим нашу планету. Абай советовал: «Изучай культуру и искусство русских. Это ключ к жизни. Если ты получил его, жизнь твоя станет легче... Узнавай у русских доброе, узнавай, как работать и добывать честным трудом средства к жизни. Если ты этого достигнешь, то научишь свой народ и защитишь его от угнетения...» [1].

В Слове Втором поэт пишет: «В детстве мне приходилось слышать, как казахи смеялись над...». Абай критикует казахов за то, что они смеются над другими людьми в то время, как сами ничего не достигли и не умеют. А не лучше ли поучиться у узбеков трудолюбию, а у татар – вкусному приготовлению пищи! У всех народов есть свои преимущества, есть свои особенности, и надо стараться учиться у них полезному, хорошему, чем попусту сеять раздор и ругаться.

Многие фразы из «Книги слов» стали цитатами, народными изречениями:

- Хочешь быть богатым – учись ремеслу. Богатство со временем иссякает, а умение – нет.
- Не пустое веселье, а полезный и разумный труд исцелит душу.
- Красивым и сильным делают человека его ум, эрудиция, честь и обаяние. Больше ничто. И глуп тот, кто хочет возвыситься иным путем.
- Сумевший сосредоточить в себе разум и волю, подобен быстроногoму скакуну.
- Знания оборачиваются горечью, приносящей преждевременную старость, когда нет рядом человека, с кем можно поделиться радостью и печалью.

Абай ратовал за проявление культуры, считал знания – универсальным средством разрешения всех проблем, советовал стремиться познать науку, быть образованным. Как

будто обращаясь к современной молодежи, Абай говорил: "Не для обогащения или приобретения других вещей, не ради дела, которое принесет тебе выгоду или положение в обществе, стремись к науке. Если ты страстно увлечен ею, то богатством для тебя явится каждое твое открытие, устремление самого незначительного пробела в твоих знаниях. Что может быть ценнее такого приобретения? И бывает ли на свете наслаждение выше того, которое ты испытал при этом? У тебя родилась любовь к науке, а она, как и всякая любовь ненасытна, - значит, ты идешь на новый труд и поиски." [1].

Юбилей великого поэта страна собирается отметить с международным размахом. Во многих учебных заведениях проводятся конкурсы на лучшее чтение стихов Абая, исполнение музыкальных произведений, в Нур-Султане планируется международная научная конференция, готовятся к переводу книги Абая и многое другое.

Президент поручил правительству, чтобы юбилейные мероприятия прошли на высоком организационном и содержательном уровне. В первую очередь, это развитие мемориального комплекса на родине поэта, модернизация историко-культурных объектов. Здание музея объединяет Государственный историко-культурный, литературно-мемориальный музей Абая и мечеть, медресе Ахмета Ризы, где учился Абай. В музее представлены рукописи и книги на арабском, турецком, татарском языках, а также – языке фарси.

Ежегодно многие учебные заведения организуют экскурсии учащихся и студентов сюда, на родину поэта, чтобы побывать в его доме, приобщиться к его мыслям и чувствам, прикоснуться к сердцу поэта, воспринять и вдохнуть воздух, краски, звуки, вдохновлявшие его, увидеть его вещи и предметы: домбру, часы и др.

Побывавшие здесь люди говорят, что Жидебай восхищает своей величественностью, атмосферой свободы, благоденствия, тем, что испытали великие Абай, Шакарим, Мухтар Ауэзов.

Изучение и воспитание молодежи на примере жизни и деятельности великого Абая способствует развитию духовно-нравственных качеств. Самыми лучшими качествами он считал человечность, бескорыстность, доброту, правдивость. Особо выделял Абай в своих произведениях любовь к Родине, родному краю, родному языку.

Дремлют холмы, как верблюды с потомством,

Путь их до пастбища слишком далек.

Спят на атласных просторах под солнцем

Вечные спутники вечных дорог.

Как прозрачный янтарь в драгоценном кесе

Спят озера долин в первозданной красе,

Ароматами трав воздух там напоен,

Подышав, навсегда будешь им опьянен!

Современное развитие общества характеризуется повышенными требованиями к интеллектуализму человека. В эпоху глобализации важным делом стали компьютерная грамотность, разработка и внедрение инноваций в производство, цифровизация т.п. А духовность и нравственность отодвинулись на второй план, тогда, как призыв Абая: «Адам бол!» – «Будь человеком!» – еще раз доказывает актуальность становления целостного человека, обладающего как высоким интеллектуальным потенциалом, так и широкими духовно-нравственными знаниями.

Литература:

1. Кунанбаев А. Книга слов/ Пер. Р. Сейсенбаева – Алматы, 1992-1993.
2. Назарбаев Н.А. Семь граней Великой степи. – <https://www.zakon.kz/4946814-sem-graney-velikoy-stepi-n-nazarbaev-21.html> – 21 ноября 2018

Түйін

Мақалада Абай Құнанбаевтың еңбектерінің негізіндегі қазіргі қоғамдағы жастарға рухани-адамгершілік тәрбие берудің маңыздылығы туралы баяндалады.

Summary

The article describes the importance of spiritual and moral education of young people in modern society based on the works of Abay Kunanbayev.

УДК 18(575)

ӘБУ НАСЫР ӘЛ-ФАРАБИ ЖӘНЕ АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫНЫҢ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ЭТИКАЛЫҚ ЖЕТІЛДІРУ ИДЕЯЛАРЫНЫҢ АЙҚЫНДАЛУЫ

Э.Абдирахманова – ТР-119 топ студенті

Ғылыми жетекшісі: гуманитар ғылымдар магистрі Д.А.Хавазметова
Шымкент университеті

Адамзат қалыптастырған тарихи үрдісте ғасырлар бойы қордаланған адамзаттық моралдық құндылықтар мыңдаған жылдар бойы жинақталып келеді. Бірақ өркениет тереңдеген сайын сол рухани құндылықтарды ұмытумен қатар, бағалай білуден алшақ кете бастадық. Ал осы құндылықтарды ашуда адамның көптеген мүмкіндіктері бар. Бүгінгі таңда қоғамды және оның мүшелерін, яғни адамзатты шын мәнінде қорғап, сақтап қалатын тетік көздері – рухани құндылықтар әлемі. Бұл ерекше құбылыстың қайнар бастауларын түркілік кезеңдегі даналардың шығармашылығынан бастап өткен ғасырда өмір сүрген ойшылдарымыздың шығармашылығынан іздестіруіміз қажет.

Адамзаттың тарихында жалпы рухани құндылықтарға мол мұра қалдырған ислам ойшылдары көп. Орта ғасырларда адамзат білімінің молайып, ақыл-парасатының жетілуіне орасан зор еңбек сіңірген ғұламаларының бірі қазақ топырағынан шыққан данышпан Әбу Насыр әл-Фараби болды. Ақиқатқа бергісіз әл-Фараби атты ұлы дала перзентінің Екінші Ұстаз аталуы кездейсоқ емес. Оның ұлан-ғайыр мұрасы - әр түрлі ойлау мәдениетінің, дәстүрлі, әрі сан қырлы ой кешу нәтижелерін бойына мықтап сіңірген және өз заманындағы ғылыми фәлсапалық жетістіктерді жан-жақты қорытып, жаңа деңгейге көтерген.

Әл-Фарабидің ғылыми-рухани мұрасының жаңа қырларын анықтау, оның шығармаларынан жаңа тұжырымдарды қалыптастыру, ғалымның рухани мұрасын объективті бағалау – еліміздің болашағын дұрыс ойластыруға, моральдық құндылықтардың қарқынды дамуына мүмкіндік береді. Әл-Фарабидің «Қайырымды қала тұрғындары» еңбегіндегі көшбасшы туралы доктринасы және оның бұл қоғамдағы моральдық қатынастар туралы ілімі – қазіргі қазақстандық қоғамның трансформациялануының рухани жаңару тұжырымдамасының негізі. Елбасының «Болашаққа көзқарас: қоғамдық сананы модернизациялау» атты мақаласында, өзіңізді өзгерте білу, өзгеріп отыратын жағдайларға бейімделу, жаңа дәуірдің ең жақсы нәтижесін алу маңыздылығына назар аударылған. Осылайша, Үшінші модернизацияның заманауи міндеттеріне сәйкес әл-Фараби идеялары сөзсіз қажет. Әбу Насыр әл-Фараби өз уақытында «Қайырымды қала тұрғындары» деген еңбегінде адам мен қоғамның жақсаруын білім беру үрдісінде қалыптасатын оқыту мен этикалық үдерісте жинақталған екі қасиетті – интеллектуалды және моральдық даму процессін жүзеге асыру нәтижесінде ғана мүмкін болатын жағдайда көре алады. Екінші Ұстаздың айтуы бойынша, тек білімді, моральдік жағынан дамыған адам рухани пайда әкеле алады.

Әл-Фараби сияқты тарих сахнасында өзінің дүниетанымы, көзқарасымен ерекше орын алған ойшыл - Абай Құнанбаев. XIX ғасырда өмір сүрген Абай Құнанбаевтың дүниетанымы қазақ философиясының қалыптасуы және дамуына өз ықпалын тигізді. Қазақ халқының бақытты келешегі үшін күрескен ойшыл тұлғаның философиялық ойлары, әсіресе оның антропологиясы, қазақ мәдениетінің жоғарғы құндылығы десе боларлықтай.

Әлемге танымал Екінші Ұстаз және Ұлы Абайдың философиясында кемел, толық адам ілімі, адамды рухани және моральдық жетілдіру проблемасы қарастырылған. Бірақ бұл ойшылдардың рухани мұрасы осы күнге толық зерттеліп болмаған, зерттеуді керексінетін,

күрделі мәселе болып табылады. Бұл тақырып терең білімді, кең дүниетанымды қажет етіп тұрады. Әл-Фараби мен Абай дүниетанымының негізі – адам. Бұл қазақ даласының ұлы ғұламалары адамға тән қасиеттерге ерекше назар аударған. Әсіресе, жастардың моралдық қасиеттеріне ерекше мән берген. Олар жастардың болашағын, олардың мінез-құлқын, оқу-білімін, адамгершілік тәрбие беру жолдарын тынымсыз ойлаумен өтті. Әл-Фараби бабамыз әділетті қоғам туралы ойларын ұсынды.

Абай атамыз қазақ мәдениетінің озық мәдениетті елдер санатына қосылып, алардан да асып түссе екен деп армандады. Осы арман үшін өмірін сарп етті деп айтсақ, қате болмас. Жастардың жақсы немесе жаман қасиеттері туралы айта отырып, жалқаулыққа қарсы күресті. Абай ең алдымен бес нәрседен - өсектен, өтірік айтудан, мақтаншақтықтан, еріншек, жалқаулықтан және бекерден-бекер мал шашудан қашық болу қажеттігін ескертті.

Адамгершілікке, еңбекке, қайырымдылыққа, халқының мүддесі жайындағы адалдыққа толы Абай тағылымы қазіргі заман жастары үшін ауадай қажет екеніне дау жоқ. Қазақтың ұлы данышпаны Абай «Өзіңе өзің сен» - деп, өзін білетін адам болуын мақсат еткен. Өзіне өзі сенетін адам өз өмірінің қожайыны, ол әр уақыттада өзінің ақыл-ойына сүйене отырып іс-әрекет жасайды. Ол өз өмірінің қожасы.

Кемеңгер өзінің саналы ғұмырында есті де, еңбек сүйгіш, қайырымды ұрпақ тәрбиелеуді өзінің азаматтық парызы деп санағандай, өзінің тарихын жалғастыратын ұрпағын адалдыққа, әділдікке, адамгершілікке, мейірбандыққа әрқашан үндеп отырған. Сонымен бірге қазақтың дәстүрлі әдет-ғұрпын естен шығармай баланың ата-анаға деген құрметін, махаббатын, сиын сақтауды уағыздайды.

Абай өз заманының толерантты ойшылы. Ол ұлтшылдыққа қарсы күрескен. Оның негізгі ұстанымы адамгершілік. «Адамшылық» қағидасына сүйене отырып, Абай адамзаттың баласы бол, біреуді орыс, біреуді ноғай деп күлме, өзінді ешкімнен артық санама, тек жақсы қасиеттер мен өмір сүр, жамандықтан алыс жүр, деп уағыздайды. Әл-Фараби философиясында толеранттылық идеялары қарастырылған.

Адам мәселесі – философияда осы күнге дейін толық шешімін таппаған іргелі ірі тақырып. Ертедегі ойшылдардың адам жөніндегі, оның дүниедегі атқаратын қызметі мен алатын орны жайлы көптеген пікірі бар. Адамды адам еткен басты қасиет – оның рухани және моральдық дамуы. Рухани даму - ол күнделікті өмірлік асулардан адам деген ардақты атына лайықты түрде өте білу. Сондықтан адам өзін үнемі жетілдіріп отыруы шарт. Адам әр бір күннің әрекетімен қайта-қайта жаңғырып отырады деген ойға үйрену оңай емес. Біздің қалыптасуымыз түкке тұрмаушылықтан ұлылыққа дейінгі жолдан қайта-қайта өтуден тұрады. Қайта-қайта құлдырау мен асқақтау. Мұндай қалыптасусыз біз тірі емеспіз. Руханилықтың басты келбеті - адамның өз бойындағы барлық жақсы қасиеттерін әлемге паш етуге дайындығы, яғни ақыл-ойын, дарыны, қабілетін, ішкі нұрын, жүрек жылуын адамдарға, табиғатқа тіпті ғаламға беруге ұмтылысы. Руханилық - әрқашан адами қасиеттерді аша білу кілті. Егер адам руханилық қасиетінен айырылса, онда эмоция мен сезімнен, ақ ниет пен пәк пейілінен айырылады, ол бірте-бірте өзімшілдікке бағынған жалаң рационализм мен прагматизмнің құлына айналуы әбден мүмкін.

Рухани дамудың қайнар көзі - жүрек тазалығын сақтау. Ақыл жүрекке қызмет етуі керек. Ақыл өмір мәнін ешқашанда толық қамти алмайды, ол тек өлі заттарды басынан аяғына дейін түсіндіріп бере алады. Ал, адам тіршілік иесі ғана емес, сонымен қатар жан мен рухтың иесі, сондықтан терең таным үрдісі үшін мәңгілік құпия дүние болып қала бермек.

Дүниедегі бүкіл өзгерістерді, жаңалықтарды жасаушы - адам, оның күш-қуаты, ерік-жігері, ақылы, білімі мен біліктілігі. Ақыл, - Аристотельдің пікірінше, адамның танымдық және одан басқа да іс-әрекетінің субстанциялық негізі және оның шынайы мәні, бастапқы ерекшелігі [3, 87 б.]. Білім теориялық болған сайын бағалы бола береді. Антикалық ойшылдың пайымдауынша, практикалық іс-әрекетпен айналысатын адамдар мәңгіге, болашаққа ұмтылған нәрселерді емес, керісінше, нақты затты оның басқаларға қарым-қатынасы тұрғысынан қазіргі уақыттағы жағдайын есепке ала отырып зерттейді.

Сонымен біз руханилықты қалыптастырушы маңызды элементтің бірі – құндылықтар жүйесі дей аламыз. Құндылық – адамның тілегін, қажетін, және мүддесін қанағаттандыратын

зат пен құбылыс сипаты. Құндылық субъектінің өз қажетін қоршаған дүние заттарын өзіне сәйкес ұғыну салдарынан қалыптасады. Осы құндылықтар категорияларының ішінен біз бақыт мәселесін қарастыруды жөн көрдік. Аксиологиялық тұрғыдан алғанда, бақыт - бұл құндылық, адам өміріндегі қайырымдылық өлшемі. Бақыт ұғымы әл-Фараби және Абай Құнынбаевтың философиясында жан-жақты зерттелген. Олардың пікірі бойынша, бақыт қайырымдылықты, ізгілікті білдіреді, тек сол ғана адам бойында оның болмысы мәнімен байланысты ең жақсы деген адами қасиеттерді дамыта алады. Бақыт - бұл философиялық категория. Бұл адамның адамгершілік қабілеттеріне, моральдық -этикалық құндылықтардың жиынына саяды.

«Бақыт ұғымы» - этикадағы ең іргелі түсініктің бірі. Оның үстіне ол ең жемісті әлеуметтік идеялардың бірі болып табылады. Спинозаның айтуынша, «бақыт - бұл ізгіліктің қайтарымы емес, ізгіліктің өзі, өз құмарлықтарымызды нокталағанымыз үшін бақытты емеспіз, керісінше, біздің бақытты болуымыз оларды нокталауға қабілетті етеді» Бақыт адамға сезілетін құбылыс сияқты көрінгенімен, ол ішкі қайшылықтарға толы. Этика тарихында бақыттың мәні туралы пікірлер мен көзқарастар өте көп.

Адам бақыты туралы ілімдерде негізінен үш бақытты айқындауға болады: бақыт психологиясы, бақыт аксиологиясы, бақыт социологиясы. Психологиялық тұрғыда бақыт позитивті көңіл - күй, өмірден ләззат алу, қуаныш пен шаттық және рақаттану болып табылады.

Бақыт сезімі бүгінгі күнгі бір оқиғаға байланысты туындаған бір сәттік, тез өткінші нәрсе болуы мүмкін. Ол үнемі тұрақты, берік, рухани күштің, жақсы келешектің, үйлесімділік пен қанағатшылықтың толассыз қуанышы болуы да мүмкін. Бақыт сезімі осылайша адамның өзіне және әлемге қатынасының алуан түрлілігін білдіреді. Бұл жағдайда бақыт пен қуаныштың арасын ажырату маңызды. Олардың айырмашылығы, егер қуаныш жекелеген актқа ғана сәйкес келсе, ал бақыт - бұл қуанышты үздіксіз және толық сезіну. Бақыт, - Э. Фроммның анықтауынша, - бұл өмір сүру өнеріндегі кемелдік өлшемі, өзінің гуманистік этикадағы мағынасына сай ізгілік [4, 237 б.]

Әл-Фараби өзінің дүниеге көзқарасын социология, этика және эстетика мәселелерін қамти отырып жүйелендіре, нақтылай түседі. Ол өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» трактатында адам қоғамының шығуы, өмір сүру, формалары, адамдардың мінез-құлқы, әділетті әкімшілік бейнесі туралы ой-толғайды. Фараби ең әуелі өзі өмір сүріп отырған қоғамның құрылымын талдайды. Адамдар қауымы өмір сүру ортасы ретінде қала халқын алады. Қалаларды жік-жікке бөле келіп, ол кемел де үлгілі құрылым ретінде «Ізгі қаланы» таңдайды, оған жақын келетін және тұрмыстық байланыстағы құрылым еңбекшілер тұратын «Қажетті қала» деп қарайды. Фараби әрі қарай «Алыс-беріс қаласы» (Саудагерлер мен алыпсатарлар мекені) «Бақытсыздық пен бұзылғандар қаласы» (ұры-қарылар, арамтамақтар мекені) деп бөліп ажыратады.

«Қайырымды қала тұрғындарының» көзқарасын еңбегі әл-Фарабидің философиялық еңбектерінің ішіндегі көлемді, әрі кең ауқымда жазылған еңбек. Фараби көтерген мәселе кез-келген қоғамдағы актуальды мәселе. Оның мемлекеттің әр-бір мүмкіншіліктері белгілі бір қызметті атқаратын қадам тәніне ұқсас етіп қарастырады. Ал қарапайым халық мемлекеттің жүрегі саналғанмен, оларды күн-көріс қамын қарекетін жасауға ойлауға мәжбүр (Ішіп-жеу, үйлену-жайлану т.б) Фарабидің мұндай теңсіздікті, әділетсіздікті жойудың бірден-бір жолы ағартушылық адамгершілік тәрбиесін жүйелендіру керек деп қорытады.

Осындай күрделі мәселені көтерген «Қайырымды қаланың көзқарастары» еңбегінде кез-келген кезеңде қанаусыз әділ қоғам болуы мүмкін деген пікір бар. Сондай-ақ мұндай қаланың тұрғындары ең алдымен қала басшысына, оның ақыл парасатына ғұламалығына, талантына, тәрбиесіне тікелей тәуелді деп қорытынды жасайды (ағартушы әкім философ идеясы). Кемеңгер ойшылдың осы пікірлері әлі күнге дейін өз маңызын жойған жоқ. Керісінше материалдық құндылықтар алғашқы орынға шыққан дәл біздің қоғамға мұндай көлемді еңбектің насихатталуы керек-ақ.

Ұлы данышпан әл-Фараби және Абай адамгершілік мәселелеріне ерекше назар аударған. Бұл екі ғұлама-ойшыл адамгершілік негізгі қағидаларын жан дүниесімен ұғындырғысы, санаға қуғысы келді

Әдебиеттер

1. Абай Құнанбаев. 1961, 579 – б.
2. Абу Наср аль-Фараби. Философские трактаты. 1975.
3. Аристотель философиясы // freepapers.ru
4. Фромм Э. Революция надежды // Психоанализ и этика. – М.: Республика, 1993. – С. 217–356.

Резюме

В статье анализируются взгляды Абу Насра аль-Фараби и Абая Кунанбаева о нравственном совершенствовании человека. В трудах этих ученых нравственное совершенство человека рассматривается в тесной связи с интеллектуальным совершенством.

Summary

The article analyzes the views of Abu Nasr al-Farabi and Abay Kunanbayev on the moral improvement of man. In the writings of these scientists, the moral perfection of man is considered in close connection with intellectual perfection.

ШҚК 63.3 (0)4

КИЕЛІ ЖЕРЛЕР-ТАРИХЫМЫЗДЫҢ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Қазақбай Неллуфар Алишерқызы - 3-курс, ГР-117 тобының студенті

Ғылыми жетекшісі: магистр, аға оқытушы Сейдуалиева

Айгүл Нұрзадақызы

Шымкент университеті

Тұңғыш президентіміз Н.Ә.Назарбаев «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарнамалық құжатында жалпыұлттық қасиетті мекендер ұғымының маңыздылығын атап өткен болатын. Президент өз сөзінде: «Қазақстанның қасиетті жерлерінің мәдениетіне – неше ғасыр өтсе де, бізді кез келген рухани жұтандықтан сақтап, аман алып шығатын символдық қалқанымыз әрі ұлттық мақтанышымыздың қайнар бұлағы. Ол – ұлттық бірегейліктің басты элементтерінің бірі», – дей келе, «Қазақстанның киелі жерлері» атты жобаның қолға алынатындығы туралы айтқан еді. Қазақстан – «Менделеев кестесінің» бүкіл элементі бар ел. Ал қасиетті мекендер қаншама... Отанымыздың әр жері – киелі, тау-тасына дейін тарих.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарнамалық мақаласы аясында өлкеміздегі киелі орындарға мән беру, экологияны жақсарту, олардың картасын жасау көзделген. Осы орайда, Президент: «Патриотизм кіндік қаның тамған жеріңе, өскен ауылыңа, қалаң мен өңіріңе, яғни туған жеріңе деген сүйіспеншіліктен басталады. Сол себепті, мен «Туған жер» бағдарламасын қолға алуды ұсынамын», – деген болатын.

Оңтүстік Қазақстан облысында киелі жерлер көп. Қасиетті Арыстан баб,

Қожа Ахмет Ясауи, Ибрагим ата, Қарашаш ана кесенесі осы аймақта орналасқан. Мәселен, Арыстан баб кесенесі жанында емдік қасиеттері бар өте тұзды сулы құдық бар десе, түркі халықтары Түркістан қаласын екінші Мекке ретінде санайды. Ал, Сайрам ауылындағы XIX ғасыр сәулетінің тарихи ескерткіші Қарашаш ана кесенесі Қожа Ахмет Ясауидің анасына арнап салынған. Сондай-ақ, осы ауданда Ибраһим ата кесенесі бар. XI ғасырда Сайрам ислам дінін тарату ошағы болды. Мұнда көптеген діни ұстаздар мен ғалымдар тұрды. Ал Түркістан қаласындағы 1396-1399 жылдары Әмір Темірдің бұйрығымен салынған Қожа Ахмет Ясауи кесенесі XIX ғасырдың соңына қарай тарихи-мәдени мұра ретінде ғылыми тұрғыдан зерттеле бастағаны мәлім. Өңірдің әр ауданында аңыз болып тараған әулие-әмбиелер жатқан

жерлер мен ескерткіш, кесенелер де жетерлік. Өңірде сонымен қатар табиғаты тамаша көрікті жерлер мен аңыз ретінде танылған киелі орындар да бар.

«Ақ мешіт әулие» үңгіріне кезінде 10 мың әскер еркін сыйған деседі «Ақ мешіт әулие» үңгірі - Бәйдібек ауданы, Көктерек ауылының жанындағы Қаратау сілемінің бөктерінде, 250 м биіктікте орналасқан. Ұрпақтан ұрпаққа жеткен аңыз бойынша бұл жерде бағзы дәуірде жерасты мешіті болған деседі. Ортадағы алаңнан бірнеше қамалдарға жолдар жалғапты. Кейін сол жолдар бітеліп, мешітке адам кіре алмай қалған. XX ғасырда күмбездің бір бөлігі опырылып, содан үңгірге кіретін саңылау пайда болыпты. Қасиетті жерге жол тапқан адамдар бұл орынды әулиелі жерге айналдырады. Келесі бір аңызда осы үңгірде жоңғар шапқыншылығынан бас сауғалау үшін балалар мен қазақ әйелдері мекен етіпті. Бүгінде киелі саналатын орынды көргісі келетіндердің қатары артқан. Себебі, үңгірдің өзіндік тылсым сыры көп. Үңгірдің іші қоңыр салқын, салқын леп ұрып тұрады. Оның кереметі сол, ішінде түрлі ағаштар мен өсімдіктер, құстар бар. Үңгірдің ортасында биіктігі 10-15 м, көптеген жылдан бері жиылған қазақта «киелі құс» деп аталатын үкі саңғырығының үйіндісі жатыр. 73-жастағы шырақшы Асқар ақсақалдың айтуынша, бұл құстың саңырығы жүздеген жылда жиналған. Кейінгі жылдары үкі үңгір ішінде неше түрлі жұмыстар жүргізіле бастағандықтан ұшып кетіпті. Әулие үңгірдің шырақшысы жасы 70-тен асқандығына қарамастан келген адамдарды ертіп, кем дегенде 5-10 рет мешітке түсіп шығады. Шаршауды білмейді. Киелі орынның кереметі де осында. Киелі «Ақ мешіт әулие» үңгірі күмбезінің әр жерінен су тамшылап тұрады. Күмбез шаңырақтың қасиетінің арқасында судың тамшылары қысы - жазы тамшылағанымен ауада ешқандай келеңсіз патогенді ауру бактериялары болмайды. Сондықтан мұнда көгеру, шіру деген процесс жүрмейді екен. Қазіргі таңда киелі мекенге Алматыдан, Тараздан, Қызылордадан, Шымкенттен өзге ұлттың адамдары да ағылып келуде.

Ұкаша ата туралы аңыз көп Оңтүстікке келген туристер жиі келетін киелі мекеннің бірі - Ұкаша ата кесенесі. Халық арасында айтылатын аңызда «Ұкаша ата сахаба Мұхаммед (с.ғ.с) пайғамбардың замандасы, сенімді серігі әрі күзетшісі, Ислам дінін таратушы болған. Жергілікті тұрғындар «Пайғамбарымыздың (с.ғ.с) жауырынының астындағы мөрді сүйгеннен кейін Ұкаша сахабаның денесіне атса оқ, шапса қылыш өтпеген». Осы әңгіме ел арасында кеңінен тараған. Бәлкім бұл ғажайып ертегідей естілер. Десе де мұны білікті қазақ ғалымдары өз еңбектерінде айтып өткен. Шәді төре Жәңгірұлы, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, Жүсіпбек Шайқысламұлы біраз деректер қалдырған. Бұл кісілердің шығармаларында Ұкаша атаның есімі Ғакаша деп беріледі. Бізге аңыз болып жеткен Ұкаша сахаба жайында Ш. Уәлихановтың кітабында да (онда Оксе деген есіммен көрсетілген) айтылған. Бұдан ұққанымыз, Ұкаша атаның ешқандай да аңыз ертегі емес тарихи тұлға, өмірде болғандығын анық көрсетеді. Тағы бір деректі қоса кетейік. «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік қорық-мұражайы ғылыми зерттеу бөлімінің мәліметінше, Ұкаша сахаба біздің даламызға Ислам дінін алғаш алып келген тарихи тұлға. Ол Түркі тайпаларының бірінен шыққан. Қазақ шежіресінің бастауында тұратын Әнес сахабалармен бір қатарда тұрады дейді. Тағы бір аңызда Ұкаша атаны жау жеңе алмаған. Ол тек таң намазын оқыған кезде қорғансыз болады екен. Оны білген кәпірлер Ұкаша ата таң намазын оқып отырған кезде келіп басын қылышпен шауыпты. Жансыз басты періштелер домалатып қырдың етегіне жеткізіпті. Сол жер қақ айырылып құдық болып Ұкаша ата басы оған түсіп жерасты өзен арқылы Мұхаммед пайғамбарға жетіпті. Сахабаның қаны тамған жердің бетіне сазданузындығы 21 м белгі соғылған. Зияратқа барғандарға әулиенің шырақшылары Ұкаша атаның басы домалап түскен құдықты, атаның түйесінің ізі қалған тасты көрсетеді. Зияратшылар осы құдыққа кезекпен шелек салып су алуға әрекет етеді. Су біреулерге беріледі, біреулерге қанша мәрте шелек салғанымен бір тамшы су ілінбейтіні бар. Мұны шелек тастап отырған адамның жасаған күнәларының кесірі, дейді. Жалпы кесене Түркістан қаласынан 60 шақырымдай аумақта, «Серт» деп аталатын елді мекеннен 12 шақырым жерде орналасқан. Кесененің жанында құдық бар. Мұнда келген әрбір адам бірінші Ұкаша атаның қабірі орналасқан кесенеге кіріп құран оқыған соң, тау басындағы құдықтың басына барып су алады. Кереметке толы құдық пен сахабаның қабірі жатқан кесене жайлы аңыз-әфсана бұрнағы уақытта жыр-дастандар арқылы кеңінен таралған. Кесененің шырақшысы Шамшиддин Закировтың сөзінше, еңселі етіп кесене бой көтерсе, ол жерден

құдыққа дейін аспалы көпір салынса, келушілер қатары бұдан да көбейер еді. Туристер саны артса, елдің, жердің тарихын жан-жақты насихаттар едік деп отыр.

Сауран - жеті қабат дуалмен қоршалған үлкен қала болған Сауран - XII ғасырда ірі сауда орталығы ретінде іргетасы қаланған. Түркістанның солтүстік батыс жағындағы 30 шақырым жерде орналасқан орта ғасырдағы қалалардың бірі. Орта ғасырда Сауран қазақ елінің әлеуметтік-саяси, шаруашылық-этникалық және мәдени дамуының орталығы болған. Биіктігі 6 м қабырғамен қоршалған қалашық туралы алғашқы деректер 10-ғасырдағы еңбектерде кездеседі. Ол кезде Сауран Сырдария алабындағы маңызды стратегиялық және сауда орталығы ретінде белгілі болған. Араб тарихшысы Макдисидің шығармасында «Сауран жеті қабат дуалмен қоршалған үлкен қала, оның ішінде рабат, мешіт бар» деп жазған. 13-ғасырдың орта шенінде Сауран Ақ Орданың астанасы болды. 14-ғасырдың аяғында қаланы Әмір Темір әскери қамалға айналдырған. Үлкен мешіті болып, ислам дінінің Қазақстанға тарауына ықпал еткен. 16-ғасырда Сауран мұнаралы биік дуалдармен қоршалған үлкен қала болған. Оның ірі-ірі құрылыстарының ішінен замандастары «шайқалмалы минаретті» және қала мен оның айналасын сумен қамтамасыз еткен кәріздерді - жердің астынан салынған каналды ерекше атаған. Сауран 17-ғасырдың аяғы мен 18-ғасырдың басында әлсіреп, 19-ғасырдың басында біржолата күйреген. Қазіргі кезде Сауран қабырғалары мен мұнараларының қалдықтары бар, ауданы 550 - 800 м дөңгелек алаң. Қаланың ішіне қақпа арқылы кіруге болады. Қаланы қоршаған дуалдың сырт жағында көптеген каналдардың іздері сақталған. Жүргізілген зерттеу жұмыстары қаланың 7 - 18 ғасырларға жататынын дәлелдейді. Шамамен XIV ғасырда салынған екінші Сауранның орны Түркістан қаласынан Қызылордаға қарай өтетін теміржолдың бойымен 45 шақырым жерде сақталған. Археологиялық зерттеулер кезінде Уәсифи жазған медресе мен кәріз құбырларының орындары табылды. Сондай-ақ шаһарда болған жұма және айт мешіттерінің қалдықтары қазылып, олардың сақталған бөліктерін қалпына келтіру жұмыстары жүргізілуде. Қазба кезінде шаһардың бас қақпасы мен оның сыртынан қазылған орға салынған аспалы көпірдің тұғырлары табылды. Қорғаныс қабырғасын қоршай қазылған терең ордың ішіне кезінде су жіберілген. Арнайы салынған қазба 48 қатар қаланған кірпішпен нығайтылған, терең ордың тереңдігі үш метрден астам екендігін көрсетті. Қаланы қоршаған жаудың талай жауынгерлері осы ормен қабырғаны ала алмай жер құшқан. Қазба жұмыстары кезінде қабырғаға қадалған және ордың ішіне құлаған жебенің темір ұштары көп табылады. Қабырға бұзғыш қондырғылардың домалақ тас оқтары мен орға құлап өлген жау әскерінің курап қалған қаңқалары да кездесіп жатады. Қазіргі кезде шаһардың орнындағы көне ғимараттарды қалпына келтіріп, туристер көретін музей жасау жұмыстары қарқынды жүріп жатыр.

Әдебиеттер тізімі.

1. Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. — Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2010 жыл. ISBN 9965-26-096-6
2. Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2010 ISBN 9965-26-322-1
3. Отырар. Энциклопедия. – Алматы. «Арыс» баспасы, 2005 ISBN 9965-17-272-2
4. Пославский И.Т. Развалины города Отрара // Протоколы заседаний и сообщения членов Туркестанского кружка любителей археологии. Год III. Ташкент. 1898, с. 237.
5. Черкасов А. поездка на развалины Отрара // Протоколы заседаний и сообщения членов Туркестанского кружка любителей археологии. УИИ. Ташкент. 1903, с. 72. __

Резюме

В этой статье рассматриваются священные вещи, которые являются духовной ценностью нашей истории

Summary

This article discusses the sacred things that are the spiritual value of our history

**НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ – САЯСАТКЕР, ТҰҢҒЫШ ДИПЛОМАТ,
МЕМЛЕКЕТТІК ҚАЙРАТКЕР**

**Студент: Альдижанова Аслым
Магистр, аға оқытушы: Ералиева Ғазиза Жарылқасынқызы
Шымкент Университеті**

Еліміз тәуелсіздік алған жылдардан кейін сана сезіміз көп өзгеріске ұшырап, өткен жолымызға жаңаша қарайтын болдық. Сол тұрғыда тарихты таразылағанда, онын жасампаз беттерін жарқырата түсетін жеке тұлғалар екеніне көз жетеді. Есімдері ел тарихында үлкен із қалдырып, рухани мұралары ғасырлар тереңінен тамыр тартып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан тарихта өзіндік орны бар тұңғыш кәсіби дипломат – Нәзір Төреқұлов.

Тарихта тек толағай тұлғалар ғана айтулы із қалдырды. Сондықтан Нәзір Төреқұловтың еліміздің әртүрлі саласында сіңірген еңбегі марапатқа мейлінше лайық. Алайда, біз осынау тамаша ғұмыр иесінің, тұлғасы азаматтың отандық дипломатияның жеңістеріне қосқан үлесін айтумен шектеуді жөн санадық.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасыр басындағы бірнеше онжылдықтар бойы Таяу және Орта Шығыс халықаралық бәсекелестіктің, азаттық күрестің діни және саяси текетірестің ауқымды алаңы болды. Бұл процестерге қатысқан жергілікті, еуропалық және мұхиттың арғы бетіндегі топтар тек 1927 жылға қарай біршама келісімге келе алды. Таяу және Орта Шығыстағы ұлттық күштер мен Батыс арасында тиіп кетсең құлдырауы мүмкін уақытта тепе-теңдік орнады.[1] Ұлыбритания, Франция және Германия, Персия мен Ауғанстанның формалды тәуелсіздігіне, Осман империясы ыдырағаннан кейінгі араб мемлекеттерінің өзін өзі басқаруына келісімін беріп, Батыстың стратегиялық, экономикалық, мәдени мүдделерінің сақталуына кепілдік алды. АҚШ үкіметі американдық азаматтары мен мекемелерінің қауіпсіздігіне берілген кепілдікті, еуропалықтардың «Ирак петролеум компаниясы» акцияларының 23,75% американдықтарға беруін қанағат тұтты. Кувейт және мұнайы бар басқа да елдерге мұнай өндіру мәселесінде осындай мәмлеге қол жеткізілді. Сауд Арабиясында американдықтар тіпті британдық бәсекелестерін қапыда қалдырып, жеке-дара концессияға ие болды да, мұның маңызды саяси және экономикалық салдары екінші дүниежүзілік соғыстан кейін ғана өзін толық көрсетті.

Таяу және Орта Шығыста 1927 жылы басталып, 1935 жылға дейін созылған салыстырмалы тыныштықтың арқасында бұл аймақ сол тұста басты халықаралық шиеленістер аймақтары санатында болған жоқ. Тек еврейлер мен жергілікті араб ұлттық қозғалысы арасындағы күрес 1929 жылы зорлық-зомбылыққа соқтырған Палестинаға ғана жағдай оншалықты тыныш болған жоқ. Алайда тап осы аймақта оқиғаларға батыстың қатысушылардың ғана емес. Жас Кеңес мемлекеттінің де саяси және экономикалық мүдделерін тоқайласқан еді. Күрес тыншымады, тек ұшы-қиырсыз Арабия шөгейтінен зәулім сарайлардың мәрмәр және паркет едендеріне ауысып, әскерилерде коммерсанттар, дипломаттар, барлаушылар алмастырылды. Жаңа жағдай өзге дағды мен білімді ғана емес, жаңа адамдарды талап етті.[2] Міне тап осы кезеңде Хиджаз, Неджд және қосып алынған аймақтар королдігінде (Сауд Арабиясы бұрын солай аталған) Кеңес Одағының өкілетті өкілі, қазақ Нәзір Төреқұлов өз жұмысына кірісті.

Орталық баспаны басқарған жылдары Нәзір Төреқұлов Шығыс халықтары институтында ректордың орынбасары ретінде оқытушылық қызметті де қоса атқарып жүретін. Сол кездің өзінде жоғары партия басшылығында Н.Төреқұловтың білімі мен тәжірибесін дипломатиялық қызметте пайдаланудың орындылығы туралы қызу әңгіме болғаны көп нәрсені аңғартады.[3]

Мәскеуге ауыстырылғаннан кейін ол Сыртқы істер халық комиссариатының резервінде болды. Сондықтан, Сауд мемлекетіндегі өзінің ізашары К.Хакимов «науқасына» байланысты демалысқа кетіп әрі бұл қызметтен өзін босатып, елге қайтаруды өтінгенде, оны

алмастыратын адам іс жүзінде дайын еді. Оның орнына «мұсылман әлемімен жете таныс», сыртқы істер халық комиссиясының пікірінше «бұл іске әбден даяр» Нәзір Төреқұловты тағайындауға ВКП(б) Орталық комитеті де, КСРО Орталық атқару комитеті де қарсы болмады. Оны тағайындау мәселесі ең жоғарыда талқыланды. Сыртқы істер халық комиссариатының басшылығы Н.Төреқұловтың кандидатурасын қандай табандылықпен қорғады.

Н.Төреқұловты КСРО-ның Хиджаздағы Өкілетті өкілі етіп тағайындау мәселені И.Сталиннің тікелей нұсқауымен ВКП(б) ОК-нің Секретариатында, Ұйымдастыру бюросында, содан кейін ғана КСРО ОАК Төралқасының 1927жылғы, 15 желтоқсандағы қаулысымен Ол Хиджаздағы Өкілетті өкіл болып тағайындалды.

Хиджазда өткерген 8 жылында Н.Төреқұлов шынында король ме оның айпаласының ерекше ілтипатын көрді. Сенім граматорлары тапсырылған кездегі кеңестік дипломат пен Фейсалдың ресми сөздерінен ақ екі жақтың сындарлы диалогқа және 20 жылдары екі ел арасында қалыптасқан қарым-қатынаста байқалған игі тенденциялардың дамыта беруге даяр екендігі анық аңғарылды.

Н.Төреқұловтың тұлғасы Абай мен Шоканның ұлы мұрасының ықпалымен, Әлихан, Шәкәрім, Ахмет, Міржақып, Жүсіпбек және басқалармен рухани диалог арқылы қалыптасты. Бағзыда ұлттық мемлекеттілік жолындағы зор шайқас майданы болған шығыс пен батыс мәдениеті тоғысқан оның туып-өскен өлкесі зерек бозбаланың қоғамдық саяси қызметінің бастапқы алаңына айналды. [4] Ақ жалын жүректі, қайсар жігерлі Нәзір қазіргі заманда харизмалы көшбасшы деп аталатын адамның үлгісі болатын. Ол өзін адамдар тағдыры үшін ғамамат жауапкершіліктің ауыр жүгін мойнымен көтеруге тайсалмайтын мемлекет қайраткері ретінде де, халықтың ділмары ретінде де көрсете білді.

Н.Төреқұловтың саясаткер ретінде қалыптасуы XX ғасырдың 20-30 жылдарына аса күрделі қым-қуат, ғаламшардың алтыдан бір бөлігінде ауқымды әлеуметтік тәжірибе – жаңа қоғам орнату тәжірибесі жүргізіліп жатқан уақытқа тұспа-тұс келді. [5]

Қысқа ғана ғұмырында туған халқымен Отан үшін пайдалы көп істер тындырды. Жігерлілік, білмекке құштарлық, ерен еңбекқорлығы, аса дарынды сегіз қырлы, бір сырлы тұлға ретінде өзін қалыптастырып артынан өшпес із қалдырды. Н.Төреқұловтың ізін жалғау ол салған сара жолдан айнымай дәріптеу біздің міндетіміз, яғни өскелең ұрпақтың. Нәзір - өткен ғасырдың жарқырап шыққан жас қазақ қайраткерлерінің шоғырындағы ең ірі тұлғалардың бірі. Ол әрдайым жас алаш ұрпақтарының жадында мәңгі сақталмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Карпов В. Генералиссимус. М.2002.
2. Мансуров Т. Аравийская эпопея полпреда Назира Тюрякулова .М: Реал-Пресс,2001.
3. Назир Тюрякулов – полпред СССР в Королевстве Саудовская Аравия.М: Русский Раритет,2000.
4. Троцкий Л. Предстоящий процесс дипломатов «Бюллетень оппозиции» 1938.
5. Чуев Ф.И. Молотов: Полудержавный властелин. М: Олма-Прес,2002.

Резюме

В этой статье рассматривается работа первого профессионального дипломата нашей страны Н.Торекулова.

Summary

This article examines the work of the first professional diplomat of our country N.Torekulova.

«ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН» ГАЗЕТІНІҢ ТАРИХЫ, ҚАЛЫПТАСУ, ДАМУ ЖОЛДАРЫ

Студент: Сандыбай Ш.

Жетекшімагистр, аға оқытушы: Ералиева Ғ. Ж.

Шымкент Университеті

Қазіргі ақпараттық технология мен жаһандану дәуірінде әлемдік және отандық баспасөздің қалыптасу, даму жолдарын зерттеп, тәжірибесіне жүгіну тарихшы үшін аса өзекті мәселе болып табылады. «Оңтүстік Қазақстан» газетінің тарихы «Ақ жол» газетінен басталады. Бұрынғы Түркістан республикасы орталық партия комитетінің органы «Ақ жол» газеті сонау 1924 жылдың күзінде Түркістан облысы жөнінде ұйымдастыру бюросының тілі ретінде шыға бастады. Ол күн 26 қараша еді. «Ақ жол» газеті өмірге келген алғашқы жылдарда қазақтың даңқты да аяулы перзенттері Тұрар Рұсқұлов, Ораз Жандосов, Ораз Исаев редакторлықпен айналысқаны тарихтан белгілі.

1925 жылы Қазақ республикасының астанасы Қызылорда қаласына көшірілді. Ал, Қызылорда уезі ол кезде Сырдария губерниясына қарайтын. Осыған орай, «Ақ жол» газеті Қызылорда қаласынан «Еңбекші қазақ» газетімен қосылып шыға бастады.

1929 жылы астана Алматы қаласына көшірілгеннен кейін Сырдария округтік партия комитеті мен атқару комитетінің органы ретінде «Ленин жолы» деген атпен газет өз алдына бөлек отау тікті. Кейін округтер таратылып, аудандар тікелей республика орталығына қараған «Ленин жолы» газеті Шымкент аудандық партия комитетінің, аудандық совет атқару комитетінің және аудандық кәсіподақ бюросының органы ретінде шығып тұрды. Енді газеттің редакторлық тізгіні талантты журналист Кенжеғали Абдуллиннің қолына өтті.[2] Ал, кейбір деректерде Әлішер Бейсенов редактор болған дегенде(1931) мәліметтер бар.

1932 жылдың көктемінде республикада қайтадан облыстар құрылды. Осыған орай «Ленин жолы» газетінің негізінде облыстық «Оңтүстік Қазақстан» газеті шыға бастады. [3] Қазіргі өз атын иемденген басылымды бұдан кейін Зейтін Сыздықов, Байжин Сақауов сынды дарынды журналистер басқарды. Қазақ кеңес энциклопедия деректеріне сүйенсек, 1940 жылы КСРО-да 8806 газет соның ішінде Қазақстанда 336 газет шыққан екен. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында майдандық газеттер көбейіп, 1943 жылы 728 газет, ал партизандық құрамалар мен астыртын партия комитеттерінің 270 газеті шығып тұрыпты. [4]

«Оңтүстік Қазақстан» газетінің латын әрпімен шыққан тігіндісінде Жарылқасын Шөкенов, 1942-43 жылдардағы тігіндісіне Айтмағанбет Исаев деген азаматтар жауапты редакторлық қызмет атқарыпты. 1947-48 жылдары шыққан газеттің көптеген нөмірлеріне Ж. Сауыров қол қойған.

Жалпы газет тарихында ең ұзақ уақыт жиырма екі жыл газетте редакторлық қызметте болған Әмірсейіт Әлиев басқарған жылдары газет кемел шағына жеткен, оқырман қауымның ықыласы мен құрметіне бөленген, өзіндік дәстүрлері қалыптасқан қара шаңыраққа айналды. Осының нәтижесінде таралымы 75 мың данадан асып отырғанына көз жеткіземіз.

«Оңтүстік Қазақстан» газеті 1967 жылы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Құрмет грамотасымен, ал 1974 жылы шыға бастағанына жарты ғасыр толуына орай «Еңбек Қызыл Ту» орденімен марапатталды. Сол жылдардағы газеттің таралымы 93 мыңнан асты. Бұдан кейінгі жылдары да 100 мың таралымға жетті. Газет тағдырындағы осындай қуанышты жәйттарды басылымда он жылдай қызмет атқарған көрнекті жазушы Мархабат Байғұт: «Қара шаңырақтан көп нәрсе түйдік, талай үлгі көрдік. [5] Жетпіс төртін көктемінде газетіміздің таралымы 100 мыңға жеткенің көру бақытына ие болған едім», -деп өзінің жүрек жарды пікірін білдіреді.

Газетте кезінде елімізге танымал азаматтардың қызмет еткені қашан да мақтаныш. Газеттің өмірге келген алғашқы жылдарында қазақтың даңқты да адал перзенттері Тұрар Рұсқұлов, Ораз Жандосов, Ораз Исаев, Жүсіпбек Аймауытов тағы басқалары редакторлық

еткенін қалай мақтан етпеске. Осындай игі азаматтардың келешек ұрпаққа қалдырып кеткен өшпес ерен еңбегін «Оңтүстік Қазақстан» газетінде 25 жыл меншікті тілші қызметін атқарған Өлімбет Бостанов (1971-1997) былай деп еске алады: «Біздің шығармашылығымызда кәсәби шеберлікке жетуімізге о бастан «Оңтүстік Қазақстан» газеті ұжымының қатал талабы мен танымы ықпал еткенін мақтанышпен айтуға болады. Әу бастан Сұлтанбек Қожанов негізін қалап, Б. Кенжебаев іргесін бекіткен газет ұжымы бұл күнде облыс басылымдарының арасында көш бастаушылардың бірі болып отыр», - деген сияқты пікірлер газеттің тек қалыптасып ғана емес, үнемі даму үстінде екендігін дәлелдей түседі. [6]

Ал, өзінің шығармашылық жолын осы газеттен бастаған, көрнекті ақын, жазушы Мұхтар Шаханов ағамызда сол жылдардағы ең алғашқы тебіренісін жасырып қалған жоқ: «Ол кезде газетте қызмет істейтіндердің ең жасы сияқты едім. Редакция қабырғасында жүріп, қаншама адамдардың азаматтығын, нар мінезін көрдім. Бұл күнде жігіт ағасы атандық. Қаламымыздан шыққан кейбір дүниелер шетелдердің белді, беделді газет журналдарын аралай бастады. Сонда да болса «Оңтүстік Қазақстан» газетіне басылған алғашқы мақаламның қуанышы ерекше еді», - деген пікірі көңіл қуантады.

Газет тек мазмұндық тұрғысында ғана дамып қойған жоқ, оның безендіруіне де үлкен мән беріліп отырды. Мысалы, 1976 жылы «Оңтүстік Қазақстан» газеті көркемдеп безендіруі бойынша өткен республикалық байқауда бірінші дәрежелі дипломмен және ақшалай сыйлықпен марапатталды. Осы жылы газет социалистік жарыс мәселелерін жақсы жазғаны үшін Бүкілодақтық «Журналист» журналының құрмет Дипломына ие болды. Ал, 1977-1978 жылдары газетті техникалық көркемдеу жөніндегі республикалық байқауларда II-III орындарды иемденді. 1979 жылы газет ССРО журналистер одағының Құрмет грамотасымен марапатталып, КСРО Халық Шаруашылығы жетістіктері көрмесінің «Кеңес баспасөзі» павильонына қойылып, оның қорытындысында 1980 жылы КСРО Журналистер Одағының Құрмет грамотасына ие болды. 1982 жылы газеттің көркемділігі мен мазмұндылығы үшін бүкілодақтық «Журналист» журналының арнайы Құрмет грамотасымен марапатталды. Газетке 60жыл толу қарсаңында, яғни 1984 жылы Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің Құрмет грамотасына ие болды. Өткен ғасыр тізбегінің газет тарихындағы осы сарындағы белестер газеттің үнемі даму үстінде болғандығын тағы да дәлелдей түседі.

Нарықтың нар көтере алмас ауыр кезеңінде 1992-1997 жылдары газеттің беделі мен бедерін жоғалтпауға күш салған ұлтжанды азамат Кәрім Үкібаев «Оңтүстік Қазақстан» газетінде корректорлық жұмыстан бастап, бөлім меңгерушісі, жауапты хатшы, редактордың орынбасары қызметін атқарған.

Қашанда газеттің дінгегі-оқырман. Оқырманы көп, іздеушісі бар басылымның тығырыққа тірелуі, тарихтан сирек кездесетін құбылыс.

«Оңтүстік Қазақстан» газетінің бір ерекшелігі- осы газеттің құрметті қонақтар кітабының облыс үшін де басылым үшін де құнды деректерді жинақтауында. Аға газеттің қолтаңба кітабына қарап отырып, «пай-пай шіркін бұл газетке кім келіп кім кетпеген» деп еріксіз тамсанасың. Әр адамның жүрегінде патриоттық сезім керемет қасиет қой, сонау 1985 жылы редакцияға мәртебелі қонақ болған белгілі қаламгер Тоқаш Бердияров:

«Оңтүстікте ақ алтын,

Солтүстікте сары алтын.

Ағылып жатқан алып күш,

Жау жүрегін жаратын», - деп қолтаңба қалдырса, қазақ поэзиясының кербезі ақын Ғафу Қайырбеков:

Түскен кезде жігіттікке жол алыстан,

Қашан келсем, құшақтасып, қол алысқан.

Жігіттері жолбарыс- кіл арыстан,

Айналайын «Оңтүстік Қазақстан», деген асыл сөзін қолтаңба кітабына алтын сөздермен жазып кетіпті.

80 жылдардың өзінде қазақ тілінде шығатын газеттердің арасында тиражы жағынан көштің алдын бермейтін. Редакцияның құрметті қонағы болған сырбаз да сарбаз ақын Сырбай

Мәуленов пен жазушы Қалдарбек Найманбаев облыстық газеттің атқарып отырған қызметін айрықша бағалап, редакция мерейін асқақтатып кетті.

Тарих деген толқындаған теңіздей,

Тереңінде жатады екен негізгі ой.

Тірлігіне тіреу болған қашанда

Ел өмірі өнерімен егіз ғой.»

Оңтүстік өңіріндегі талай өнер иелерінің тұсауын кескен «Оңтүстік Қазақстанға» берген баға бұл. Польшадағы «Жиге интерацил» газетінен келген Стефан Гелиннің де ыстық ықыласы кітаптың бір бетін алып жатыр. Сонымен қатар, «Советская Россия» газетінің редакторының орынбасары Валерий Павлович Кондаковтың, Социалистік Қазақстанның (Егемен Қазақстан) редакторының бірінші орынбасары Сарбас Ақтаевтың, белгілі ғалым Рахманкұл Бердібайдың, Мұрат Әуезовтың да қолтаңбалары бар.

Ә. Омаров сондай-ақ заманымыздың заңғар жазушысы М. Әуезов сынды тұлғамен жұмыс бабымен сапарлас болып, онымен қоян-қолтық араласып сұхбаттас болады. М. Әуезов өмірінің соңғы жылдарында облыс жайымен танысуға біздің өңірге бірнеше рет келгенде, Ә. Омаров Оңтүстік өлкесін ұлы жазушымен бірге аралайды, оның «Өскен өркен» романының кейіпкерлерімен жүздесіп, сырласу мүмкіндігіне ие болады. Ол жайында «Мұхтар Әуезовтың Оңтүстік сапары» деген кітап жазады. [7]

Кезінде Оңтүстік өңірінің қоғамдық саяси, мәдени өміріне белсене араласып, өзіндік із қалдырған журналист Ә. Омаровтың өмірі бүгінгі ұрпаққа үлгі болары анық.

Міне, «Оңтүстік Қазақстан» газетінің қалыптасу, даму жолдары осындай оқиғалармен ерекшеленеді. Газет неше жылдан бері өзінің даму жолында сан қилы қиын-қыстау кезеңдерден сүрінбей өтті.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Н. Шыңғысова Н. Аймақтық басылым айшықтары Ақиқат. 2007 жыл, №1
2. А. Балажан. Бұл ғасыр – ғалымдар ғасыры. Оңтүстік Қазақстан. 2000 жыл, 18 мамыр
3. Жұманова. Қазақ тілді БАҚ-тар. Қазақ елі. 2006 жыл, 29 қараша
4. Б. Қожабергенова. Қазақстандағы ақпарат қауіпсіздігі мәселелері. ҚазҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы. 2007 жыл, №2(23)
5. Қ. Сімәділ. Қазақ баспасөзі немесе түссіз сәуле. Қазақ әдебиеті 2008 жыл, 24 қазан
6. Н. Шыңғысова. Аймақтық басылымдардың проблемалары. Қоғам және Дәур. 2007 жыл, №3(15)
7. Г. Сұлтанбаева. Қазақстандық БАҚ-тағы саясат коммуникацияның даму бағыттары. Қоғам және Дәур. 2007 жыл, №1(13).

Резюме

В этой статье рассматривается история и пути развития газеты «Южный Казахстан»

Summary

This article discusses the history and development of the newspaper «South Kazakhstan»

І.ЕСЕНБЕРЛИН ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ШЫҢҒЫС ХАН БЕЙНЕСІ

Студенттер: Альдижанова Аслым, Амангелді Айдын, Туарбек Балжан
Жетекші т.ғ.к., доцент: Байтұр Мәдениет
Шымкент университеті

Шыңғысханның тарихи бейнесі - өте күрделі тақырып. Бұған қаншама зерттеулер дәлел. Сонымен бірге, Шыңғысханның тарихи бейнесі Қазақстан тарихындағы ең маңызды тақырыптардың бірі. Ұлы Моңғол империясының ірге тасын қалаушы қаһарлы да қатыгез, байсалды да Шыңғысхан аса күрделі тұлға. Оның қанқұйлы қарекеті мен қайталанбас қайраткерлігі өз алдына бір төбе. Шыңғысхан мың қолымен Моңғол халқын әлемге паш еткізді, тарих сахнасына алып келді.

Шыңғысханның өмірі ақиқаттан гөрі аңызға толы. Міне осы аңыздан ақиқатты іздеуге көптеген тарихшы зерттеулер еңбегін жаудырғаны белгілі.

Жалпы Шыңғыстың өз кезінен бастап ол туралы көркем әдебиеттер және көптеген ғылыми еңбектер жазылды. Шыңғысхан туралы жазылған алғашқы еңбек «Моңғолдың құпия шежіресі» деп аталады. Кітап алғаш рет түрік алфавитімен моңғол тілінде жазылса керек және ол қытайдың «хан-у» патшалығының тұсында 1382 жылдар шамасында қытай әріпімен қайта моңғол тілінде жазылған кітап Пекин қаласындағы кітапханада әлі күнге дейін сақталып келеді. Шежіренің жазылған уақыты белгілі болса да оны жазған автор аты әлі күнге дейін белгісіз келеді. Яғни кітап 1240 ж жазылып біткен болатын. Бұл кітапты Шыңғысханның ең сенімді серігі және мемлекеттік төреші адам болған Шигухутуг жазды деген де болжам бар. Шыңғысхан тарихындағы мәліметтердің кеңейіп және нақтылана түсуіне сол кездегі және оларға бодан болған ел өкілдерінің жазбаша және ауызша қалдырған еңбектердің маңызы үлкен болды. [1]

Сонымен қатар осы кезде парсы оқымысты ғалымы Гадан ханның ең жақын көмекшісі орнында болған Рашид-ад-Дин моңғол әскері Болд Чансан мен бірлесе отырып моңғол әскерлерінің батысқа жасаған жорықтары жөнінде еңбекті үш томдық етіп жазады.

Шыңғысхан тарихын қазақ жазушылары да өз еңбектеріне арқау жасаған. Сондай тұлғалардың бірі - І.Есенберлин. І.Есенберлин қазақ әдебиетінің ғана емес қазақ халқы тарихының төрінен лайықты орын алынатын дара тұлға.

Ақиқат, шындық темір шымшылдықтың ар жағында тұтқындалып, ата тарихының “Ақтандақтарын” зерттеуге тиым салынды. І.Есенберлин қазақ қаламгерлерінің алғашқысы болып, қиында күрделі тақырыпқа - қазақ хандығының бостандықпен тәуелсіздік жолындағы күресі тақырыбына қалам тартты. Қалам тартып қана қойған жоқ, өзінің эпикалық құлашы, халық өмірінің сан алуан қырын кең қамтуы, қазақ халқының кемеңгер көсемдерінің қайталанбас бейнелерін сомдауы жағынан өзге туындылардан өз бойы алдында тұрған талантты шығармасы - “Көшпенділер” тарихи трилогиясын дүниеге әкелді. Бүгінде дүние жүзінің көптеген тіліне аударылып, әлденеше рет басылған жазушының осы еңбегін хандық дәуірдегі қазақ өмірінің энциклопедиясы десек артық айтқандық бола қоймас!

Ғасырлардан ғасырларға сүнгіп, өз ұлтының тарихын І.Есенберлиндей ежелеп жазған ешкім жоқ. Біз атақты Геродотты тарихтың атасы деп келеміз. Ал біздің І.Есенберлин қазақ халқының 700 жылдық тарихын “Көшпенділер” мен “Алтын Орда” екі трилогияға сыйғызып (екеуінің көлемі 139 баспа табақ) өз халқына өшпес ұлттық қазына қалдырды. Егер І.Есенберлинді, «Қазақ халқының атасы» деп атаса ешкімге ешқандай зиян келмесе керек.

Аталған дәуірдегі қазақ әдебиетінің ұлы кітабы - «Абай жолы» роман эпопеясының өзі XIX ғасырдың тарихи оқиғалары мен қайраткерлеріне көрсетумен шектелсе, І.Есенберлиннің «Көшпенділер» қазақ халқының соңғы бес-алты ғасырдан бастан кешкен жолайрық оқиғаларын, қазақ мемлекетінің қалыптасуына еңбек сіңірген қоғамдық, мәдениет қайраткерлерінің тұтас легінің көркем бейнелерін қамтиды. Есенберлиннің «Көшпенділер»

романы қазақ хандарына тоқталғаны мәлімдеуінде суреттеуді Әбілқайырдан бастайды да, ұлы дала тарихына әдеби суреттеумен жинақты тоқталып өтеді. [2]

Есенберлиннің тарихи романдарындағы Шыңғысхан тұлғасына тоқталатын болсақ. Жоғарыда атағандай автор өз еңбегін Әбілқайыр ханнан бастайды, бұл Шыңғысханның өлімінен кейінгі жылдар болып табылады. Сондықтан Есенберлин романында Шыңғысхан тұлғасына өз кейіпкерлерінің мысалдары мен ауыз екі сөздерімен ғана келтіреді. Шыңғысхан бүкіл әлемді ажал арқылы бағындырмақ болған жоқ па еді? өлім себу –Шыңғыс бабаның ұлы саясаты ол өзінің бүкіл әлемді жаулап аламын деп жинаған жау жүрек ератын(әскерін) осы өлімнен қорқытып ұстаған жоқ па? [3] Ия осылайша Есенберлиннің «Көшпенділер» романындағы Шыңғысханға ауыз екі тоқталуы, оның қаталдығы мен жауыздық саясатын көрсеткендей. Алайда автор оны дұрыс саясат деп тануда, яғни белгілі жетіске жету жолында қаталдықпен қатыгездік қажеттігін айтып, Шыңғысханның асыра қатыгездігін айыптамады. «Егер ұрыс кезінде осы он адамның біреуі, не екеуі, үшеуі тіпті одан көбі кейін қашар болса, олар өлтіріледі, ал жүздіктен өзгелері қозғамай, әлі одан он адам бәрі бірдей кейін шегінсе бәрі де жойылады: қысқасын айтқанда, бәрі бірге шегінбесе өз бетімен шегінгеннің бәрі өлтіріледі»[4] деп Есенберлин Шыңғысханның өз әскерінде қатыгездік танытқанымен суреттейді. Шыңғысханды Есенберлин ұлы қаған ретінде суреттей отырып, оның бойындағы қатыгездікпен қаталдықты табиғи қасиет ретінде көрсетеді. Сонымен қатар жоғарыда аталып өткендей Есенберлин Әбілқайырдан кейінгі хандардың әрекетін суреттей отырып, Кеңес одағы кезіндегі қазақ жазушыларының шығармаларындағы Шыңғыс хан бейнесіне тоқталатын болсақ сөзсіз ең алдымен І.Есенберлиннің «Көшпенділер» тарихи романына үңілеміз. [5]

І.Есенберлиннің бірқатар романдарының ішінде «Көшпенділер» «Алтын Орда» трилогиялары XXғасырдың 60-80жылдардағы әдебиетіміздің аса көрнекті табысы деп танылғаны да мәлім. Жазушы мұнда осы кезге дейін жабық қалған тақырыптарды батыл көтеріп көркем әдебиеттің көкжиегін кеңейтуіне байланысты болды. І.Есенберлиннің «Көшпенділер» тарихи романы қазақ халқының соңғы бес-алты ғасырында бастан кешкен оқиғаларын қазақ мемлекетінің қалыптасуына еңбек сіңірген тарихи, қоғамдық, мәдинет қайраткерлерінің тұтас легінің көркем бейнелерін қамтиды. Ондаған жылдар бойында кеңес әдебиетінде халықтың тарихи дәуірлер шеңберінде атқарған көрнекті оқиғалары, ұлттық рухты оятатын іс әрекеттері көрсетілуіне кең жол ашылмағаны мәлім. «Барлық жақсылық Кеңес үкіметі тұсында орнады, одан бұрынғы тарихта іліп аларлық ешнәрсе жоқ» -деген қатып –сенген қағида үстем болған еді. Егер қайсы бір қаламгер тарих тереңіне байланысты еңсе Ресейдің ілгерішіл ролін алға шығарып айту шарт болатын, ал қазақ елінің кемеңгер хандарын дана билерін, көрген жауларын, қайсар батырларын суреттеу байшыл – феодалымен идеологияға апаратын зиянды қадам деп есептелетін.

І.Есенберлин тарихи романдарында әдебиетті саясат құралына келген догматикалық нұсқаулар көлеңкесімен қалмай, батыл ізденістер жасады.

Шыңғысханнан тараған ұрпақты да қатыгездік пен қаталдық қасиеттері дарыған деп суреттейді.

Жалпы І.Есенберлин “Көшпенділер” тарихи романында Шыңғысхан тұлғасын басқа да әдеби шығармалардың авторлары секілді қатыгез әрі қатал, деп көрсетеді. Бірақ В.Янға қарағанда Есенберлиннің шығармашылығы “Көшпенділерде” Шыңғысхан жауыз, аяусыз қырушы емес, қайта қаталдық пен қатыгездік қасиеттермен өзіне керек тәртіпті орнатушы ретінде танылады. Осы тұстан Есенберлин Калашников секілді Шыңғыс хан тұлғасын ақтап алмақ ойымен ұқсас келеді. Сондықтан Есенберлин романында Шыңғысхан тұлғасына өз кейіпкерлерінің мысалдары мен ауыз екі сөздерімен ғана келтіреді. Есенберлиннің романдары қазақ хандықтарының бес ғасырға тарихын қамтиды. Ол ұлттық әдебиетімізге осынша жабулы жатқан тақырыпқа жол салып, тарихтың шешуші кезеңдерін ой елесінен өткізеді және өз кітаптарында көркем бейнеледі. Халық өз тәуелсіздігіне қол жеткізіп, оны нығайтуға ұмытылып жатқан қазіргі кезеңде ол салған соңлақпен жазушылардың кейінгі, неғұрлым жас ұрпағы жүріп келеді. Олар тарихты көркем бейнелеуде өз жолын, өз болуларын іздеуде. Бәлкім, олардың кейбіреулері мейлінше жарқын туындылар жазар. ірақ І.Есенберлин

ұлттық мәдениет пен әдебиет, тарихта, күрделі декатерлікте әлі жан баспаған соқпаққа түсіп тыңнан жол салушы ретінде есте қалатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Тынышпаев М. Материалы к истории киргиз-казахского народа. Ташкент, 1925.-15с.
2. Есенберлин.І., “Көшпенділер”, Алматы .2002.-80б.
3. Кычанов.Е., Жизнь Тимучжина, и думавшего покорить мир., Алматы.,1991.-176с.
4. Хара – Даван.Э., Чингиз хан, как полководецы его наследие., Алматы., 1992. -178 с.
5. Сұлтанов.Т.И., Поднятие на белой комме., Попомки Чингиз-хана, Алматы, «Дайс-Пресс», 2001.-261с.
6. Көктәнді Х., «Аспан мен даланың төрт ұмытылған тарихы», Москва, «Қасиет», 2001. - 176.
7. Тоғысбайұлы. Б., Тарихтың ашылмаған беттері., Астана, «Елорда»2001.-12б.

Резюме

В данной статье рассмотрена личность Чингис хана на основе произведений И.Есенберлина

Summary

This article discusses the personality of Chinggis Khan based on the works of I.Esenberlin

УДК 94(41/99)

КОЛОНИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ВЕЛИКОБРИТАНИИ В ПЕРСИДСКОМ ЗАЛИВЕ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКОВ

РЯ-118 топ студенті Кудайбергенова Молдир Умирбековна

Ғылыми жетекші: т.ғ.к., аға оқытушы Абдиханова

Алима Жангазиевна

Шымкент Университеті

В течение тысячелетий страны и народы бассейна Персидского залива играют важную роль в истории человечества. Они были посредниками между древнейшими цивилизациями долин Инда, Тигра, Евфрата и Нила, входили в состав государств шумеров, в Вавилонскую державу, в империю Ахеменидов, в халифат Омейядов и Аббасидов. Воды Персидского залива бороздили корабли египтян и эллинов, индийцев и персов, Александра Македонского и Сулеймана Великолепного. В XVв. большую часть западного побережья Персидского залива захватила Османская империя, а восточное — Персия. В начале XVIв. в Персидском заливе появились корабли Албукерки, и значительная часть его побережья на долгие годы перешла под власть португальцев.

С конца XVIIIв. к Персидскому заливу все больший интерес начинают проявлять английские колонизаторы. К середине XIXв. влияние Великобритании становится на западном побережье залива преобладающим.

С тех пор прошло более ста лет. Уже завершился в основном распад колониальной системы империализма. Но вплоть до последнего времени западное побережье Персидского залива по-прежнему представляло собой монопольную сферу влияния Англии. Британским колонизаторам удалось там, за исключением Кувейта и отчасти Бахрейнских островов, сохранить общественные и социальные отношения восточного средневековья, включая не только абсолютную власть шейхов и верхушки мусульманского духовенства. После ликвидации английской базы в Адене именно в Персидский залив — на Бахрейнские острова и в Шарджу (Договорный Оман) были переведены основные базы и штаб командования британскими вооруженными силами на Среднем Востоке.

Интерес британского империализма к Персидскому заливу определяется отнюдь не только его стратегическим положением. В странах бассейна Персидского залива находятся две трети разведанных запасов нефти капиталистического мира. В 1967 г. там было добыто почти 500 млн. т нефти, т. е. примерно треть всей нефти, полученной в капиталистическом мире и развивающихся странах. Свыше 35% добываемой в этом районе нефти, более 50% мощностей нефтеперегонных заводов и значительная часть танкерного флота, транспортирующего нефть из Персидского залива, контролируются британским капиталом [1]. Ежегодный доход британских монополий от продажи, переработки и транспортировки нефти бассейна Персидского залива превышает миллиард долларов; это больше, чем все доходы британских колонизаторов от Индии в 1937 г. Если добавить значительные вклады, которые все еще держат в английских банках правители княжеств Персидского залива, станет ясным огромное значение этих стран для британского империализма.

Принятое британским правительством в январе 1968 г. вынужденное решение вывести к концу 1971 г. английские вооруженные силы из Персидского залива отнюдь не означает сдачу английским империализмом своих позиций в этом районе. В создавшихся условиях изменяется в первую очередь форма, но не содержание английской колониальной политики. Британские монополии по-прежнему стремятся сохранить под контролем максимально возможную часть нефтяных богатств бассейна Персидского залива [2].

В конце 80 — начале 90-х годов XIX в. бассейн Персидского залива начинает занимать все большее место в наступательной политике британского империализма на Ближнем и Среднем Востоке.

В результате интриг, шантажа, подкупов, прямой и косвенной агрессии, разжигания противоречий между Турцией и Ираном, между Маскатом и Бахрейном, между Абу-Даби и Катаром, между шейхствами Договорного Омана и Маскатом, между Бахрейном и Катаром британским колонизаторам удалось превратить всю южную часть бассейна Персидского залива в свою монопольную сферу влияния, а Бахрейнский архипелаг — в свой протекторат [3]. Почти в аналогичном положении оказались и районы, примыкавшие к восточному побережью, хотя там и находились по-прежнему иранские каргузары, а по праздникам на флагштоках взвивались иранские флаги.

Во всем этом огромном районе правил британский резидент в Бендер-Бушире. При помощи канонерок флотилии Персидского залива он творил суд и расправу, осуществлял директивы, поступающие из Бомбея и Калькутты.

К началу 90-х годов британские колонизаторы делают попытку завершить подчинение всего бассейна Персидского залива, поставив под свой контроль его северо-западное и северное побережье.

История колониальной политики Великобритании в бассейне Персидского залива имеет ряд существенных особенностей.

Английское проникновение в этот район осуществлялось особенно интенсивно во второй половине XIX в., когда о нефти ничего известно не было. Стремление британских правящих кругов поставить под свой контроль страны бассейна Персидского залива определялось тогда политико-стратегическими соображениями. Отмечая тенденцию монополий к захвату территорий «про запас».

На рубеже XIX—XX вв. господство над Персидским заливом давало правящим кругам Великобритании возможность предотвратить проникновение туда своих империалистических конкурентов, главным образом германских империалистов.

Англия осуществляла свое господство над странами Персидского залива путем установления над ними различных видов протектората. Эта форма колониального господства имеет ряд существенных особенностей, поскольку местные правители, правящая родоплеменная или феодальная верхушка, сохраняли значительную свободу действий во внутренней политике. Протекторат создавал для правящей верхушки стран Персидского залива известные маневренные возможности и в области внешних сношений. Это было особенно характерно на рубеже XIX—XX вв., когда в борьбу за этот район активно

включились Франция, Германия и царская Россия, а правящие круги Турции стали добиваться признания своих суверенных прав на ряд территорий, в первую очередь на Кувейт.

Осуществление контроля над княжествами Персидского залива осложнялось для британских колонизаторов тем, что во избежание обострения противоречий с Турцией и в особенности с империалистическими державами они устанавливали над ними протекторат постепенно. Таким образом, до установления полного протектората у многочисленных шейхов и эмиров оставались дополнительные возможности для маневрирования и игры на межимпериалистических противоречиях. В ряде случаев договоры о протекторате, заключенные Англией с правителями княжеств, длительное время были секретными. Этим пользовались как местные феодалы, так и правящие круги других империалистических держав, а также Турции для противодействия английской захватнической политике. Поэтому, несмотря на то что Великобритания уже к концу XIX в. была господствующей силой в Персидском заливе, этот район был центром дипломатических и политических интриг, играл немалую роль в международных отношениях начала XX в., в образовании Антанты и возникновении первой мировой войны [4].

Колониальная политика Великобритании в начале XX в. была равнодействующей многих сил и интересов, определялась сложным и быстро изменяющимся соотношением сил между отдельными группировками, заинтересованными в агрессивной политике, приобретении колониальных владений, в захвате выгодных концессий на Дальнем Востоке, в Южной Африке, в Средиземноморском бассейне и других районах. Начало XX в. ознаменовалось острой борьбой в правящем лагере английского империализма вокруг проблем, связанных с выходом из «блестящей изоляции» и поисками континентального союзника. На заседаниях британского кабинета, на сессиях парламента, на страницах прессы велись жаркие баталии о союзе «англосаксонских» народов против России и Франции или о сближении с Францией и Россией во имя создания единого фронта против главного соперника и конкурента — германского империализма. Немаловажную роль в этой борьбе играли политические и экономические интересы группировки, стремившейся к монопольному господству в западной части бассейна Индийского океана, к сохранению Персидского залива в качестве британского озера и к окружению «жемчужины британской короны» — Индии кольцом буферных государств для изоляции ее от внешнего мира и упрочения там английского владычества.

До настоящего времени история стран и народов западного побережья Персидского залива — Омана, Маската, Договорного Омана, Катара, Кувейта очень слабо изучена. Недостаточно исследована и история Саудовской Аравии в первое десятилетие XX в. Это использует буржуазная, в первую очередь английская, историография для приукрашивания истории английской экспансии, для изображения британских колонизаторов в качестве благодетелей народов этого района, ликвидировавших пиратство, работорговлю, междоусобные войны, защитивших их от покушений Турции, Германии и царской России. Поэтому научное исследование английской колониальной политики и международных отношений в Персидском заливе было бы неполным без критического разбора тенденциозных построений и схем, созданных английской историографией [5].

Все это определило и последнюю задачу, поставленную автором, — сделать попытку осветить основные этапы истории народов этого района в конце XIX — начале XX в., показать действительную роль британских колонизаторов в Персидском заливе в рассматриваемый период. Это потребовало тщательного и кропотливого освещения внешнеполитических и социально-экономических обстоятельств, действий дипломатов, резидентов, разведчиков, представителей транспортных компаний и торговых фирм в различных княжествах и племенных объединениях стран Персидского залива — словом, всего сложного и многогранного спектра колониальной политики.

Актуальность исследования в первую очередь определяется уровнем ее изученности. В целом, рассматривая историографический корпус по изучаемой проблеме, можно выделить таких авторов, как Иванов М. С., Адамов А., Бондаревский Г. Л., Хвостов В. М., Ерусалимский А. С., Галеви Э., Ананьич Б. В., и других авторов. Их монографии написаны на основе изучения опубликованных английских, немецких, французских и русских дипломатических

документов, парламентских дебатов, английской, немецкой, русской и англо-индийской прессы, общих и специальных монографических исследований. В книгах использованы фонды архива внешней политики России, Центрального Государственного исторического архива и Государственного архива Военно-Морского Флота, использованные автором, позволили не только осветить политику царской России, а также международные отношения и межимпериалистические противоречия в этом районе, но и ввести в оборот обширный научный материал по истории, социально-экономическому положению и политике арабских княжеств Персидского залива конца XIX— начала XXв. Неопубликованные документы Форин офиса, бывшего министерства по делам Индии, Национального архива Индии и личных архивов видных политических и колониальных деятелей Великобритании, приведенные в многочисленных выдержках, в приложениях и примечаниях в работах индийского историка Равиндера Кумара «Индия и район Персидского залива», западногерманского историка Йенса Пласса «Англия между Россией и Германией (Персидский залив в предвоенной политике Великобритании)», американского историка Брайтона Буша «Британия и Персидский залив», изданных в 1965—1967 гг., позволили значительно подробнее и полнее осветить особенности английской колониальной политики в бассейне Персидского залива [6]. Немалую роль сыграла и возможность использовать монументальный труд Лоримера «Справочник Персидского залива, Омана и Центральной Аравии», изданный англо-индийскими властями в 1915 г. с грифом «секретно» и лишь недавно ставший доступным для научной работы [7].

Таковы некоторые особенности книг и те задачи, которые ставил перед собой авторы, хорошо понимающий, что это лишь первая попытка серьезного освещения важных и актуальных проблем истории, политики и международных отношений стран и народов бассейна Персидского залива

Список использованных источников

1. Прабхат, Равиндра ru.wikipedia.org
2. Россия — Германия — Британия: между миром и войной [regnum.ru>news/ 2623405.html](http://regnum.ru/news/2623405.html)
3. Бондаревский Г.Л. Английская политика и международные... na5ballov.pro>lib...bondarevskiy...angliyskaya...zaliva...
4. Страны персидского залива и стратегические... cyberleninka.ru>Грнти>-persidskogo-zaliva-i
5. Географический справочник Персидского залива... ru.knowledgr.com>13201157...
6. История дипломатии. Том 2. Дипломатия в Новое время... [art-of-diplomacy.ru> books/item/f00/s00...index.shtml](http://art-of-diplomacy.ru>books/item/f00/s00...index.shtml)
7. Хвостов М.В., Зорин В.А. (ред.) История дипломатии. twirpx.com>file/1371768/

Түйін

Англияның сыртқы белсенділігі одан әрі артты, отаршылдық экспансияға қарай бағыт күшейді. Суэц каналы ашылғаннан кейін Парсы шығанағының рөлі түбегейлі өзгерді: сауда жаңа серпін алды. XIX ғасырдың аяғында бүкіл әлем іс жүзінде империалистік державалардың арасында бөлінді, бұл бөліністе Англия басым территорияны иеленді

Abstrakt

The external activity of England was most concentrated on further colonial expansion.. After the opening of the Suez Canal, the role of the Persian Gulf radically changed: commerce received a new incentive. By the end of the 19th century the whole world was actually divided between the imperialist powers, and England managed to capture most of all.

КЕҢЕС БАРЛАУШЫСЫ РИХАРД ЗОРГЕ

РЯ-118 топ студенті Жарқынбек Айдана Дүйсенәліқызы

Ғылыми жетекші: т.ғ.к., аға оқытушы Абдиханова

Алима Жангазиевна

Шымкент Университеті

Кеңес Одағының Батыры, барлаушы Рихард Зорге жайлы қысқа мерзімнің ішінде талай дүние жазылып, бүтіндей әдебиет жасалды, жыл сайын жаңа кітаптар шығарылуда. Бұдан Зоргенің өз басына деген, Қытай мен Жапония территориясында соның басшылығымен жұмыс істеген ұйымға деген ынта-ықыластың азаймағанын аңғаруға болады.

Рихард Зорге советтік әскери барлауға халықаралық жағдай күрт шиеленіскен жылдары келді. Ол коммунист еді, әрі шын мәніндегі патриот болатын, сондықтан да ең қиын, ең жауапты істерге баратын. Рихард Зорге Кеңес Одағының халықаралық империализмнің агрессиясынан қорғануына іс жүзінде ат салысуды өзінің тікелей міндеті деп білетін.

Өзінің Отан алдындағы парызын Зорге ақыр аяғына дейін өтеп шықты. Совет елі дұшпандарының тіміскі әрекеттері жайлы, фашистік Германияның КСРО-ға шабуыл жасау жоспары туралы ол жіберген хабарлардың зор маңызы болды. Зорге ұйымының жұмысы гитлершіл Германияға қарсы бағытталған еді, герман-жапон қатынастары жөніндегі деректердің сипаты да негізгі бір мәселенің төңірегін ауытқымады. Зорге жапон және қытай халықтарының досы, айнымас интернационалист, әрі бейбітшілік жолындағы таймас күрескер болатын.

Шетел әдебиетінде Зоргенің серіктерінің қызметі әдетте үстірт суреттеледі. Ал олардың барлығы да күллі дүние жүзі еңбекшілерінің Отаны-Кеңес Одағына шексіз берілген жандар, өздерінің барша өмірін бейбітшілік жолындағы күреске бағыштаған жалынды **антифашистер** болатын. Бастарына төнген ажал қатері де олардың өз істерінің дұрыстығына деген сенімін әлсірете алмас еді. Олар жасаған ерліктің ұлылығы да, міне, осында. Жапон тұтқынындағы азап та, аштық та, жалғыздық та олардың жігерін жасыта алған жоқ.

1930 жылы Қытай территориясында құрылған Зоргенің ұйымы өз жұмысын 1933 жылы Жапония территориясына көшірді де, үздіксіз аңдыса жүріп, тұтқынға алынған күні – 1941 жылдың 18 қазанына дейін тыным таппады. Осынау он бір жыл ұйым мүшлері үшін тамаша мектеп болды. Олар идеялық жағынан өсіп, шыңдалды, аса зор қуанышқа – жауыздықтың қара күштерін жеңу қуанышына ие болды. Осынау аты аңызға айналған ұжымның тәрбиешісі, әрі дем берушісі Рихард Зорге еді.

Зоргенің бірінші дүниежүзілік соғысы кезінен жақсы білетін ГДР-нің көрнекті қоғам қайраткері профессор Эрих Коррнес; «Рихард Зорге өзімен жүздескен адамдардың барлығына ғаламат әсер етуші еді. Егер Рихард болмаса, кім біледі, бәлкім, мен мұндай дәрежеге жетпес пе едім», - [1] дейді.

Өзінің барлаушылық қызметін Рихард Зорге партиялық жұмысының айрықша жағдайдағы жалғасы деп есептейтін. Оның жауынгер серіктері де өздерінің күллі әрекеттерін партиялық борышты өтеу деп түсінетін.

Олардың барлығы да антифашист, жер бетіндегі тыныштық үшін күрескен нағыз азаматтар еді. Ұлы мақсат жолында нендей құрбандыққа да барудан тайынбайтын ортақ ойлы жанардың ұйымы біртіндеп қалыптасып, сәт санап нығай түскен-ді.

Рихард Зорге, Одзаки Ходзуми, Бранко Вукелич, Мияги Етоку **адамзаттың** жарқын болашағы үшін шейіт **болды**. Макс Клаузен мен Анна Клаузен жеңіс күнін өз көздерімен көрді [2].

Рихард Зоргенің қызметін зерттеуге арналған жұмыстар, жалпы алғанда бірнеше топтарға бөлуге болады. Алғашқы тобы - 60-жылдардың орта тұсына дейін, мәселені объективті талдауға және бағалауға тырысқан әртүрлі еңбектердің жарық көру кезеңі. Екінші тобы - 60-жылдардың соңынан басталып, 80-жылдардың екінші жартысына дейін созылатын

Р.Зоргенің барлаушы ретінде шыққан Кеңестік және шетел еңбектерден тұрады. Үшінші тобы - 80-жылдардың соңынан бастап, "жариялылық" пен "демократия" ұранының ықпалымен тарихи шындықты айтуға талпынған зерттеулердің жарық көрген еңбектерге ұласуымен ерекшеленеді. Осы әдебиеттерде Зоргенің өмірі мен қызметінің негізгі кезеңдері көрсетілген. Ол туралы түрлі басылымдарда үзік-үзік жарияланған материалдар өмірбаяны мен қызметінен деректер келтіреді. Бұл мәселеге «Советская военная энциклопедия», «Энциклопедии Третьего рейха», «История войны на Тихом океане», «Военный энциклопедический словарь», «Шпионы и диверсанты» беттерінде едәуір көңіл бөлінген [3].

Р.Зоргенің өмірі мен қызметі туралы зерттеулер қатарына Будневич С. Л. «Дело Зорге. Следствие и судебный процесс», Волков Ф.Д. «Подвиг Рихарда Зорге», Колесников М. С. «Таким был Рихард Зорге», «Рихард Зорге» еңбектерінің маңызы үлкен. Сонымен қатар, Чернявский В., Корольков Ю., Ильинский М., Голяков С. Кеңес Одағының Батыры, барлаушының өмірбаянында белгісіз болып келген бірқатар жаңа деректер бар [4].

КСРО-ның Жапониядағы «Рамзай» деген атпен жасырын қимыл жасаған тыңшысы - Рихард Зорге 1895 жылы 4 қазанда Ресей империясына қарасты Баку қаласында дүниеге келді. Әкесі Густав Вильгельм Рихард Зорге мұнай компаниясында жұмыс істейтін неміс инженері еді. Ол бірінші әйелі аяқасты қайтыс болған соң, орыс қызына үйленді. Рихард үйдегі бес баланың ең кішісі болды. Бірақ неміс тілінде сөйлейді. Ол үшке толғанда әкесі отбасын алып Германияға көшті.

18 жасқа толған кезде Зорге Бірінші Дүниежүзілік соғысқа қатысты. Жараланды. Рихард Зорге - 1925 жылдан бастап КОКП мүшесі. 1914 жылы неміс армиясына шақырылып, 1914-1918 жылдардағы 1-ші дүниежүзілік соғысқа қатысқан. 1917-1919 жылдары Тәуелсіз социал-демократиялық партия мүшесі, 1919 жылдан бастап Германия Коммунистік Партиясының мүшесі. 1924 жылы КСРО-ға келіп, кеңестік мекемелерде қызмет атқарды. 30-40 жылдары Германия, Жапония және т.б. мемлекеттерде болып, жеке қасиеттері мен қажымас еңбегінің арқасында ұзақ уақыт бойы КСРО-ға қажетті құнды ақпарат жинап отырды. 1941 жылдың жазында КСРО шекарасында орналасқан неміс дивизияларының саны туралы, жау шапқыншылығының уақыты мен неміс-фашистік әскердің әскери қимылы жоспарының жалпы нұсқасы туралы нақты мәліметтер бергендердің бірі болды [5].

1941 жылдың қазан айында жапон полициясымен тұтқындалып, 1943 жылдың қыркүйек айында өлім жазасына кесілді. Ал бір жылдан соң дарға асылды. Токио қаласында жерленген.

Кеңес барлаушыларының теңдесі жоқ ерлік істері дүние жүзін таңырқатты. Алайда бұл ерлік туралы халық бірден біле қойған жоқ. Жапонияда Зорге ұйымының ісіне байланысты өткен сот процесі туралы жазылған жоқ, тек қана баспасөзде 1942 жылы май айында қысқаша хабар берілген. Бұл хабарда жапон контрразведкасы ұйым мүшелерін Жапония компартиясымен, Коминтернмен байланыстырмақшы болды. Сөйтіп жұртшылық алдында өздерінің «Коминтернге қарсы шарт» қылмысын ақтауға күш салды. Бірақ та тергеу материалдары ұйымның Коминтернге қатысын, оның Жапония компартиясымен байланысын тұтасымен жоққа шығарды. Процеске қатысты кейбір документтердің түпнұсқасы 1944 жылы заң министрлігінде өрт болған кезде жоғалып кеткен. Ұйымның ісіне қатысты негізгі документтер 1945 жылы американ барлаушыларының қолына түскен.

Америка Қиыршығыс командованиясының жасырын штаб қызметі материалдарды қолға түсірген соң, бірнеше жыл бойы оларды тәптіштей зерттеп, кеңес барлауының құпиясын ашпақшы болды. Зорге мен оның жолдастарының әрекетінің сыр-сипатын білмекке тырысты. Бірақ олар құпияны таба алмады. Жаңғақ тістеріне қаттылау келді. Тек қана: «Ешқашан да тарихта дәл мұндай батыл, осыншама табысты ұйым болып көрген емес...» деп таңырқаудан басқа ештеме қалмады.

Зорге мен оның серіктері империалистік елдердің барлау топтары қолданатын күштеу, шантаж, диверсия, сатып алу сияқты әдістерді қолданған жоқ. Социалистік мемлекеттердің жауларына қарсы олар сара ақыл, тапқырлық, қатаң тәртіп және құпия істі мінсіз жүргізу әдістерін қарама-қарсы қоя білді. Ұйымды Коммунистік партияға, Отанға шексіз берілген, фашизмге қарсы күрескен, бейбітшілікті жақтаушы, нағыз гуманист, азамат, тамаша дипломат және асқан саясатшы, қоғам қайраткері, ойшыл адам басқарды. Сондықтан да Рихард Зорге

есімі ерліктің, халқына, жер жүзіндегі прогресшіл адамзатқа адал қызмет етудің символына айналады.

Пайдаланылған әдебиет тізімі

1. historylost.ru/2018/10/28/sorge/
2. Колесников М. С. Таким был Рихард Зорге. М., 1995. 267 с.
3. Сапожников Б. Г. Китай в огне войны (1931 – 1950). – М.: Наука, 1997. – 351 с
4. Будневич С. Л. Дело Зорге. Следствие и судебный процесс. М. «Наука». 1999г. litmir.me/br/?b=210367&p=1
5. 24 Голяков С., Ильинский М. Рихард Зорге. Подвиг и трагедия разведчика. - М.: Вече, 2001. — 480 с.
6. Большая советская энциклопедия. 3-е изд. т. 1–30. М., 1969-78. 593 с.

Түйін

В статье говорится, что в начале Великой Отечественной войны в Москву с самых разных точек планеты приходили шифровки, данные и сведения от наших разведчиков о примерных сроках, характере и подготовке Германии к грядущей войне с СССР. Самым известным из агентов был убежденный коммунист, прекрасный журналист и отличный разведчик - Рихард Зорге.

Abstrakt

The article says that at the beginning of World War II, encryption, data and information from our scouts about the approximate dates, nature and preparation of Germany for the impending war with the USSR came to Moscow from all over the world. The most famous of the agents was a convinced communist, an excellent journalist and an excellent intelligence officer - Richard Sorge.

УДК 94(26.3)

АБАЙ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ АДАМ МӘСЕЛЕСІ

ҚТ-118 топ студенті Әсембек Әлия

Ғылыми жетекшісі: магистр оқытушы Мамырбаева

Нурсулу Сматуллаевна

Шымкент Университеті

Философия іліміндегі негізгі зерттеу нысанының бірі адам мәселесі болып табылады.

Адам мәселесі-философияда толық шешімін таппаған үлкен тақырып.Ертедегі ұлы ойшылдардың адам жөнінде,адамның өмірде қандай орын алатыны және оның атқаратын қызметі жайлы ой-толғауларына тоқталып көрсек; Грек ойшылы Протогор <Барлық заттың өлшемі-адам> деген қанатты сөзін тілге тиек етсе,Көне қытай философы Лао Цзы:<Басқаларды білетін адам-ақылды,өзін танып білген адам-данышпан>-депті.Ал қазақтың ұлы данышпаны Абай:<Атаңның баласы болма,адамның баласы бол> атты қанатты сөз қалдырған.Абай қазақ әдебиетіндегі ұлы тұлға, маңдай алды ақын екені,таңдаулы туындылары дүние жүзі поэзиясының үлгілерімен деңгейлес тұлға екені мәлім.Абайдың шығармаларындағы басты мәселе адам болмысы болып табылады.Ол өзінің көптеген шығармаларында адам мәселесін талдап,адам және толық адам туралы мағыналы адамға ой саларлық дүниелерді қозғады.Оның дүниетанымдық және философиялық ой-толғаныстарында өте көптеген мәселелерге көңіл бөлінген.бүгінгі күнге дейін Абай мұрасының толық зерттеліп болмағанына қарамастан,кезінде М.Әуезов белгілеп берген Абай зерттеулерінің тәрбиелік,ұстаздық,ұждан,мораль философиясы,әсіресе адам мен адамгершілік мәселелері-оның рухани мұрасының кең ауқымдылығын,тереңдігін көрсетеді. абайдың осы ой-толғауларымен фило софиялық ізденістерінде адам мәселесі ауқымды орын алады.Абай адам мәселесін жан-жақты философиялық, биологиялық, психологиялық,

эстетикалық, этикалық және алла тұрғысында қарастырады. Абайдың бүкіл философиясының квинтэссенциясы, негізгі принципі ретінде < Адам бол > деген ой тұжырымын алуға болады. Күнделікті өмір сүру тәсіліне адамгершілік ұғымдарын адалдықты өзіне серік етсе сонда ғана нағыз адам деп айтуға болады, сондықтан

Ғылым таппай мақтанба,
Орын таппай баптанба
Құмарланып шаттанба
Ойнап босқа күлуге
Бес нәрседен қашық бол (өсек, өтірік, мақтаншақ, еріншек, бекер мал шашпақ)
Бес нәрсеге асық бол (талап, ебек, терең ой, қанағат, рахым)
Адам болам десеңіз
Өсек, өтірік, мақтаншақ

Бес асыл іс көнсеңіз;..... ақынның осы өлеңдегі Адам болам десеңіз деген сөзімен өрбиді... Адам үшін оның өміріне мән беріп тұрған негізгі нәрсе-өз бойындағы адамилықты жоймау. Бүкіл өмір бойында адамға лайықты өмір сүру. Осы дүниеге адам болып келгендіктен, осы дүниеден де адам болып кету керек екені маңызды дүние. Адамның адамдық қасиетін өмір сүру барысында жоғалтып алмау бұл да адамның ең алдымен өз алдында, басқа адамдар алдындағы жауапкершілігі, ол адам тарапынан белгілі бір ерік-жігерді, қайратты қажет етеді.

Абайдың толық адам болу философиясы адам өміріне қажетті әрі пайдалы кеңес. Бұл арқылы адам өзін өмірдегі орнын тауып мұратына жетеді.

Әсемпаз болма әрнеге,
Өнерпаз болсаң арқалан
Сен де бір кірпіш дүниеге
Кетігін тап та бар қалан....

Абай шығармашылығында философиялық ой толғаныстарға толы көптеген өлеңдерімен қатар ерекше орын алатын 45 ойы аяқталған фрагменттен, нақыл сөзден тұратын қара сөз атты шығармасын атап өтуіміз қажет.

Он жетінші қара сөзінде қайрат пен ақылды жүрекке билету арқылы Абай мораль мәселесін жақсылық пен жамандық танудың өлшемі, құралы не дегенге иррационалистік сарында жауап берді. Мысалы: ақылға: Жақсының жаманның екеуінің де сүйгені-сен, екеуінің де іздегенін тауып беріп жүрсің, соның жаман-дейді ғалым. Ақыл-салқын табиғатты нәрсе, онда жақсылық жоқ, жүректе жылу бар. Абай оны жиі айтады. Әл-Фараби де кезінде оны атап өткен: жүрек ішкі табиғи жақсылықтың көзі, басқа мүшелерге жақсылық нақ осыдан тарайды, олар осыдан нәр алып отырады. < Алла қамқоршы таза, мейрімді, махаббат пен сенімді, шындық пен адамдықты, адамның ақыл-ес, парасатын қалыптастыра отырып, адамды адамдық санатқа жеткізеді > деп түйеді Ақлақи Жалалиде. Ал Абай болса: Алла деген сөз жеңіл, аллаға ауыз жол емес.

Ынталы жүрек, шын көңіл, өзгесі хаққа қол емес, - деген.

Ақиқаттың негізін құрайтын, ынталы жүрек пен шын көңіл адамның моральдік қабілеті бойында сақталғанда ғана алла жолына түсіп, алданбайтындығына кәміл сенеді. Мұсылмандықтың бес парызы: ораза, намаз, зекет, хажылық деп ұғып, < Алланың өзі де рас, сөзі де рас >,- деп тұжырымдайды. Құранда айтылғандай, адам Алланың көшірмесі, оның көмескі бейнесі. Адам да Алла сияқты көреді, естиді... Абайдың қара сөздерінің 38-сөзінде де осы жайлы айтылады: Алла тағала ұқсай алам ба деп, надандық бірлән сол сөзден жиіркенбе, ұқсамақ-дәл бірдейлік дағуасы бірлән емес, соның соңында болмақ. Оның үшін Алла тағаланың сипаттары: Хаят (тіршілік), Ғылым, Құдірет (күш), Басар (көру), сәміг (есту), Ирада (тілеу, қалау), Кәләм (сөздер), Тәкин (болу). Бұл сегізінен Алла тағалағыдай кәмәлат-гәзәмәт (Жетісу, үлкен) бірлән болмаса да, пендесінде де әр бірінен өз халінше бар қылып жаратыпты-Абайдың пікірінше Аллаға тән негізгі сегіз қасиет бар: тіршілік, ғылым, күш, көру, есту, тілек тілеу, сөз, бар болу. Осы қасиеттер адамға да тән, бірақ олар Алланың бойындағыдай жетілмеген. Егер бұл қасиеттер адамда да жетілген күйінде болса, онда алла мен адамның арасында айырмашылық болмас еді. Абайдың пікірінше жәуанмәрт, яғни жан-

жақты жетілген толық адамға үш негізгі қасиет: шындық, ізгілік, даналық тән болуы керек. Сонымен, шындықты Абай әділеттілік, ізгілікті қайырымдылық, мейрімділік деп, ал даналықты ғылымның бір аты деп түсіндіреді. Әділеттілік-жақсылықтың анасы, ар-ұждан да әділеттілікке негізделеді. Еш уақытта әділеттілік сезімдерінді жоғалтпай, жақсылық жасаудан жалықпаңдар деп үйретеді ұлы ойшыл, себебі әділетсіз иман да, адамгершілік те болуы мүмкін емес. Ғылым мен даналықта адам бойында жақсылық пен адалдық қасиеттердің болуын үйретеді, яғни қайырымдылық қасиеттерін тәрбиелейді. Абай бұл қасиет барлық адамдардың бойында бар деп айтады. Бірақ оны қазіргі бойында ұстай алу, сондықтан әрбір адамның парызы, яғни толық адам болу үшін осы қасиеттерді жетілдіру керек, тек қана игі жақсы істерге жұмсалып керек. Адам – осы дүниенің мәңгілік туындысы дейді хакім Абай.

Абай мыңмен жалғыз алысты. Осы жолда шаршап шалдықса да халқы жалқау бейқамдықтан арыла ма деген үмігін үзбеді. <Сөз түзелді, тыңдаушы, сен де түзел> деп жар салудан бас тартпады. Жаны таза жандарға сүйеніп, маңғаздық пен мақтаннан, менмендік пен өкімдіктен, күнестік пен көре алмаушылықтан арылуды ұсынады. <Қайратсыздық, жігерсіздік, надандық, ақылсыздық адамды езе етеді. Кіріптарлыққа, мұқтаждыққа итермелейді, кедейлендіреді. Мұның бәрі жалпақтыққа, жалбарынуға сөйтіп, адамдық қасиеттен жұрдай болуға әкеледі> деді. Абай ең алдымен адамдық қасиеттерді дәріптеді.

Абайдың қара сөздерінің басты тақырыбы адам мәселесі. Ол жетінші қара сөзінде жас бала анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады біреуі-ішсем, жесем, ұйықтасам деп тұрады. Бұлар тәnniң құмары, бұлар болмаса, тән жанға қонақ үй бола алмайды. Һәм өзі өспейді, қуат таппайды. Біреуі-білсем екен демелік не көрсе соған талпынып, жалтұр-жылтыр еткен болса, оған қызығып, аузына салып, дәмін татып қарап, тамағына бетіне басып қарап, <ол немене?> <Бұл немене?> деп көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі-жан құмары, білсем екен, көрсем екен, үйренсем деген. Яғни бұл жерде Абайдың негізгі идеясы адамды екі тұрғыдан салыстырып қараған біреуі жан құмары екіншісі тән құмары. Тағы бір қара сөзінде 19-шы Адам барлығын біліп тумады, Адам ата-анадан туғанда есті болып тумады, естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе не естіген жерде қайта қайырып ұғайын деп тұшынбаса не сол жерде сөздің расына кәзі жетсе де естіп есітпей не керек? Бұндай сөз танымайтындарға сөз айтқанша өзіңді танитұғын шошқаны баққан жақсы деген екен. Хакім Абайдың адам мәселесі жайлы құнды ой-толғаулары мен шығармалары өте көп. Ол өзінің Ескендір поэмасында Тойымсыздық, көрсеқызарлық адамның ең нашар қасиеттері екенін анық көрсеткен. Ескендір деген патшаның қаншалықты тойымсыз, көрсеқызарлығын бір қу сүйек қалай басқанын Аристотель былай түсіндірді:

Бұл адам көз сүйегі деді ханға,
Тояма адам көзі мың мен санға
Жеміт көз жер жүзіне тоймасада
өлсе тояр көзіне құм құйғанда.
Жеміт көздің дүниеде араны үлкен
Алған сайын дүниеге тоя мекен
Қанша тірі жүрсе де өлген күні
өзге көзбен бірдей ақ болады екен.

Бұл жердегі негізгі мәселе адам қанша бай мықты болса да өлгенде жабатыны қара топырақ екенін айтты. Адамдарды тойымсыз, дүниеқоңыз, көрсеқызар болудан аулақ болуға шақырады. Абайдың адам мәселесі жайлы айтары көп...

Ең әуелі адамның мынандай түрлерін сынады: Сабырсыз арсыз еріншек,
Көрсе қызар, жалмауыз
Сорлы қазақ сол үшін алты бақан алауыз....

Адамға керек емес қасиеттерді осылайша өлең жолдары арқылы айқын жеткізді.

Абай мұрасы бүгінгі, ертеңгі қазақ үшін ғұмыр бойы оқып үйренетін сабақ болатын оқулық іспеттес. Данышпан, ойшыл өз заманынан озық туған ғұлама 19ғ өзінде жалпы адамзаттық адами құндылықтардың мәні жайлы терең ой түйіп, біртұтас қазақ этносының, ұлысының тұтастығы адам болып қалыптасуы жайлы толғанды. Абай

шығармашылығына тағы да үңілу қазіргі уақыт талабына сай, оларды тағы да сараптау біз үшін өмірлік қажеттілік болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Абай Құнанбаев өлеңдер жинағы
2. Абай қара сөздері
3. Абай философиясы
4. М.Әуезов. А. Құнанбаев: мақалалар мен зерттеулер.

Түйін

Ұлы Абайды өмір, қоршаған дүние, табиғат, болмыс сыры, олардың заңдылықтары көп ойландырған, ол дүние сырына бойлап, өзін мазалаған сауалдарға жауап табуға тырысқан. Мен осы кімін? Жан иелері өмірінің түпкі мәні неде? Барлық адам баласы, жан-жануарлар да тамақтанады, ұйықтайды, қорғанады, артына ұрпақ қалдырады. Сонда адам баласының басқа жан иелерінен айырмашылығы неде? Міне, Абай әркімді де толғандыратын терең сырлы сұрақтарға жауап іздейді. Ол өзінің ілімінде, пәлсапалық шығармаларында адам баласының өмір сүру мақсатын, сол мұратына жету жолын, әлемдегі болмыстың мәні мен өзіндік ішкі байланысты, жалпы заңдылықтарын ашып көрсетеді.

ӘӨЖ 154

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІК АЙМАҒЫНДАҒЫ ТУРИСТІК РЕСУРСТАР – ТУРИСТІК КАДРЛАРДЫ КӘСІПТІК ДАЯРЛАУДЫҢ МАЗМҰНДЫ НЕГІЗІ

**Ғылыми жетекші: магистр оқытушы Ж.Т. Медеубекова,
Гр-118 топ студенті Төребек М,
Шымкент университетті**

«Туризм» жүйесі өзінің көптүрлі функцияларын туристік ресурстар деп аталатын элементтерсіз іске асыра алмайды.

Туристік ресурстар дегеніміз біріншіден, туристік салаға ендірілетін мынадай нысандар (табиғи, табиғи-техникалық геожүйелер және олардың элементтері), негізгі технологиялық компонент ретінде оған қатысуға және туристік сұраныстарды қанағаттандыратын қызмет көрсету [50], екіншіден, табиғи, мәдени және тарихи кешендер, олардың адамның рухани мен дене қуатын, оның еңбекке деген қабілетін, денсаулығын қалыптастыратын және дамытатын элементтері курорттық және туристік қызметтерін тұтыну мен өндіру, туризмнің әр алуан түрлерінде қажеттілікті қанағаттандыру үшін пайдаланылады [51].

Туризмде пайдаланылатын туристік ресурстар ретінде белгілеу қажет:

- сауықтыру демалыс ресурстары: минералдық су, балшық, климаттық жағдайлар (орман, дала, пустыня, теңіз және т.б.);
- сауықтыру туризм ресурстары: ландшафттық-климаттық жағдайлар, комфорттық кезеңнің ұзақтығы, көл-өзендік жүйелер, теңіздердің жағалаулары, шомылу маусымы;
- спорттық туризм ресурстары: табиғи ортаның параметрлері (жабдықталу, көркемдік, экзотикалық), оның ерекше қасиеттері (өту қиындығы, кедергілер, сирек орналасу, бағыттардың кесімділігі);
- экскурсиялық туризм ресурстары: тарихи, мәдени, археологиялық ескерткіштер, табиғи көрнекті орындар, этнографиялық және шаруашылық объектілер, мұражайлар және т.б.

Туристік ресурстардың жоғарыда аталған анықтамаларына сүйене және Мемлекеттік Бағдарламасының, Қазақстан Республикасында туризмді дамыту Тұжырымдамасының терминологиясын пайдалана отырып, заң актілерінің күші бар және орындалуға белгіленген «Жібек жолының» тарихи орталықтарының қалпына келуін мынадай туристік ресурстарға жатқызуға болады:

- табиғи жаратылыс жүйесі ретінде өз алдына еркін дамитын және адам өмір сүретін табиғи орта болып табылатын табиғи ресурстар;

- жалпы мәдениеттердің сабақтастығы мен жалғасушылығын қамтамасыз ететін этникалық топтар, ұлттар, азаматтық қауымдастық пен адамзат өркениетінің тарихи-мәдени мұрасының ресурстары;

- әлеуметтік-мәдени ресурстарға (шаруашылық философиясы мен мәдениетінің элементі болып табылатын экономика) жатады: жасанды қалыптасқан және адаммен жаңартылған табиғи реңжерлер, ежелгі өркениеттердің тарихи және этномәдени орталықтары; негізгі, қосымша және қосалқы туристік қызметтер кешенін қамтамасыз ететін қазіргі тәсілдер және көлік пен ақпараттық қатынастар, жайғасу, тамақтану, ойын-сауық объектілері мен қазіргі құралдар.

«Рекреациялық ресурстар» терминінің анықтамасына объектілер мен құбылыстардың бірқатары жатады: табиғи ландшафт компоненттері (өсімдіктер дүниесі, жануарлар дүниесі, климат), тарихи-мәдени құндылықтары мен кешендер, халықтық, қолданбалы және көркем шығармашылықтың этномәдени құндылықтары, инфрақұрылым, еңбек ресурстары және т.б.

«Рекреациялық ресурстар» және «туристік ресурстар» мәні бойынша сәйкес келеді немесе адамның тынығудағы сұраныстарды, танымдық және коммуникативтік сұраныстарды қалпына келтіру қанағаттандыру мақсатында пайдаланылады [52].

Жаңылыспау үшін объектілер мен құбылыстардың бүкіл шеңберін біз «туристік-рекреациялық ресурстар» деп атаймыз [50, 101].

Қызмет саласы немесе туристік нарықтың буынын таңдауда туристердің ағымын тарту үшін мүмкіндік беретін табиғи-географиялық ресурстардың қолдағысы базистік ықпал болып табылады.

Табиғи ресурстар ұғымына технологиялық жарамдылық, қолайлылық, сыйымдылық, пайдалалылық және т.б. кіреді [53].

Технологиялық жарамдылығы бойынша ресурстардың екі түрі белгіленді: технологиялық қажетті және технологиялық қажетті емес немесе мүмкіндік туғызатын.

Технологиялық қажетті немесе қажетті ресурстар – туристік-рекреациялық қызметінсіз мәнсіз болып табылатын ресурстар. Айта кетерлік жайт, туристік нарықтарының немесе туризм субнарықтарының әртүрлі буындарына технологиялық қажетті ресурстар да сәйкес болуы қажет. Мысалы, экологиялық туризм бойынша мұндай ресурстар болып табылатын бірегей табиғи кешендер, таулы туризм мен альпинизм бойынша – таулы жоталар, бірегей жоларналар және т.б.

Технологиялық жағынан қажетті рекреациялық ресурстар дұрыс тынығуға жағдайды қамтамасыз етеді, бірақ олардың оңтайлылығына жеткіліксіз болып келеді.

Тұтынушылықты қанағаттандыру тиімділігіне жету үшін арнайы ортаны, табиғи көріністі жасайтын ресурстардың кешені, компоненттердің жеткілікті қосындысы қажет.

Дем алушылардың туристік-рекреациялық тұтынушылық қолайлы қанағаттандыратын технологиялық жағынан қажетті және мүмкіндік туғызатын ресурстардың үйлесімділігі олардың әр түрінің құндылығының деңгейін анықтайды.

Технологиялық жағынан қажетті рекреациялық ресурстар мақсатты белгілеу ресурстарына немесе рекреациялық ресурстарына (емдік, сауықтыру, спорттық және т.б.) және рекреациялық емес, бірақ, туристік өнімнің сапасын қамтамасыз ететін, технологиялық жағынан қажетті ресурстарға (елдің тығыздылығы, суландыру сипаттамасы және т.б.) бөлінеді.

Сондықтан туристік өнімді өндіру үдерісінде жайлылық, сыйымдылық, пайдалылық, іскерлік, тиянақтылық сияқты осындай қасиеттерге бағдар ететін туристер мен тынығушылардың әртүрлі топтарының талғамдылығын ескеру керек.

Табиғи ресурстардың сыйымдылығы біркелкі емес туристік ағымдардың өткізу қабілетімен және ұзақ уақыт мерзімдегі рекреациялық іс-әрекеттердің үлкен топтарының демалуында сұраныстарын қанағаттандыратын жарамдылығымен анықталады [54].

Туризмнің нақты түрлері немесе рекреациялық дайындық кезеңі үшін сыйымдылықты анықтап беретін табиғи ресурстарды жүктемеге алмастыру арқылы белгіленеді. Табиғи

ресурстарды пайдаланудың тиінақты тәртібін реттеу табиғи ортаны экологиялық жағынан тең сақтауға және оларды тиімді пайдалануға мүмкіндік беретін туристік қызмет технологиясына қажетті операция деп табылады.

Табиғи ресурстардың аттрбелсенділігі (франц. тілінен *attractio* – тартымдылық, тарту) экзотикалылығы, табиғи көріністің көптүрлілігі сияқты сипаттамалар арқылы түсіндіріледі. Табиғи ландшафттарды эстетикалық бағалауда мерзімдік серпін, жер бедерінің бөлшектену сипаттамасы, тұрақты қар жамылғысы, ел тығыздылығы, су алу және т.б. кезеңдерінің жалғасушылығы ескеріледі, сонымен қатар бұл табиғи көрінісінің сұлулығы деңгейі бойынша реңжер сапасын аудандастыруға мүмкіндік туғызады.

Табиғи ресурстардың мақсаттылығы – ол нақты аймақта, ауданда шаруашылықтың басқа салаларымен салыстырғанда туризм саласын пайдалану арқылы келетін шынайы әлеуметтік-экономикалық тиімділігі [55].

Табиғи ресурстардың тұрақтылығы болжамдалған туристік аймақтар мен рекреациялық жерлердің өзіндік өнім шығару және сақтап қалу қасиетін қамтамасыз ететін экологиялық тұрғыдан негізделген пайдаланудағы жүктемелерді игеру қабілетімен анықталады.

Кешенділік туризм мен демалудың әртүрлі формасы үшін бар ресурстарды пайдалануды және тағы қордағы ресурстардың бір түрі үшін пайдалануды белгілейді.

Айта кететін жайт, табиғи ресурстар мен кешендер туристік-рекреациялық ресурстар болып есептелмейді. Туристік шаруашылықта олар еңбек заты болып табылады, ал қалыптасқан туристік қызмет көрсету туристік өндіріс өнімі ретінде көрсетіледі. Табиғи объектілер мен кешендер туристік-рекреациялық қызметтің қажетті шарттары ретінде көрсетіледі. Бірақ рекреация мен демалуда қоғамдық сұраныстың дамуымен туристік тұтынушылықтың пайда болуымен оларды зерттеуге, баға беруге, технологиялылық деңгейіне, туристік өнімді өндіруде тікелей пайдалану мүмкіндіктеріне және пайдалану дайындығына жеткізу барысында кеткен еңбектік және қаржылай ұсталымнан кейін, олар рекреациялық ресурстар категориясына өтеді [53, 104].

Жоғарыда айтылғандай, табиғи ресурстар туристік қызмет көрсету өндірісінің мақсатында табиғи кешендерді пайдалануды анықтайтын жетекші ықпалдың бірі болып табылады.

Табиғи шарттардың сипаттамасы туристік кешендердің, жоларна мен бағдарлардың дамуының қалыптастырушы факторы болып табылады, сондықтан табиғи ресурстар туристердің саяхат бағдарлары мен демалу аудандарын таңдау себептерін анықтайды. Туристік шаруашылығының дамуы үшін сол немесе басқа жердің үстіртінің сипаттамасы маңызды орын алады.

Туристер реңжер мен климаттық жағдайлардың ерекшеліктерін, өсімдік әлемінің көптүрлілігін, аң мен балық аулау үшін, демалу мен спорттың белсенді түрлерімен айналысу мүмкіндіктерін ескереді [56].

Сонымен қатар, күрделі таулы жер бедері бар ерекше жергілікті жерлер, реңжерлердің жиі ауысуы, туристер мен дем алушыларды тартатын сұлу табиғи көріністері, сауықтыратын тау ауасының тазалығы, альпинизммен, тау шаңғы спортымен, аң аулау және басқа түрлермен айналысуға мүмкіндік беретін туристік бағдарлар туристік нысандар мен коммуникациялардың құрылысында техникалық-экономикалық қиыншылықтарды анықтайды, бірақ, мұндай қиыншылықтармен байланысты сұраныс тез арада өзін-өзі өтейді.

Халықаралық маңыздылығы бойынша тарихи-мәдени мұраның туристік-рекреациялық ресурстарға «Жібек жолы» бойындағы тарихи-мәдени объектілер мен Алматы, Тараз және Түркістан этномәдени таралу аймағындағы тарихи орталық кешендерін жатқызуға болады.

Республикалық деңгейдегі туристік-рекреациялық ресурстарға Орталық пен Шығыс Қазақстан, Арал маңы мен Маңғыстаудағы тарихи орталықтарды байланыстыратын негізгі жолдың Солтүстік-Батыс, Солтүстік және Шығыс тармақтарының ресурстары жатады.

Тарих, археология, этнография, сәулет, қала құрылысы мен мүсін салу өнерінің ескерткіштері «Жібек жолының» негізгі жоларнасында және оның тармақтарында тарихи-мәдени мұраның туристік-рекреациялық ресурстарының және ежелгі Қазақстанның

материалдық пен рухани мәдениетінің көшпелі және отырықшы жер шаруашылықтық өркениетінің біртұтас кешені болып табылады.

Сондай-ақ, тарихи-мәдени мұраның туристік-рекреациялық ресурстарын «көшпелі» – дәстүрлі-этнографиялық мәдениетінің және отырықшы жер шаруашылықтық – «қалалық» мәдениет ескерткіштеріне жататын тарихи-мәдени ресурстарға бөлуге болады [57].

Бірінші топтағы ескерткіштерден тұратын туристік-рекреациялық ресурстарға көшпелі өркениеттердің этномәдени ортаның тарихи реңжарларын: көшпелі және миграциялық жолдарын, дәстүрлі ежелгі маусымдық көшулердің, керуен жолдарын және көшпелі мен жартылай көшпелі тайпалардың материалдық пен рухани мәдениетінің заттай қазбалары бар тұрақтардың этномәдени орталықтарын (аймақтарын); археологиялық ескерткіштерін жатқызуға болады.

Тұрақтар мен обалар археологиялық ескерткіштердің ең ірі тобына жатады.

Көшпелі және жартылай көшпелі халықтардың келесі тұрақтары белгіленеді: бекітілмеген – тұрақтар мен мекендер және бекітілген қалалар. Обалар екі негізгі түрлеріне бөлінеді – мола басындағы құрылыс және оның жоқтығы. Оларға қорғандар, қорғандық кешендер және құрылыстар (мазарлар). Олардың Оңтүстік Қазақстан облысында белгілілері: Түркістан ауданындағы Шаға атты зороастриялық наус обалары, Отырар ауданындағы Жуантөбе қалашығындағы Бөріжар, сонымен қатар ең алғашқы обалар кешені Ұйғарақ болып табылады (б.з.д. 7-3 ғғ.). Археологиялық қазбалар кезінде обаларда ежелгі көшпелі тайпалар мәдениетінің құнды заттай дәлелдері табылады.

Өкінішке қарай, көптеген қорғандар ұрланып, көшпелі өркениет мәдениеті мен тарихы дамуының көптеген дәлелдері жоғалды. Обалар жерлеу рәсімі, діни сенімдер, дүниеге көзқарас және мәдениеттің басқа элементтері жөнінде жеке көзқарасты қалыптастырады

«Көшпелі» – дәстүрлі-этнографиялық мәдениет археологиясының ескерткіштеріне, сонымен қатар, дәстүрлі ғимараттар – ғибадатханалар, тасқа қашалған суреттер, шеберханалар мен мұнаралар. Олардың ішінде ең маңыздысы: адам мен аңдар (бұғы, құстар), арбалар мен сакралды нышандар, күн дөңгелек, крест секілді мен спиральді композициялар бейнеленген Арпа-өзен, Қойбағар, Қошқар ата, Сүйіндік ата, Қысан, Майдантау, Ақсу-Жабағылы бақсылық салттық петроглифтер және аң аулау көріністері; Оңтүстік Қазақстан облысының Тамғалы, Ешкі өлмес, Қарасай петроглифтері жатады.

Этнография ескерткіштері көшпелі және жартылай көшпелі өркениеттердің этномәдени үдерістерінің идеялық-мазмұнды негіздерін көрсетеді. Бұл топтың ескерткіштері жеткілікті көптүрлі болып келеді.

Олардың ішінде тұрмыстық және қорғану құрылымы бар көшпелілердің тұрақтарын, мекен-жайларын, жылжымалы құрылыстарын, тұрмыстық салтты сипаттайтын заттарды белгілеуге болады;

- еңбек құралдары және олардың нәтижелері шаруашылықтың көптеген формаларының материалдық дәлелі, шаруашылық қызметтің негізгі және дәстүрлі қосалқы түрлерінің сипаты ретінде;

- көшпелілердің мекен жайларының формалары, құрылымы мен жабдығы, салттық және тұрмыстық жиһаз, әшекейлер мен киімдер, тиындар мен қару-жарақ;

- шығармашылық-қолданбалы өнер және халық ауыз әдеби шығармашылығы, халық кәсіпшілігі заттары (аңыз-әңгімелер, эпос пен жырлар, әндер мен мақалдар); думан-тойлар мен жерлеу рәсімі, көшпелі өмір сүру дәстүрі, салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар мен рәсімдер, салт-дәстүр мен әдет-ғұрыптарды орындауда қолданылатын заттар;

- әскери дәстүрлер, ежелгі ән-ұрандар және т.б [59].

Қазақстан Республикасының тарихи кеңістігіндегі отырықшы-шаруашылықтық «қалалық» өркениеттің сәулеттік-кеңістік және этномәдени ортасы ежелгі кезеңдегі тарихи-мәдени мұраның туристік-рекреациялық ресурстарына толы, сонымен қатар жартылай және түбегейлі сақталған жылжымалы және жылжымайтын, жеке және кешендік ескерткіштерден, материалды емес тарихи айғақтық ескерткіштерді көрсететін материалдық және тарихи айғақтардан тұрады.

Отырықшы-шаруашылықтың «қалалық» мәдениет ескерткіштерінен тұратын туристік-рекреациялық ресурстарға төмендегілерді жатқызамыз:

- тарихи орындар – Қазақстан халқының өміріндегі маңызды тарихи уақиғалармен, қоғамдық құрылым мен мемлекеттіліктің дамуымен, әскери қимылдар және жаппай толқулармен, егемендік пен тәуелсіздік үшін күреспен, белгілі тарихи тұлғалардың, халық батырларының, ғылым, әдебиет пен өнер қайраткерлерінің өмірімен байланыстыратын есте қалаларлық жерлер, заттар, ғимараттар мен сәулеттік құрылыстар;

- археология ескерткіштері – қалалар, жартылай сақталған ежелгі мекен-жайлар мен қоныстар, ежелгі мекендердің тарихи мәдени жер қыртысының жер телімдері; қорғаныстық және күзеттік бедері, таулы кен орындары және қорыту өндірістері мен кәсіптері, арық және суландыру жүйелері, керуен жолдары сақталған әскери-әкімшілік және тауарлы-кәсіптік агломерациялар; ескі обалар, тастан қашалған мүсіндер, ескіден келе жатқан заттар, тиындар, мөрлер, тұрмыстық жиһаз заттары және т.б.;

- сәулет ескерткіштері – қалалық отырықшылық мәдениеттің тарихи кенттену жүйелері, дәстүрлі құрылыс қоныстары мен қалалар, сәулеттік ансамбльдер мен кешендері, кварталдары, алаңдары мен көшелері бар этномәдени орталықтар, ежелгі жоспарлау әдісі мен ескі қалалар мен қалашықтардың қалдықтары; алғашқы қалалық жүйелер, әскери және салттық сәулет құрылыстары; қалалық қабырғалар мен қамалдық құрылыстар, төрткүлдер, ғибадаттық кешендер, сопыханалар, шіркеулер;

- мұсылмандық сәулет ескерткіштері: мұнаралар, кесенелер, қалалардағы мешіттер, салттық сәулетшілік пен мүсін өнерінің іргетастары: мешіттер, бейнелеу мен қолданбалы өнер шығармалары, сәулет ескерткіштері және т.б. [60].

Қазақстан Республикасының қазіргі жерін мекендейтін түркітілдес халықтарының тарихи кенттену жүйелерінің археологиялық және сәулет ескерткіштері халықаралық және ұлттық маңызы бар бірегей кешен болып табылады. Тарихи-мәдени мұраны бағдарламалық мемлекеттік тұрғыдан игеру мен пайдаланудың шектері және оның бөлімдерінің туристік-рекреациялық ресурстарға айналуы әлемде өзіне теңдесін таптырмайтын туризм жүйесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Туристік қызығушылығы бар ең маңызды объектілеріне қалалық мәдениеттің кенттену жүйелерін, 10-12 ғғ. мұсылман сәулетінің ескерткіштерін жатқызуға болады: Жұма мешіт, (Исфиджаб) Сайрам қаласының мұнара және кесенелері, Исмаил-ата, Тұрбат ауылындағы Ысқақ-ата кешендері, Отырар қаласы маңындағы Арыстанбаб кесене-мешіті, Фоголевка ауылындағы Біглярбек рибаты, Отырар қаласының мешіті және қазақ хандарының кесенелері мен Қожа Ахмет Ясауи эзірет-сұлтанның кесенесі, сопылардың жерасты салттық дәстүрлі құрылыстары – таулар, Құмшық-ата, Қылуат, Керуен сарай, Түркістандағы Абаржаз бен Таледаж және т.б. [61].

Оңтүстік Қазақстанда негізгі туристік орындарға келесі нысандар жатады: Түркістан қаласындағы «Эзірет-сұлтан» Мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-мұражайы, (Яссы қаласы) Күлтөбе қалашығы, Түркістан тарихы мұражайы, С. Ерубаев атындағы мұражай, Этнографиялық саябақ, «Сауап» мұсылман қажылық орталығы, мейрамханалар, қалалық сәулет ғимараты. Отырар ауданы: Арыстанбаб кесенесі, б.з. 14-18 ғғ. Отырар қалашығы, 14 ғ. мешіті. Отырар жазирасы ескерткіштері: Алтын төбе, Құйрық төбе, Мардан-Күйік, Көк-Мардан. Сайрам ауданы: Ыбырайым ата мен Қарашаш ана кесенелері, Созақ ата кесенесі, Үзген ата кесенесі, Шақамолдин кесенесі, Жерасты ғибадаты, Қызыр Пайғамбар кесенесі, Махмұд ата кесенесі, Сұлтансанжар кесенесі, Қарауыл төбе кесенесі, Ұлық төбе кесенесі, Тұрықкүлтөбе кесенесі, Қаратөбе кесенесі, Мәнсүр Сұлтан кесенесі, Мартөбе кесенесі, Мыңшейіттік кесенесі, Шоқаландар кесенесі. Созақ ауданы: Ноғай Ишан кесенесі, Ақ бикеш кесенесі, Шалданбай әулие кесенесі, Қарабура кесенесі, Саңғыл би кесенесі, Жаныс апа кесенесі, Бибі Мәриям кесенесі, Баба Түкті Шашты Азиз кесенесі, Ысқақ баба кесенесі, Бәйдібек ауданындағы мешіт, Шаян елді мекеніндегі медресе, Домалак ана, Бәйдібек ата. Қазығұрт ауданы: 10-11 ғғ. Ысқақ ата, 4-12 ғғ. Тұрбат ауылы, Қазығұрт асуындағы «Кеме қалған», Исмаил ата кесенесі [63].

Туризмнің әлеуметтік-мәдени ресурстарына әлеуметтік-мәдени қызмет көрсетудің барлық объектілерін: тарихи-мәдени мұраның табиғи ресурстарын ескермегенде, туризм индустриясы мен инфрақұрылымын жатқызуға болады.

Әдебиеттер

1. Жолдасбеков А.А. Система подготовки туристских кадров в региональных вузах Республики Казахстан. Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Алматы, 2005. – 271 с.
2. Хангельдиев Ш.К. Педагогические основы физического воспитания учащегося молодежи в регионах с жарким климатом. 13.00.01 Автореф. дисс. док. пед. наук. – М., 1991. – 43 с.
3. Швецов Н.М. Социально-педагогические основы региональной образовательной политики. 13.00.01. Автореф. дисс. док.пед. наук. – М., 2000. – 44 с.
4. Намчук В.Г. Теория и практика профессионального образования на базе педагогического вуза в регионе. 13.00.08. Автореф. дисс. док. пед. наук. – М., 2000. – 46 с.
5. Толковый словарь туристских терминов: Туризм. Туристская индустрия. Туристский бизнес. /Авт. – сост. И.В. Зорин, В.А. Кварт

Жоғары оқу орындарында туризм мамандарын даярлаудағы студенттердің оқу-өндірістік шетелдік тәжірибелері

ӘОЖ 54(075.8)

ОРТА БІЛІМ БЕРУДЕ ГЕОГРАФИЯ МЕН ХИМИЯ БІРІКТІРІЛГЕН САБАҒЫНЫҢ МАҢЫЗЫ

Аға оқытушы Қыдырбаев А.К.

Шымкент университеті

Магистр, аға оқытушы Аралбаева Р.Б.

Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университеті

Өркениетті дамыған елдер қатарына қосыламыз деп отырған тұста еліміздің білім жүйесіне де тың өзгерістер енуде. Қазақстанның «Білім беру туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты мақсаты – ұлттық және жалпы адамзаттық мәдени құндылықтар негізінде жеке тұлғаның қалыптасуына қажетті жағдай жасау» делінген. Ол үшін білім сапасын арттыру ісіне ерекше мән беру қажеттілігі айтылады. Сапалы білім беру мұғалімнің шеберлігі мен іскерлігіне байланысты [1]. Өз ісіне шебер, іскер мұғалім ғана оқытудың әр түрлі әдістері мен формаларын біріктіруді, оқу материалын тиімді пайдалануды, оқудың сапасына білім мен біліктілікті жүйелеуді жүзеге асыра алады. Соның бірі кіріктірілген интеграциялық сабақ. Яғни кіріктіру - бұл түрлі білім беру салалары мазмұнының өзара сіңісуі мен өзара бірге әрекеттесуі [2]. Кіріктірудің ерекшелігі білім беру үдерісінің тиімділігін арттыратын, шаршау мен қалжырауды басатын түрлі білім беру салалары материалдарының логикалық өзара шарттылығы, өзара байланысы болып табылады.

Кіріктірілген білім беру бағдарламасының ерекшеліктері: балаларға алған білімдерін оқудағы және өмірдегі мәселелерді шешуде пайдалануды үйретуге бағдарлау; пәндерді кіріктіру; жаңа пәндерді енгізу; тереңдетіп және стандартты оқуға арналған пәндерді мектепте тандау құқығы; бағалаудың критерийлік жүйесі; осы бағдарлама негізінде балалардың дағдыларын дамыту: сын тұрғысынан ойлау; білімдерді шығармашылықпен пайдалана білу; зерттеушілік дағдыларды қалыптастыру мен экологиялық тәрбие бойынша балалармен жұмыс істеу кіріктіру тәсілі негізінде іске асырылады.

Р. Декарттың «Барлық ғылымдардың байланыстылығы сондай, олардың бәрін бірден оқыту – олардың біреуін басқасынан бөліп оқытудан оңай» деген пікіріне сүйенсек, білім берудің кіріктірілген технологиясы пәнаралық байланысты қамтиды деген сөз. Сондықтан интеграциялық сабақ пән аралық байланысты жетілдіру мақсатында пайда болған. Мұндай сабақтарда бір тақырыпты түрлі пәндерден беретін мұғалімдер оқытады. Кіріктірілген сабақтың негізгі мақсаты - оқу материалдарын байланыстырып, сабақта оқушыларға терең білім беру, ойлау қабілетін дамыту [3].

Оқу материалдарын бағдарламаларға сай пәндер бойынша біріктіріп беру оқушылардың жан-жақты тұтас, терең және берік білім алуына мүмкіндік жасайды. Сондықтан жыл сайын әрбір мұғалім пәндердегі ұқсас оқу материалдарын біріктіріп, яғни пән аралық байланыс принципін қолданып, интегралдық жоспар жасайды. Ондағы материалдарды дер кезінде сабаққа пайдаланып, тиімді етіп іске асырады. Соның мысалы ретінде репродуктивті, ішінара іздену, ақпараттық-иллюстрациялық, демонстрация әдістерін пайдалана отырып 9 сыныпқа «Қара металлургия. Шойын алу» тақырыбында география мен химияның кіріктірілген сабағын өткізуге болады. Бұл сабақты өткізудегі негізгі мақсат: география мен химияның пән аралық байланысын көрсету; қара металлургия өндірісінің маңыздылығын, олардың салаларына түсінік беру; шойын өндірісінің ерекшеліктерін оқушыларға таныстыру; шихта, флюс, домна пеші, шлак, т.б. жаңа ұғымдармен таныстыру; металлургия өндірісінде қалдықсыз технологияның маңыздылығын және қоршаған ортаны қорғаудың қажеттілігін көрсету; реакциялардың теңдеулерін құрастыру және коэффициенттерді ұйымдастыру қабілетін күшейту; оқушыларды шойынның практикалық маңыздылығымен таныстыру; әр түрлі мазмұндағы карталарды салыстырып, оқып білу дағдыларын қалыптастыру.

География пәнінің мұғалімі.

- Сіз қара металлургияның қандай өнімдерін білесіз?
- Қандай металл «қара» деп аталады?
- Еліміздегі металлургия базасын атаңыз?
- Металлургиялық базаны қалыптастырудың негізі қандай?
- Металлургиялық базаны картадан көрсетіңіз. Олар қандай кен орындардың негізінде құрылған? - деген сұрақтарды қоя отырып, географиялық атластарды, «Пайдалы қазба кен орындарының» картасын, минералдар коллекциясын корнекілік ретінде пайдалана отырып қара металлургия туралы жалпы мағлұмат береді.

Қарапайым механизмдерден күрделі машиналарға дейінгі негізгі өндіріс құралдары металдан жасалған. Сондықтан металл шығаратын салалардың үлкен шаруашылық маңызы бар. Олар тығыз байланыстар арқылы біртұтас металлургия кешенін құрайды. Бұл кешен металдар мен олардың қорытпаларын шығарады. Металдар қара (темір), түсті (барлық қалған металдардың түрлері) болады және соған байланысты - қара және түсті металлургияға бөлінеді. Қазақстанда алынатын металдардың 90%-ының үлес салмағын темір қорытпалары, яғни қара металдар құрайды. Металлургия - Қазақстан өнеркәсібінде жұмысшылар саны жөнінен бірінші және өнім құны жөнінен екінші салааралық кешен. Ол басқа кешендерді металл, құбыр, шикізатпен жабдықтап, оның орнына отын мен электр қуатын, машина мен құрал-жабдық, химиялық және ағаш материалдарын алады. Темір жол көлігімен тасымалдауда металдар мен кендер тек отынға ғана жол береді. Экспорттағы олардың үлесі 1/5-ден асады. Металлургиялық кешеннің бірқатар ерекшеліктері бар. Біріншіден, оны құрайтын салалар - материалды, қаржыны, еңбекті көп қажет етеді және экологиялық жағынан «лас» болып келеді. Екіншіден, онда өндірісті құрамдастыру таралған. Қара металлургияда комбинаттар шикізатты біртіндеп дайын өнімге айналдырады (мысалы, кен, шойын, болат). Олардың қалдықтарын басқа өнеркәсіп салалары пайдаланады (құрылыс материалдары, химия өнеркәсіптері). Үшіншіден, оның елеулі айырмашылығы - өндірістегі шоғырлану деңгейінің жоғары болуында. Кеннің құрамында бірнеше бағалы компоненттер кездеседі. Бұл минералдық шикізатты кешенді пайдалануға мүмкіндік береді. Әдетте, кендегі металл мөлшері көп болмайды. Соншама көп жынысты текке балқытпас үшін кенді байытады. Қара металлургияда алдымен болат өндіреді. Оның негізінде шойын алады. Болат пен шойын темірдің көміртектік қорытпасы. Көміртегінің жоғары мөлшеріне байланысты шойын морт

сынғыш, осал болып келеді. Ал өндіріске соғуға, июге және тегістеуге жарамды пластикалық (иілгіш) материалдар қажет. Сондықтан шойынның көп бөлігін болатқа айналдырады. Біздің еліміздегі темір кені шикізатының 90%-ы Қостанай мен Атасу алаптарында орналасқан. Кеннің барлығына жуығын 3 кен байыту комбинаты (КБК) өндіреді, олар: ТМД-дағы ең ірі Соколов-Сарыбай (Рудный қаласы), Лисаков және Қаражал комбинаттары. Елімізде толық циклді комбинаттарды шикізат, отын базаларының маңында немесе олардың ортасында орналастырады. Бұл - орналастырудың ең негізгі принципіне жатады. Сонымен қатар сумен, электр қуатымен, табиғи газбен қамтамасыз етілуі және экологиялық фактор ескеріледі. Біздің еліміздегі толық циклді өндірістік жалғыз кәсіпорын - Теміртау қаласында орналасқан. Ол барлық шойын мен болаттың 80%-ын өндіреді. Комбинаттармен қатар толық емес циклді қайта балқыту зауыттары бар. Олардан шойын алынбайды, металл сынықтарын балқытып, болатты прокатқа «айналдырады». Қайта балқыту зауыттарын шикізат базасы мен тұтынушылары бар, машина жасау саласы дамыған аудандарда орналастырады. Қара металлургияға ферроқорытпа өндірісі, яғни темірдің марганецпен, хроммен, басқа да қоспалық металдармен, кремниймен бірге қорытылуы да жатады. Оларсыз сапалы металлургия қалыптастыру немесе жеңіл, ыстыққа төзімді, тат баспайтын болат балқыту мүмкін емес. Болаттың ондай түрі ғарыштық, авиациялық, кеме жасау өнеркәсіптеріне қажет. Сондықтан шығарылатын ферроқорытпалардың түрлері мен мөлшері жалпы металлургияның деңгейін көрсетеді. Ферроқорытпа өндірісі Қазақстандағы ферроқорытпа өндірісі шикізатпен жақсы қамтамасыз етілген. Хром кені Дөң КБК-да (Хромтау қаласы), ал марганец - Жезді және Жәйрем КБК-да өндіріледі. 1 т ферроқорытпа шығару үшін 10 мың кВт.сағ электр қуаты жұмсалады. Өнім бірлігіне көп мөлшерде электр қуатын тұтынатын өндіріс - энергия қуаты көп қажет ететін өндіріс деп аталады. Оларды орналастырудағы басты фактор - энергетикалық фактор болып саналады. Біздің еліміздегі ферроқорытпаның негізгі бөлігін Ақтөбедегі және әлемдегі ең үлкен Ақсудағы 2 зауыт шығарады. Олардың негізгі өнімі - феррохром. Қара металлургия - Қазақстанның маңызды экспорттық саласы. Темір кенінің 1/2, балқытылған ферроқорытпалардың 3/4-і мен прокаттың 90%-ы шет елдерге жіберіледі. Бұл өнімдерді негізгі сатып алушылар - Ресей, Қытай және Еуропа елдері [4].

Химия пәнінің мұғалімі. Сабақта көрнекілік ретінде домна пеші құрылғысының сызбасын және «Домен пешінің құрылғысы» мен «Шойыннан жасалған бұйымдар» тақырыбында мультимедиялық құрылғыны пайдалана отырып «Шойын» туралы жалпы түсінік қалыптастырып, оны алудың жолдарын, реакциялық теңдеулерін көрсетіп түсіндіреді. Мысалы, Шойын – ол: 1. Жақсы құйылатын қасиеті бар темірмен көміртектің (2% жоғарғы) қорытпасы; 2. Темірдің көміртек (2%-тен астам, өдетте, 3—4,5%), қайсыбір мөлшерде марганец (1,5%-ке дейін), кремний (4,5%-ке дейін), күкірт (0,08%-тен аспайды), фосфор (1,8%- ке дейін), ал кейде басқа да элементтер қосылған қорытпасы. Шойында көміртек темір карбиді Fe_3C түрінде байланысқан күйде болуы мүмкін (сұр Шойын). Шойын темір кендерін домна пештерінде балқыту арқылы алынатын өндеудің бастапқы өнімі; қолданылуы мен химиялық құрамына қарай шойын қолданбалы, яғни болат қорытуға арналған шойын, құйма шойын, арнаулы шойын болып бөлінеді. Шойын құймалардың сапасын жақсарту үшін азғана мөлшерде түрленгіштер қосып түрлендіру және шойынды әр түрлі элементтермен қоспалау қолданылады.

Шойынды арнайы домна пештерінде өндіріледі. Биіктігі 30 м, ішкі диаметрі 12 домна пеші. Жоғарғы жағындағы шахтасы колошник деп аталатын тесікпен бітеді, ол тесікті колошник воронкасы жауып тұрады. Жоғары жағынан алдымен кокс, одан сон қабат-қабат етіп кенді, коксты, флюсті салады, соңынан коксты салады. Домна пешінің кеңірек бөлігін распар, ал төменгі жағын горн деп атайды. Кенді қорытып шойынға айналдыру үшін домнаның төменгі жағы-горндегі тесік арқылы, ыстық ауа немесе оттегін жібереді. Бос жыныстарды оңай балқытын шлакқа айналдыру үшін домнаға флюстер салады. Егер бос жыныс құм болса, флюс ретінде әктасын қосады $CaCO_3$. Әктас құм мен әрекеттесіп, шлак түзеді $CaSiO_3$. Түзілген CO темір кенімен әрекеттесіп оны бос күйдегі темірге дейін тотықсыздандырады, темір кенінің тотықсыздануы негізінен домнаның жоғарғы жағында жүреді. Домнаға салынған темір кені таза күйінде емес, құрамында темір оксидтерінен басқа

бос жыныстар, мыс: құм SiO_2 кездеседі. Горндегі кокс жанып CO_2 –ге айналады, ал CO_2 жоғары қарай қызған кокстың арасымен өткенде онымен әрекеттесіп, CO айналады. Домнаның жоғарғы жағында темір оксидтерінің тотықсыздануы нәтижесінде түзілген темір пештің төменгі жағына (распарға) түсіп балқиды да көміртегінің біраз мөлшерін ерітіп шойынға айналдырады. Егер ауаның орнына домнаға оттегімен байытылған ауа жіберсе, ауаны колошник газымен жылытудың қажеті болмайды. Сондықтан куперлер де керексіз болып қалады, яғни шойын қорыту процесі ықшамдалады және сонымен қатар пештің өнімділігі артады. Жұмсалатын отынның мөлшері азаяды. Домна пеші бірнеше жыл үзіліссіз жұмыс істеді. Тәулігіне 1,5-3 мың т шойын өндіреді. Домнадан шығатын колошник газының құрамында 30% ке дейін CO болады. Бұл газдарды арнаулы кауперлерде жағып домнаға келетін ауаны жылытады. Шойын ағып, горнның төменгі жағына жиналады, ал массасы жеңіл балқыған шлак шойынның бетіне жиналып, оны тотығып кетуден сақтап тұрады. Шойын мен шлак жиналған соң ауық-ауық арнаулы тесіктер арқылы құйып алып отырады, ал оған дейін бұл тесіктерді сазбен бекітіп қояды. Мұнда метал кесектерін және темір кеңін салып балқытады. Жоғары температурада алу үшін ауа қатысында жанғыш газды жағады. Газ жанғанда пештің температурасы 1800 градус жетіп шойын, металл кесектері, темір кені балқып кетеді де ауадағы оттегі арқылы шойынның құрамындағы көміртегі жанып газға, ал басқа элементтердің оксидтері шлакка айналады. Шойынды болатқа айналдыру үшін пішіні алмұрт тәрізді конвертордағы балқыған шойын арқылы ауа үрлейді. Шойынның құрамындағы C және басқа элементтер жанып газдар және шлактар түрінде бөлінеді, ал құрамындағы C мен басқа элементтер мөлшері азайған шойын болатқа айналады. Домнадан алынған шойында 93% шамасында темір, 5% C және 0,3% Si , 1% ке дейін Mn , 0,1% S , 0,5 P кейде басқа қосымшаларда болады. Шойында көміртек темір карбиді Fe_3C түрінде байланысқан күйде болуы мүмкін (сұр Шойын). Шойыннан болат қорыту үшін шойынның құрамындағы C –тің мөлшерін 2%-ке азайтып, басқа элементтерді немесе шлак, не газ түрінде бөлу керек. Құйма шойын құрамында C графит түрінде болады [5].

Сабақ соңында екі пән мұғалімі оқушыларға кезектесіп сұрақтар қою арқылы рефлексия әдісін пайдаланып, бағалап сабақты қорытындылайды.

Сонымен, кіріктіру - бұл түрлі білім беру салалары мазмұнының өзара сіңісуі мен өзара бірге әрекеттесуі. Кіріктірудің ерекшелігі білім беру үдерісінің тиімділігін арттыратын, шаршау мен қалжырауды басатын түрлі білім беру салалары материалдарының логикалық өзара шарттылығы, өзара байланысы болып табылады. Білім беру іс-әрекеті алуан түрлі әдістер мен тәсілдерді қолдана отырып білім беру салаларын кіріктіру жолымен жүзеге асырылады және баланың эмоциялық дамуына, оқуға деген ынтасын арттыруға, танымдық қызығушылығын, әлемнің толық сипатын қалыптастыруға және ой-өрісін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Құрманалиев М.Қ. Қазіргі педагогикалық технологиялар, Оқу құралы. – Алматы, 2010 . –85б.
2. Жубауова Ж. Р. Пәнаралық интеграция негізінде оқушының құзырлылығын қалыптастыру // Молодой ученый. — 2014. — №1.2. — С. 57-60. — URL <https://moluch.ru/archive/60/8932/>.
3. Арысбаева З. Инновациялық әдіс-тәсілдерді қолдану ерекшеліктері. // Қазақстан мектебі. №1. 2007 . 69-70 б.
4. Усиков В., Казановская Т., Усикова А., Забенова Г. Қазақстанның экономикалық және әлеуметтік географиясы. 9-сыныпқа арналған Оқулық .-Алматы: Атамұра, 2013.
5. Усманова М., Сакариянова К. Химия. 9 сыныпқа арналған оқулық. –Алматы. 2013
6. Қабдолов З. Атырау энциклопедиясы.- «Атамұра» 2000ж

Резюме

В этой статье рассматривается сегодняшнее образование не ограничивается только достижением умения и практических навыков по учебному предмету, но и требует совершенствования его вперед и непрерывного развития.

Интегративная технология обучения дает возможность гармонизировать жизнь знаниями полученными учащимися, а также учитывает индивидуальные особенности каждой личности. В соответствии с образованностью обучающимся дается ориентир, для прогрессивных шагов в развитии познавательной деятельности обучения. Поэтому в статье рассматривается проблема интегрирования учебного предмета химии с географии по теме «Черная металлургия. Получение чугуна» и показать межпредметную связь химии и географии на примере производства чугуна.

Summary

This article is considered today education isn't limited only on achievements of practical skills in the subject, but requires improvement forward and continuous development. Integrated learning technology makes it possible to harmonize life with acquired knowledge, also take into account the characteristics of each person. According to student education relevance they are given a guideline provided for progressive steps in the development of cognitive activity. Therefore, this article discusses integration of subjects chemistry and geography on the theme ferrous metallurgy. Getting cast iron and show cross-curricular link of chemistry on the example of iron production.

ӘӨЖ 316.37

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖӘНЕ АҚАПАРТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

ПП-117 топ студенті Үсенханова Аружан Алмасбекқызы
Ғылыми жетекші: аға оқытушы, магистр, Оспанова Г.Қ.

Кіліттік сөздер: тренинг, мінез, ұлттық мінез, жастар, халық, қарапайымдылық, қайырымдылық

Инклюзивті оқытудың базалық құқық құжаты дамуында қандай да бір ауытқуы бар балаларға нәтижелі көмек құруға, оларды оқыту, тәрбиелеу, еңбекке және мамандыққа даярлау, бала мүгедектігін сауықтыруға бағытталған Қазақстан Республикасының мүмкіндіктері шектеулі балаларды «Әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетімді қолдау» заңы болып отыр[1].

Қазақстанда және де басқа ТМД мемлекеттерінде бұл процестің құқықтық, ғылыми, оқу-әдістемелік, тәжірибелі мамандармен жетік қамтамасыз етілуі қарастырылмаған. Сондықтан, барлық балаларды жалпы білім беру процестеріне толық енгізу және әлеуметтік бейімделуге, жасына, жынысына, шығу тегіне, дініне, экономикалық статусына қарамай, балаларды айыратын кедергілерді жоюға; отбасыларын белсенді қатыстыру, баланың дұрыс дамуына педагогикалық және әлеуметтік қажеттіліктерін арнайы қолдау, баланың ғана емес, ортаның балалардың жеке ерекшелігіне және білімдік қажеттіліктеріне бейімделуі, яғни, жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді оқытуға бағытталған мемлекеттік саясат. Мұндағы көзделген мақсат мүмкіндігі шектеулі балалардың жалпы білім беру мектептерінде білім алуына жағдай жасай отырып, олардың дамуына саналы әрекет ұсына отырып, қол ұшын созу[2].

Біздің елімізде алғашқы инклюзивті білім беру мекемелері 1980-1990 жылдар кезеңінде байқалды, бірақ осы уақыт ішінде инклюзивті мектептердің материалдық, құқықтық және әдістемелік базасы толық қанды жетілмеген болатын. Нормативтік-құқықтық негіз жоқ, жоғары деңгейде білім беру ортасына қолжетімділік деңгейі де төмен болды. Дей тұрғанмен

уақытпен бірге инклюзивті білім беру мәселесімен байланысты қызмет көрсетудің мүмкіндіктері дамып отырды. Атап айтқанда біздің елде мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпыға білім беру ортасына қарай бейімдеу 2002 жылдан басталды. Сол жылы Қазақстан ТМД елдерінің арасында алғаш рет «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медицина-педагогикалық тұрғыдан қолдау» туралы заңды қабылдады. Осы заң аясында жарымжан балаларға ерте жастан білім беру мәселесіне мән берілген. Оларды білім беру, әлеуметтік, медициналық тұрғыда қамтамасыз ету қарастырылған.

Ең бастысы, аталмыш заңда инклюзивті білім берудің негізгі принциптері айқындалды. Қазақстан 2008 жылы БҰҰ-ның «Мүгедектердің құқықтары туралы» конвенциясына қол қойып, барлық мүмкіндігі шектеулі жандарға жағдай жасауға міндеттенген. Осы мәселені талқылаған халықаралық конференциялар, түрлі семинарлар ұйымдастырылуда. Сондықтан мемлекеттік Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған бағдарламасына бірінші рет инклюзивті білім беруді дамыту қосылды. Бұл бағдарламада инклюзивті білім жүйесін дамытудың мына мәселері көрсетілген: 2015 жылға қарай аталған міндетті шешу үшін, мүмкіндіктері шектеулі балаларды біріктіріп оқытудың модульдік бағдарламалары даярланды. Мүмкіндіктері шектеулі балаларды жалпы білім беретін ортада біріктіріп оқыту ережесі әзірленеді, түрлі кемістігі бар балалар үшін бірігу нысандары анықталады. Мүгедек балаларға қашықтықтан білім беруді ұйымдастыру қағидалары әзірленеді. Мұнан өзге 2020 жылға қарай білім беру ұйымдарында мүгедек балалар үшін көтергіш жабдықтар, пандустар, санитарлық бөлмелерде арнайы құралдар орнату, тұтқалармен, арнайы парталармен, үстелдермен және басқа да арнайы компенсаторлық құралдармен жарақтандыру арқылы «кедергісіз аймақтар» құрылады. Мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуға және тәрбиелеуге тең қол жеткізу үшін жағдайлар жасалатын болады. Сонымен қатар үйде білім алатын мүгедек балалар жеке мүмкіндіктері мен қажеттіліктері ескеріле отырып, компьютерлік техникамен және компьютерлік қамтамасыз ету жинақтарымен қамтамасыз етілетін болады. Осылайша, Қазақстан Республикасында 2020 жылға қарай инклюзивті білім жүйесі енгізіледі; инклюзивті білім үшін жағдай жасайтын мектептердің үлесі мектептердің жалпы санынан 70%-ға ұлғаяды[3].

Инклюзивті білім беруді даму мүмкіндіктері шектеулі балалардың білім алу жүйесін жетілдірудің басты бағыттарының бірі ретінде қарастырған жөн. Бала және оның ата-анасының тұрғылықты жеріне сәйкес жалпы типтегі мекемелерде мұндай балаларға білім беруді ұйымдастыру оларды ұзақ мерзімге мектеп-интернатқа жіберуден сақтап, отбасында тәрбиеленіп тұруы үшін жағдай жасайды, қалыпты деңгейдегі дамыған құрдастарымен күнделікті қарым-қатынас жасауды қамтамасыз етеді, әлеуметтік бейімделуі және қоғамға кіріктіруге қатысты мәселелерді тиімді шешуге мүмкіндік береді.

Мәдениетті қоғамның қазіргі кезеңі ақпараттандыру үрдісімен сипатталады. Қоғамды ақпараттандыру дегеніміз — глобалды әлеуметтік процесс. Қазіргі қоғамды ақпараттандыру үрдісінің бағыттарының бірі білім беруді ақпараттандыру болып табылады. Білім беруді ақпараттандыру — бұл білім беру ортасын оқытудың, тәрбиенің психологиялық-педагогикалық мақсаттарына бағытталған ақпараттық технологияларды қолайлы пайдалану мен өңдеу тәжірибесімен және әдістемесімен қамтамасыз ету процесі[4].

Ақпараттық технологиялар орасан зор дидактикалық мүмкіндігі бар. Оқушы тек педагогикалық процестің субъектісі ғана болып қоймай, өзінің мүмкіндіктеріне сай өз бетімен және шығармашылық түрде қоршаған дүниемен гуманитарлық және ғылыми қатынастың есептерін тауып және оларды шешіп, қорытынды жасап және керекті түсініктемелерді бере алатын зерттеуші болады. Бұл инклюзивті білім беру жағдайында да тиімді нәтижесін бере алады. Бүгінгі таңда инклюзивті білім беруді қолдау бағытында ақыл - ой дамуында ауытқуы бар немесе психикалық дамуы тежелген оқушылар білім алуда. Әр оқушының білім алуда өз ерекшеліктері бар. Мәселен әр оқушының эмоционалдық және психикалық таным процестерінің даму деңгейі әртүрлі. Осы жағдайдағы инклюзивті білім беруде ақпараттық- коммуникациялық технологияларды мүмкіндігі шектеулі балалардың жас ерекшелігіне сай дайындап, пайдаланып, пәндер бойынша бағдарламаларын құрастырып, түзете- дамыту жұмыстарын жүргізсе, мүмкіндігі шектеулі

жандардың заман талабына сай тұлға қалыптастыруға септігі зор екендігі белгілі. Инклюзивті оқытуда мұғалім жаңа технологияларды игеріп, оқушы танымы мен қызығушылығын арттыруда ақпараттық технологияларды қолданудың тиімділігі зор[5].

Ақпараттық- технологияны пайдалану барысында көптеген маңызды міндеттер шешімін табады. Олардың қатарында мыналарды көрсетуге болады. Оқу жұмыстарын ұйымдастыру барысында өзара байланысты қамтамасыз ету, оқыту үрдісін көрнекіліктермен қамтамасыз ету, кең таралған білім көздерінен ақпаратты іздестіру, оқу үрдістерін немесе құбылыстарын құру, ұжымдық және топтық жұмыстарды ұйымдастыру.

Білім беру үрдісінде ақпараттық технологияларды пайдалану қатысушылардың танымдық әрекеттеріне, қалыптасып, дамуына психологиялық жағынан оңтайлы ықпал етеді. Атап айтар болса:

- Әдістемелер арқылы іс- әрекет барысында логикалық, операциялық, анализдеу сынды әрекеттері дамып, қалыптасады;
- Ақпараттық интерактивті технологияларға қызығушылықтары артып, зейін шоғырландыру, тұрақтандыру, соның ішінде ырықты зейінді қалыптастыруға ықпалы зор;
- Психологиялық интерактивті жаттығулар, әдістер арқылы мүмкіндігі шектеулі балалардың қиялын ұштауға қанаттандырады;
- Дәстүрлі әдістерден гөрі ақпараттық технологиялар арқылы қолданыла көрсетілген көрнекі- жабдықтар бала есінде ұзақ мерзімде сақталып, есте сақтау процесінің дамуына септігін тигізеді;

Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы мүмкіндігі шектеулі балалардың психологиялық- эмоцияналдық сферасы жағынан тиімділігін қарастырсақ:

- Ақпараттық технологияларды қолдануда тиімді интерактивті әдістерді пайдаланып, мүмкіндігі шектеулі балалардың белсенділігін арттыру;
- Релаксациялық- медитациялық жаттығуларда ақпараттық технологиялық құралдарды қолдану арқылы мүмкіндігі шектеулі балалардың ішкі психологиялық ахуалдарын тұрақтандыру;
- Вербальді емес психологиялық сферасын тұрақтандырып, қалыптылыққа негіздеп, дамыту;

Ақпараттық технологияларды қолдану арқылы мүмкіндігі шектеулі балалардың коммуникативтік сферасын дамыту жағынан тиімділігін қарастырсақ:

- Қоршаған ортамен, ұжыммен, топпен жұмыстанып, бірлесе әрекет жасауға;
- Вербальді, вербальді емес қарым- қатынасын түзете- дамытып, ортада өз «Менін» қалыптастыруға;

Оқыту құралдары ретінде ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жұмыс істеу тәсілдері әртүрлі: топпен, жеке, сыныппен жүргізуге болады.

Мамандар оқыту-түзету процесінде әдістемелік нұсқауларды дұрыс және жоғары деңгейде ұйымдастырса, білім беруде ақпараттық технологияларды ұтымды пайдалана білсе психикалық дамуы тежелген балаларды өз жасындағы балалардың даму деңгейіне жеткізуге болады деп көрсеткен болатын[6].

Психикасының дамуы тежелген балалардың есте сақтау, қабылдау қабілеттерін дамыту мақсатында сабақтарда ақпараттық технологияларды пайдаланған өте тиімді деп есептейміз.

Оқу үрдісінде ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдаланудың маңызы: біріншіден, балалардың қызығушылығын арттырады, екіншіден, зейін қойып көрумен қатар түсінбеген жерлерін қайта көруге, тыңдауға және алған білімді нақтылауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ мүмкіндігі шектеулі балалардың есте сақтау қабілеттері төмен, зейіндері тұрақсыз болғандықтан әдемі түстер, әдемі ойыншықтар, әдемі суреттер олардың көруі арқылы естерінде ұзақ сақталады. Кез-келген түзете-дамыту жұмыстарында әр түрлі әдемі, ұнамды, жағымды суреттер, сызбалар педагогикалық, психологиялық жағдай жасау үшін де тигізер пайдасы аса мол. АКТ-ны пайдаланудың тиімді тұстарын атап айтсақ, олар:

- оқушының жеке қызығушылығын оятады;
- білім сапасын арттырып, танымдық қабілеттерін қалыптастырады

- қосымша мәліметтер береді;
- мұғалімнің уақытын үнемдейді [7].

Жалпы инклюзивті білім процесін ұйымдастыру барысында ақпараттық технологияларды қолданған өте тиімді деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. «Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы» Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі N 343 Заңы
2. Маслиева С.Н. Интеграция и инклюзия: парадигмальная характеристика // Историческая и социально-образовательная мысль. - 2014. - №2 (24). - С. 159 - 165.
3. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы.
4. Латыпова Н. М. Формирование инклюзии как социального и педагогического феномена // История и педагогика естествознания. - 2016. - №2. - С. 38 - 42.
5. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностноориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. - №2. – С. 58-64. 192 45 Мищенко С.Л. Формирование профес
6. Трифонова Э.П. Использование информационно-компьютерных технологий в коррекционной работе по развитию познавательной сферы глухих школьников. Автореферат дисс. ...канд.пед.наук., - М., 2008. - 21 с.
7. Дефектология журналы. №1. 2015ж

Резюме

В статье рассматриваются вопросы педагогические аспекты применения информационных технологий в условиях инклюзивного образования

Abstract

The article deals with the issues of pedagogical aspects of the use of information technologies in inclusive education

4-СЕКЦИЯ

ҰЛЫЛАР ҮНДЕСТІГІ ЖӘНЕ ӘЛЕМДІК РУХАНИЯТ

ӘОЖ 365.25

ШЕТТІЛДІК БІЛІМ БЕРУДЕ СТУДЕНТТЕРДІҢ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУҒА АРНАЛҒАН АУТЕНТТІК БЕЙНЕБАЯНДАР МЕН ФИЛЬМДЕР ТОПТАМАСЫН ҚОЛДАНУ

Абушахмаева Жансая Нартайқызы

«6M011900 – Шетел тілі» мамандығы, 2-курс магистранты,
Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ (Алматы, Қазақстан)

Андатпа

Бұл мақала мәдениетаралық қарым-қатынасты, яғни шетел тілін оқытуда аутенттік бейнелер мен фильмдерді қолдануды қарастырады. Ол мәдениетаралық қарым - қатынас құзыреттілігін және оның қарым-қатынаста болуын, мәдениетаралық түсіністік пен дағдыларды және көзқарастарын анықтайды Шет тілін оқыту кезінде мәдениет пен мәдениет мазмұны оқу бағдарламаларына қосылуы керек. Мақалада студенттердің мәдениетаралық құзыреттілігін аутенттік бейнебаяндар мен фильмдер арқылы көтерудің пайдасы мен оң нәтижелерін ғалымдардың тәжірибелеріне сүйене отырып талқылайды.

Кілттік сөздер: Мәдениетаралық қарым-қатынас құзыреттілігі, шеттілдік білім беру, аутенттік бейнелер мен фильмдер, прагматикалық материалдар.

Кіріспе

Қазіргі тез дамып келе жатқан әлемде халықаралық қатынастарды кеңейту мен сапалы өзгерту қажеттілігі артып келеді, сондай-ақ тұрақты мәдениетаралық өзара іс-қимыл жүргізіледі, сондықтан шет тілдерін үйренуге ерекше назар аудару қажет. Шетел тілі бұрыннан бері азаматтардың өмірінің барлық салаларында "лингва франка" болып табылады: бұл медиасфера тілі, сондай-ақ білім беру, зерттеу және мәдениетаралық коммуникация тілі.

Қазақстанда, бүкіл әлем сияқты, ағылшын тілі, іскерлік қарым-қатынас саласындағы мәдениетаралық коммуникация тілдерінің бірі, сондықтан ол үлкен танымалдыққа ие болады. Қазіргі уақытта Қазақстанда ағылшын тілін білу шетелде білім алу үшін ғана емес шарттарының тізіміне ғана кірмейді, сонымен қатар, ел ішінде де, шетелде де еңбек нарығындағы жас маманның бәсекеге қабілеттілігінің айқындаушы элементі болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес мемлекеттік және ресми тіл мәртебесіне ие қазақ және орыс тілдерімен қатар ағылшын тілін білу қазіргі уақытта мемлекеттік маңызды міндет болды. Жақында ағылшын тілі әлемдік экономикаға табысты ерудің шарты ретінде белгіленіп, мемлекеттік саясаттың басты басымдықтарының бірі ретінде қарастырылды. Бұл туралы соңғы жылдары әзірленген бағдарламалық құжаттар (тілдерді қолдану мен дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы және т.б.) куәландырады, онда халықаралық іскерлік қарым-қатынас құралы ретінде ағылшын тілі және басқа да шет тілдерін оқыту проблемасын шешу қажеттігі туралы айтылады. Мәселен, 2011 жылғы 28 қаңтардағы Қазақстан халқына жыл сайынғы Жолдауында Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаев "қазіргі заманғы қазақстандық үшін үш тілді білу өз әл-ауқаты үшін міндетті шарт болып табылады" деп атап өтті. Осыған байланысты 2020 жылға қарай ағылшын тілінде сөйлейтін халықтың үлесі 20% - дан кем болмауы тиіс. Ал, Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқы Ассамблеясының XIX сессиясында сөйлеген сөзінде (27 сәуір 2012 ж.) елдің экономикалық және әлеуметтік жаңғыруының маңызды аспектісі ретінде үш бірдей тілді одан әрі дамытуға, Қазақстандықтардың

инновация, технологиялар және бизнес әлеміне жолындағы ағылшын тілінің маңызы мен рөліне баса назар аударылды [2].

Шет тілін білу еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілікті арттыратын жоғары білікті маман үшін қажетті сапаға айналады. Соңғы мәліметтер бойынша, ағылшын тілін ерте жастан үйрену мемлекеттің табысты дамуының кепілі ретінде қарастырылады. Сондықтан қазіргі уақытта шетел тілін оқыту жоғары білімнің басым бағыттарының бірі болып табылады. Шетел тілін оқыту қызметінің негізгі түрлерін (жазу, сөйлеу, тыңдау және оқу) оқытуда ғана емес, сондай-ақ сөйлеу қызметі қарым-қатынас құралы ретінде де болуға тиіс. Ағылшын тілі бойынша қазіргі заманғы оқу құралдары, олардың лингвомәдени алуан түрлілік студенттердің санасында ағылшындар немесе американдықтар өмір сүретін шындықтың тұтас көрінісін студенттердің көз алдына келтіре алмайды. Бейімделген материалдар мен жасанды пішімделген тілдік жағдайлар студенттерді қарым-қатынастың нақты жағдайларына толық көлемде дайындай алмайды. Тек шынайы материал осы жағдайды орындай алады, ол студенттерге шетел тілінің нақты әлеміне шығуға көмектеседі. Сондықтан, оқытылатын шетел тілінен аутенттік материалдарды оқуға енгізу қажет.

"Аутенттік "сөзі ағылшын тілінен" табиғи, шынайы " деп аударылады, бұл термин шетел тілін оқытуда шынайы материалдарды қолдануды айтады. Уиддоусон аутенттік тілдік өнімге тән қасиет ретінде емес, оқыту процесінің сипаттамасы ретінде қарастырады. Ол "нақтылық" және "шынайылық" ұғымдарын ажыратады. «Нақтылық, шынайылық» дегеніміз – білім беру үдерісіндегі қарым – қатынас болып табылады. Шеттілдік білім беру сыныбына аутенттік материалдарды әкелу жеткіліксіз, яғни, онымен жұмыс жасау керек. Студенттерді мәтін бойынша жұмысты жаттығу ретінде емес, дәлме-дәл, коммуникативтік қызмет ретінде қабылдауға үйрете отырып, мұғалім сыныпта табиғи қарым-қатынасты ынталандырады. Дәлме-дәлдігі оқу процесінде, студенттердің мәтінмен, оқытушымен және бір-бірімен өзара қарым-қатынас процесінде құрылады.

"Аутенттік бейнелер мен фильмдер" ұғымы соңғы уақытта шетел тілін оқыту әдістемесінде пайда болды. "Дәлме-дәл аутенттік бейнелер мен фильмдер "термині қазіргі заманғы отандық және шетелдік әдістемелерде" түпнұсқа бейнелер мен фильмдер" терминін толығымен алмастырды. Шетел тілін оқыту әдістемесінде түпнұсқалық түсіндірудің бірқатар тәсілдері бар, бірақ дәстүрлі үсіндіру деп келесі (Жоглина, Скарцелла, Носонович және т.б.) саналады: дәлме - дәл материалдар-бұл тіл тасымалдаушылары жасаған және оқу процесінде өзінің қолдануын тапқан, ана тіл ортасынан тыс шет тілін оқытуға коммуникативтік тәсілге бағытталған материалдар [4; 237]. Дәстүрлі түрде "түпнұсқалық" деп қазіргі өмірдің табиғи жағдайларында тілдік қарым-қатынасты жүзеге асыруды қамтамасыз ететін тілдік және тілдік материалдың сапасы түсіндіріледі. Алайда, шетел тілдерін оқытудың заманауи әдістері оқу материалдарын немесе мәтіндерді меңгеруші тілге баса назар аудара отырып, әдіскерлер арнайы жасаған немесе өңделген оқу материалдарын пайдалануға мүмкіндік береді. Зерттеуші Хармерге сәйкес, егер студенттер игере алатын шынайы материалдарды табу мүмкіндігі болса, бұл пайдалы болар еді, егер бұл мүмкін болмаса, онда арнайы әзірленгеннен гөрі бейімделген материалдарды пайдалану керек.

Отандық және шетелдік әдістемеде түпнұсқалық материалдардың бірыңғай анықтамасы және оларды жіктеу жоқ. Осы мәселе бойынша шетелдік зерттеулерде осындай материалдарды белгілеу үшін келесі терминдерді кездестіруге болады:

- жартылай ұсынылған мәтіндер, яғни түпнұсқа материалға негізделген, бірақ оқу бағдарламалары үшін лексикалық немесе синтаксистік бейімделген;
- грамматикалық материалдың деңгейі оқушылар деңгейінен біршама жоғары ішінара түзетілген түпнұсқалық мәтіндер (өрескел тең түпнұсқалық мәтіндер);
- түпнұсқа болып табылатын мәтіндер ;
- түпнұсқа бейнелер мен фильмдер.

Жоғарыда сипатталған санаттардың шетелдік әдіснамалық практикада болуы материалдың түпнұсқалылығы мен оның әдіснамалық түсіндірілуі болып табылады. Біз Гебхард әзірлеген жіктемені пайдаланамыз. Гебхардқа сәйкес, түпнұсқа материалдар 5 түрге бөлінеді:

1. Түпнұсқа баспа материалдары - бағдарламалар, телефон анықтамалары, мәзір, кітаптар, комикстер, ән мәтіндері, жаңалықтар, ескертулер, туристерге арналған брошюралар, чектер, билеттер және т. б.

2. Дәлме-дәл аудиоматериалдар-жарнама және радиохабарлар, аудиокітаптар, әндер және т. б.

3. Дәлме - дәл аудиовизуалды материалдар-телемұнаралар, телешоу, клиптер, көркем және деректі фильмдер, анимациялық фильмдер, жаңалықтар бағдарламалары және т. б.

4. Шынайы көрнекі материалдар - суреттер, слайдтар, маркалар, иллюстрациялар, жол белгілері, фотосуреттер, ашық хаттар, заттаңбалар және т. б.

5. Болмыс (заттар) - монеталар / купюралар, маска, ойыншықтар және т. б. [5; 215].

Оқу үрдісінде қолданылатын дәлме-дәл материалдар келесі маңызды функцияларды жүзеге асырады.

Ақпараттық-тәрбиелік функциясы - олардың табиғи тілдік қарым-қатынас жағдайын қалпына келтіріп, Оқытылатын тіл елі туралы ақпаратты беріп, қарым-қатынас жағдайын нақты елестетуге мүмкіндік береді.

Ұйымдастырушы-бақылаушы немесе уәждеуші функциясы- дәлме – дәл материалдар студенттердің сабаққа " қатысу әсері" мен сөйлеу белсенділігін ынталандырады.

Интегративті функциясы - дәлме-дәл материалдар сабақтың бөліктері арасындағы байланыстырушы буын болып табылады және оқыту кезеңдерін ұйымдастыру мен жүйелендіруге ықпал етеді.

Иллюстрациялық-визуалды функция - дәлме-дәл материалдар визуализацияның барлық түрлерінің синтезі болып табылады.

Дамытушы функция - тұлғаның бақылау, қиял, назар, ойлау, тілдік жады, сөйлеу және шығармашылық іс-әрекеттің барлық формаларында дағдыларды дамыту сияқты қасиеттерін дамытудан көрінеді.

Тәрбие және эвристикалық функция- шетел халқы мен мәдениетін құрметтеуді дамытуда, шетел тілі мен өз мәдениетін, елдің мәдени ерекшеліктерін салыстыруға уәждейді және шетел азаматын түсінуде іске асырылады.

Аутенттік материалдар тізіміне бір реттік тұрмыстық материалдар-хабарландырулар, афишалар, театр және басқа бағдарламалар, сауалнама сауалнамалар, жол жүру және кіру билеттері, сызбалар, маңдайшалар, этикеткалар, жоспарлар, мәзір және шоттар, карталар, туризм, демалыс, шопинг, жалдау және т.б. үшін жарнамалық брошюралар кіреді. Олар сондай-ақ дәлме-дәл және қолжетімді практиканың арқасында сыныптағы өзге тілді өмір сүру ортасы мен ана тілінің елесін жасау кезінде пайдалы болуы мүмкін. Бұл материалдардың ерекшелігі-олар "тірі" адамдармен және нақты объектілермен қарым-қатынасты көрсетеді; олар шынайы, табиғи қарым-қатынасты ынталандырады: білім алушылар осы оқиғаларды өздері бастан кешіреді, белгілі бір рөлдерге үйренеді, мәселелерді шешеді (оқу орталығы мен мамандықты таңдау, шопинг, мәзір мен экскурсияны таңдау, сауалнамаларды толтыру, ойын-сауық іс-шараларына қатысу және т. б.). олардың танымдық мүдделерін қанағаттандырады. Қазіргі уақытта аутенттік материалдардың табиғатын анықтаудың бірнеше тәсілдері бар. Мысалы, К. С. Кричевская [6] шынайы әдеби, фольклорлы, графикалық, музыкалық шығармаларды, киім, жиһаз, ыдыс-аяқ және олардың иллюстративті бейнелері сияқты шын мәніндегі заттарды дәлме-дәл материалдарға жатқызады. Ол күнделікті және тұрмыстық өмірдің материалдарын дербес топқа бөледі: прагматикалық материалдар (хабарландырулар, сауалнама парақтары, маңдайшалар, этикеткалар, мәзір мен шоттар, карталар, туризм, рекреация, тауарлар, жұмысқа орналасу мүмкіндіктері және т.б. бойынша жарнамалық брошюралар

"Прагматикалық материалдар" ұғымы сондай-ақ ақпараттық радио және телебағдарламалар, жаңалықтар бюллетендері, ауа райы болжамдары, әуежайлар мен темір жол вокзалдарындағы радио бойынша ақпараттық хабарлар сияқты аудио және аудиовизуалды материалдарды қамтуы тиіс. Мұндай материалдарды пайдалану біз үшін өте маңызды, өйткені олар қазіргі шет тілінің үлгісі болып табылады және шетелдің күнделікті өміріне қатысу

елесін жасайды, бұл студенттердің уәждемесін арттыру үшін қосымша ынталандыру болып табылады.

Прагматикалық материалдар оларды пайдалануға байланысты әр түрлі салаларға жатқызылуы мүмкін:

1. Қарым-қатынастың білім беру және кәсіби саласы.
2. Қарым-қатынастың әлеуметтік-мәдени саласы.
3. Қарым-қатынастың тұрмыстық саласы.
4. Сауда және коммерциялық байланыс саласы.
5. Отбасылық-тұрмыстық қарым-қатынас саласы.
6. Қарым-қатынастың спорттық-сауықтыру саласы.

Г. И. Воронина аутенттік бейнелер мен фильмдерге бірнеше басқа көзқарасты білдірді [7], ол түпнұсқалық мәтіндерді тіл тасымалдаушылардың коммуникативтік тәжірибесінен алынған мәтін ретінде анықтайды. Ол әр түрлі жанрлық формамен ұсынылған аутенттік мәтіндердің екі түрін атап өтті: оқу- түсіндірмелік және жарнамалық функцияларды орындайтын (жол белгілері, маңдайшалар, сызбалар, суреттер, театр бағдарламалары және т.б.). (мақалалар, сұхбаттар, қоғамдық пікір сұраулары, баспа басылымдарына оқырмандардың хаттары, өзекті сенсациялық ақпарат, анонстар, статистикаға түсініктеме, жарнамалық хабарландырулар, пікірлер, репортаждар және т.б.).

Сөйлеу әрекетінің барлық түрлерінің ішінде тіл тасымалдаушыларының сөйлеуін есту арқылы қабылдау ең маңызды және сонымен бірге ең күрделі болып табылады. Дәстүрлі түрде сабақ кезінде студенттер жөнделген дыбыс жолдарын тыңдайды. Олар білім алушылардың қабілетіне, олардың тілді меңгеру деңгейіне және нақты айтылу байланыстарына сәйкес таңдап алынатыны белгілі. Әдетте, барлық дыбыс материалдары табиғи көріну үшін жасалады. Сонымен қатар, тыңдау үшін қарапайым тректердің басты мақсаттарының бірі-нақты грамматика мен лексиканы пайдалануды кеңінен зерттеу. Дегенмен, нақты өмірлік тәжірибесінде студенттер басқа дискурсты - еркін сөйлеу мен ұстамды дискурсты кездестіретіні анық, ол тіл тасымалдаушылары мен тіл үйренушілері сол тілде таза сөйлей алмай, әдеби норманы бұзады. Соңында, дайындықтан кейін студенттер әр түрлі емтихандарды сәтті тапсырады, бірақ олар нақты қарым-қатынас жағдайында елеулі қиындықтарға тап болуы мүмкін. Шынайы материалдар осы мәселені шешудің кілті болуы мүмкін. Түпнұсқалық аудиоматериалдардың мысалы ретінде радиокатынастар, жаңалықтар бағдарламалары, ток-шоу және жарнамалық роликтер сияқты материалдарды келтіруге болады. Видаусонның пікірінше, аутенттік бейне мен фильмдер уақыт өте келе жақсы түсіну үшін жеңілдетілуі керек. Шынында да, аутенттік бейне мен фильмдер лингвистикалық ғана емес, мәдени ақпаратқа айналады. Бейнені көру немесе радионы тыңдау студенттерге тілдік ортаға барынша жақын мәнермен, мінез-құлықпен, дене тілімен және сөйлесу стилімен танысуға мүмкіндік береді. Бізге ең тиімді әдіс-шетілдік білім беруде көрнекілігімен бірге түпнұсқа аутенттік бейнелер мен фильмдерді пайдалану болып табылады. Шетелдік азаматтардың күнделікті өмір салттарын, мәнерін, қимылдарын, адамдардың эмоцияларын бақылау студенттерге жағдайдың толық көрінісін және аудиожазбаға қарағанда әлдеқайда көп материалды береді. Аудиовизуалды аутенттік бейне мен фильмді пайдалануға негізделген тапсырмаларды әзірлеу кезінде біз бірінші кезекте функционалдылық критерийіне назар аударамыз. Шынайы тілдік орта елесін жасай отырып, біз студенттерді осы ортада тілді пайдалануға ынталандыруға тырысамыз. Нақты практикалық қолдану, өмірлік жағдайды модельдеу, студенттерге қол жетімді тілдік құралдардың лексикалық және мәдениеттанулық мәнін толық көлемде ұғынуға көмектеседі. Студенттердің материалды түсіну деңгейін тексеруге көмектесетін стандартты тапсырмалар жиынтығы өте үлкен. Ол бейнематериалдарда пайда болатын фразалардағы олқылықтарды толтыруды, алдын ала дайындалған сұрақтарға жауаптарды, ұсынылған ақпараттың дұрыс кезектілігін ауыстыруды және оған қатысты тақырыптарды талқылауды қамтиды. Бұл тапсырмалар студенттердің лексикасын, грамматикасын және фонетикасын, мәдениеттің кейбір ерекшеліктерін бекітуге мүмкіндік береді, бірақ олар аутенттік аудиовизуалды дереккөздің функционалдық әлеуетін толық пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Тыңдау дағдыларын тиімді дамытуды бастау үшін келесі әдістемелік ұсыныстарды белгілеу маңызды болып табылады:

- монологтық сөйлеу материалында тыңдау дағдыларын дамытуды бастау қажет;
- тыңдау үшін ұсынылған нақты мәтіндер шағын болуы тиіс, ал олардың тақырыптары студенттердің мүдделеріне қатысты мәселелерді көрсетуі тиіс. ;
- мәтінді тыңдауда нақты елеулі нәтижелерге жеткенше, соынмен бірге, ауызша сөйлеу кезінде алынған лексиканы пайдалана отырып, оқушылардың сөздік қорын кеңейту қажет;
- тыңдаушыларға жалпы әлеуметтік мәселелер бойынша мәтіндерді және сөйлесу және тұрмыстық тақырыптарға диалогтарды ұсыну, естілген көркем мәтіндерді студенттердің тез әрі оңай түсінуін қадағалау;
- тыңдау үшін мәтіндік фрагменттерді іріктеу кезінде студенттердің қызығушылығы мен уәждемесінің әдістемелік принциптерін басшылыққа алу керек. Аутенттік бейнелер мен фильмдер ақпараттық болуы тиіс;
- тілдік және тілдік модельдер механикалық қайталанумен және еліктеумен емес, барлық құралдармен, тіл ережелерімен үйлесімде және ана тілімен салыстыра отырып оқытылуы тиіс ;
- еліктеу және қайталау әдістері жалпы оқылатын тіл жүйесінің аналитикалық түсініктемесімен және осы тілдік санаттың құрылымын анықтаумен үйлесуі тиіс, өйткені түсіну шешуші рөл атқарады.

Жоғарыда айтылғандай, аутенттік бейнелер мен фильмдерді табысты игерудің кепілі-оның нақтылығы. Сондықтан да біз оқытудағы шынайы бейнематериалдардың рөлін атап өтуге тиіспіз. Сабақта бейне мен фильм білім сапасын арттыруға мүмкіндік береді, өйткені, коммуникативтік қызметтің келесі түрлерін қолдануға мүмкіндік береді: тыңдау, сөйлеу, оқу және жазу (жаттығуларды орындау кезінде). Бейнені пайдалану психологиялық тұрғыдан зерттелген: көру және есту органдары арқылы адам қоршаған әлем туралы ақпараттың негізгі бөлігін алады. Сонымен қатар, сабақта аутенттік бейнені пайдалану білім алушылардың оқуға ынтасын және белсенділігін арттырады, студенттердің өзіндік жұмысына белгілі бір жағдай жасайды. Бейнефильмдер коммуникативтік жағдайлардың кең спектрін бейнелейді, жанды үн қосады және шынайы қарым-қатынас жағдайында өзін жайлы сезінуге көмектеседі. Студент мінез-құлық сызбаларын меңгереді.

Бейнематериалдар грамматикалық материалды жақсы меңгеруге және теориялық және вербалды білімді бекітуге ықпал етеді. Білім беру мақсатында арнайы жазылған және жасалған бейнелер мен фильмдер ғана емес, сонымен қатар көркем фильмдер, жаңалықтар бағдарламалары мен ток-шоу қолданылады.

Дэйв Уиллис оқу процесінде бейне пайдаланудың келесі он сипаттамаларын бөледі:

- 1) бейне әртүрлі жұмыс режимдерін пайдалануға мүмкіндік береді, мысалы, стоп-кадрмен жұмыс істеу, бейне жолақпен жұмыс істеу (дыбыстық жол өшірілген кезде) және т. б.;
- 2) бейнематериалдар әр түрлі жұмыс түрлеріне оңай қолданылады: жеке, жұптық, топтық, ұжымдық [6; 17].

Маргарет Аллан жоғарыда айтылғандарға тағы бір оң көзқарас қосады: аутенттік бейне барлық білім алушылардың мақсатына, жеке қажеттіліктері мен ерекшеліктеріне байланысты бейне фрагменттердің қажетті санына бөлуге, содан кейін әр фрагментпен жеке жұмыс істеуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Осылайша, шетел тілін оқыту процесінде түпнұсқалық бейнематериалдарды пайдаланудың маңыздылығын атап өту қажет. Нақты оқу бейне және аудиоматериалдары студенттердің сөйлеу дағдылары мен іскерліктерін қалыптастыру және жетілдіру процесінде белсенді жұмыс істеу үшін кең мүмкіндіктер береді және оқытудың барлық кезеңдерінде студенттер үшін шет тілін меңгерудің оқу процесін тартымды етеді. Аутенттік бейне материалдарды пайдалану бірлескен танымдық іс-әрекет атмосферасын құруға ықпал етеді. Ағылшын тілін оқытуда түпнұсқалық оқу материалдарын пайдаланудың сөзсіз артықшылығы лингвистикалық және жергілікті білімді тиімді игеру ғана емес, студенттердің уәждемесін, олардың пәнге деген қызығушылығын арттыру болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасының Президенті н. Ә. Назарбаевтың сөз сөйлеуі, 28 қаңтар 2011 ж. [Электронды ресурс]. - Кіру режимі: <http://www.zakon.kz/197125-poslanie-prezidenta-respubliki.html>
2. Гальскова Н. Д. шет тілдерін оқыту теориясы / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез. — М.: Академия, 2006. — 335 Б.
3. Gebhard J. G. Teaching English as a Foreign Language: a Teacher Self-Development and Methodology Guide /J. G. Gebhard. - Ann Arbor: the University of Michigan Press, 1996. — 280 p.
4. Кричевская К. С. Оқытын тілдің ел тұрғындарының мәдениетімен және өмір сүру ортасымен таныстыратын прагматикалық материалдар / К. С. Кричевская. — М.: Абзац, 1996. — С. 13-17.
5. Воронина Г. И. Шет тілін тереңдетіп оқытатын мектептердің жоғарғы сыныптарындағы жастар баспа сөзінің мәтіндерімен жұмысты ұйымдастыру / Г. И. Воронина // Мектептегі шет тілдері. — 1995. — № 3. - С. 56-60.
6. Widdowson H. G. Aspects of Language Teaching / H.G. Widdowson. — Oxford, 2010. — 209 p.

Аннотация

Данная статья предусматривает межкультурное взаимодействие, то есть использование аутентичных видео и фильмов в преподавании иностранного языка. При изучении иностранного языка содержание культуры должно быть включено в учебные программы. В статье обсуждаются позитивные результаты и преимущества повышения межкультурной компетентности студентов через аутентичные видеоролики и фильмы, опираясь на опыт ученых.

Ключевые слова: компетенции межкультурного общения, иноязычное образование, аутентичные образы и фильмы, прагматические материалы.

Abstract

This article provides for cross-cultural interaction, i.e. the use of authentic videos and films in teaching a foreign language. When learning a foreign language, cultural content should be included in the curriculum. The article discusses the positive results and advantages of improving the intercultural competence of students through authentic videos and films, based on the experience of scientists.

Keywords: intercultural communicative competence, foreign language education, authentic videos and films, pragmatic materials.

ӘОЖ 367.9

ТӘУЕЛСІЗДІК КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ӘЛЕМІ

Керімбекова Баян СДУ қауымдастырылған профессоры
Мубарак Назерке Сулейман Демирель университетінің магистранты
Алматы қ, Қазақстан

Қазақстан тәуелсіздік алғалы да жиырма тоғыз жылдан аса уақыт өтті. Осынау айналдырған жиырма тоғыз жылдың ішінде елімізде айта қаларлықтай өзгерістер мен жаңарулардың болғаны айдай ақиқат. Заң да, заман да, қоғам да өзгерді. Өтпелі кезең деп ат қойып, айдар таққан тәуелсіздіктің алғашқы жылдары адамдардың ой-санасы мен мінез құлқында да өзгерістер болмай қойған жоқ. Жаңа заманға сай жаңа адамдардың типі де пайда болды. Сонымен қатар тәуелсіздік ұлттық жаңғыруларға кеңінен жол ашты. Нарықтық қатынастарға көшу барысында түрлі қиыншылықтарды басымыздан кешірдік. Осындай

түбірлі өзгерістер көптеген қазақ қаламгерлерінің қиялына қанат бітіріп, шабытына шабыт қосты. Оны соңғы жылдарда жарық көрген қазақ әңгімелерінен анық аңғаруға болады.

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдарда түрлі қиын өткелдерді, қаншама ауыртпалықты кешті. Осы жылдағы кешкен бейнет те, тартқан азап та бәрі заман келбетінің қалай құбылғанын айна қатесіз образға айналдырып әдебиет тарихында қалдырды. Тәуелсіздік дәуірінде бұл мәселе қиялдан гөрі нақты шындық ретінде жырлана бастады. Алайда оны қабылдау әртүрлі ыңғайда болды. Тәуелсіздік дәуірінде әдебиеттің айтар ойы, шығар биігі, тілі де еркін самғады. Әдебиеттің қай жанрына да қалам сілтеген қаламгерлер бұл ретте ұлт тағдыры, елдегі саяси-әлеуметтік қайшылықтар, өтпелі кезеңнің болмысы мен рухани жадаулық сияқты мәселелерді, сондай-ақ бүгінгі демократиялық қоғамдағы қарама-қайшылықтарды күн тәртібіне қоя білді. Тәуелсіздік әдебиетке «жаңа» есімдер әкелді. Бұлар – азат ойдың иелері еді. Олар – Думан Рамазан, Роза Мұқанова, Нұрдіәулет Ақыш, Асқар Алтай, Ерболат Әбікен, Маралтай Райымбекұлы, Алматы Исаділ, Саят Қамшыгер т.б. жазушылар.

Жаңалыққа жаны құмар бұл жазушылар легі уақыт ағымына ілесіп, жаңа тынысты туындыларды дүниеге әкелді. Әдебиетті арын ардақтағандай аялап, заман өзгерісін адам жанының ішкі әлемінің айнасы арқылы танытуға талпынған таланттар асықпай-аптықпай ізденіп, қызыл тілдің қасиетін қастерлеген көркем прозадағы келісті дүниелерді тудырды. [1;117].

Тәуелсіздіктің соңғы жылдарында туған повестердің баяны – халық өмірінің кешегі күндерінен. Өткен шақпен есеп айырысады. Бүгінгі нарық заманы тақырыбынан жазылғаны саусақпен санарлық. Бірақ аз жазылса да, саз жазылып жатқанын баса айтуымыз керек. Бір хикаят нарықты сынай отырып, жақтайды, адам тірлігіне жаңа тыныс бергенін алға тартады. Екіншісі, нарық пен демократияның ел өміріне әкелген кесірлі жақтарына шүйіледі.

Ендігі шығармалар ізденіске бай. Дүниені жаңаша сезіну, еркін ойлап, ойлағаныңды ашық жазу бұрын қалам тартылмаған проблемаларға, аттап баспайтын материалға жол ашты, образды өмір философиясын жасауға, руханият, инсаният өлкесіне терең де батыл бойлауға мүмкіндік берді.

Қазіргі қазақ жазушыларының бір парасы бүгінгі қоғам өміріне жан бітіріп, үлкенді-кішілі туындыларымен ұлттық әдебиетті замандас бейнесімен толықтырып жатқан жайы бар.

Сондықтан да тәуелсіздік жылдары тарихи шығармалар көптеп дүниеге келді. Бұрын айта алмаған, емеурінмен танытқан ақиқат шындықты енді атын атап, түсін түстеп жазуға жол ашылды.

Тәуелсіздік жылдарындағы прозаны оқытуда студенттерімізге мына ұстанымдарды басшылыққа алсақ болады:

- Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқытудың тәрбиелік ұстанымы.
- Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқытудың ғылымилық ұстанымы;
- Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқытуда студенттердің саналылығы мен белсенділігі ұстанымы;
- Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқытудың қолжетімділік ұстанымы;
- Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқытудың жүйелілігі және жоспарлылығы ұстанымы т.б.

Сабақ – әдебиетті оқытудың негізгі формасы болып табылады. Десек те, әдебиет сабағын қазақтілі немесе математика, сабақтарынан өзге етіп құру керек. Өйткені әдебиет сабағы – оқушының жан-дүниесін қазыналы ететін ерекше дидактикалық үдеріс. Енді сол тақырыптардың жазылу барысына жеке дара тоқталып өтсек.

Бұл ретте "Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ прозасын оқыту әдістемесі" сабағында, Роза Мұқанованың "Мәңгілік бала бейне" шығармасын талдаймыз. Сабақты өту кезінде интербелсенді әдістерді қолдану арқылы диалог-сабақ формасы ретінде өтуді ұсынамыз. Сабақтың бұл формасында, студенттермен біріге отырып, сабақтың негізгі лейтмотиві болып алынған өзекті проблеманың шешімін көркем әдеби шығарманың өн бойынан іздеп табады. Сол үдеріс барысында түрлі іс-әрекеттер арқылы кейіпкердің бейнесі танылады. Сомдалып тұрған

әдеби бейненің болмысындағы ерекшелікті суреттеу құралдары анықталып, тілтаным арқылы көркем-эстетикалықталғамы қалыптастырылады. Нәтежиесінде студенттер "Мәңгілік бала бейне" шығармасындағы Ләйлінің ішкі монологын тауып, ондағы автордың қолданысындағы символдарды ашып көрсетеді. Мысалы,

«О, жарық Ай, мүсіркеме сен мені. Мен күнәсіз қыз боламын. Сезімім бүтін, ақылым дұрыс. Бірақ мынау тіршілік дүниесінен безінген жұдырықтай жүрегім кек пен қасіретке толы. Мен өзіме адам сияқтымын, басқаларға адам емес, адам пейілін тәубаға түсіретін мүгедекпін. Қарауылдың адамдары мені көрген сайын: «Мұны Алла тағала адамдар тәубасына келсін, қол-аяғының саулығына, он екі мүшесінің дін амандығына шүкір етсін деп жаратқан», - дейді. Солай ма жарық Ай? Мен саған ғана, сенің өзіңе ғана сенемін. Тым болмағанда үмітімді сен ақтарсың. Сонда, бұл жұрт нені айтады? Мен кіммін осы? Мәңгілік пе? Шынымен-ақ мәңгілік өспей қалған бала кейін пе?»[2;119],-деп ішкі монолог арқылы жұмбаққа толы, қазақ жұртының ауыр қайғысы мен мұңын арқалаған, сырты мүгедек, іші қан жылаған қыздың тағдырын сезімге толы ауыр детальдар арқылы береді.

Көркем бейне жанды және әрекет үстінде, сөйлеу барысында толыққанды тұлғаланып, мінез-құлқындағы өзіндік ерекшелігі ашылады. Демек, образ сомдауда кейіпкер тілі шешуші орын алады. Бұл жерде қыздың аймен тілдесуі, жанын жұбаттар ешкім болмағандықтан айтылған оның ішкі монологы болып табылады. «АЙ» арқылы өзінің жанының жарасын, ішіндегі бүгіліп жатқан сезімдерін сыртқа шығарғандай күн кешеді, сырласады. Себебі, мүгедек жанның жалғыз жылуы, сырласы да құрбысы да «Жарық ай» секілді.

Рухани кеңістігіміз құлашын кеңге жайған бүгінгі қазақ прозасындағы көркемдік ізденістер әлемдік әдеби ағым-бағыттардың көшіне ілесе отырып, ұлттық сипатта қалыптасуда. Қаламгерлеріміздің қабілет-қарымы мен талантын, жазушылық тәжірбиесін көрсететін шоқтықты шығармалары жаңа кезеңдегі жаһандық әдеби процестермен сабақтаса отырып, қазіргі қазақ прозасының тәуелсіздіктен кейінгі беталысын, өсу, өркендеу дәрежесін бағамдауға мол мүмкіндік тудыруда.

"Әдебиет дамуының негізгі бір белгісі – проза ауқымының кеңеюі", [3.137-б] – дейді талантты сыншы, әдебиеттанушы-ғалым С.Әшімбаев. Олай болса қазақ прозасының қазіргідей кең өрістеуі – халқымыздың тәуелсіздік жолындағы ғасырлар бойы күресі, арман-мұраты мен азаттық рухының көрінісі.

Жалпы құлдық санадан ажыраған қазақ прозасы тәуелсіздік алғаннан кейін тақырыптық жағынан едәуір байыды.

Қазақ прозасын оқытуда жиі қолданылатын әдістерді былайша жіктеуге болады:

- эвристикалық әдіс;
- ізденіс әдісі;
- репродуктивтік әдіс;
- продуктивтік әдіс;
- шығармашылық әдіс.

Бұл әдістер арқылы студенттердің шығармашылық ізденістерін арттырып, көркемдік санада терең қабылдауы, олардың интеллектуалдық дамуы қарқындай түседі.

Роза Мұқанованың "Мәңгілік бала бейне" шығармасында мүгедек қыздың ай мен сырласқан бейнесін беру арқылы қоғамдағы келеңсіздіктерді сипаттаса, Лира Қоныс шығармаларында әйел жанының психологиясын, сезімге толы сәттерін, ашылмай қалған образдарын баяндауға арналғандай. Әйел жанының табиғатын әйелден артық ешкім түсіне алмағандықтан, әйел жазушыларының шығармаларында әйелдің нәзіктігі мен бір сәтте қайсарлығы, балалығы бәрі де анық бейнеленген. Мысалы, Лира Қоныстың "Айгүл" әңгімесі арқылы қоғамда белең алып жатқан отбасы, тұрмыс құру, жалғыздық мәселелерін тілге тиек еткен. Расында да қазіргі қоғамда махаббатсыз бас қосу, есеппен үйлену, екі жас бірін-бірі сүйе тұрып үйленіп, кейіннен ажырасып жатқан сәттер аз емес. Бұның бәрі қазіргі қоғамның індеті десек те болады. Осыны жазушы өз әңгімесінде тамаша жеткізе білген. Мысалы,

Үстіндегі көйлегін жөндеп жатқан қалыңдықты аяп кеттім.

- *Үйленгім келмейді, орныма сен тұрмысқа шыға салшы дегендей аянышты көз жанарымен қарап тұр.*

Енжар, солғын ұн. Басқа біреудің тойын таспадан тамашалап отырғандай күй кешесің. Досы басын салбыратып отыр. Неке сақиналары салынған қорапты ашып, баянсыз махаббаттың құрбанына айналғалы тұрған қос сақинаға аянышпен құарадым.

Осы жердегі ішкі монолог арқылы сезімін айта алмаған қалыңдық, жазықсыз қос сақина шығарманың не туралы екендігін ашып көрсетіп тұр.

Лира Қоныстың бұл шығармасы қазіргі таңда өзекті болғандықтан, студенттерді екі топқа бөліп пікірталас ұйымдастырсақ болады.

Бірінші топ- Лира Қоныстың "Айгүл" шығармасындағы кейіпкерді қолдап, өз тараптарынан дәлел келтірсе, екінші топ-оның дұрыс еместігін айтып, нақты мысалдар келтіреді. Екі топ өз пікірлерін қорғағаннан кейін "Айгүл" шығармасына байланысты кішігірім сюжет көреді. Студенттердің шығармашылық қабілетін арттыру мақсатында оқытушы үй тапсырмасы ретінде "Қоғамдық құндылықтар" тақырыбында шағын эссе жазу тапсырылады. Эссе жазу арқылы студенттер ізденіп, өз тұжырымымен бөліседі.

Қорыта айтқанда, әр қаламгер өмірлік фактілерді өзінше пайымдайды. Осылайша тарихи өмір шындығы мен көркем шындық арасында күрделі құбылу процесі жүзеге асқанда ғана шығарманың көркемдігі арта түседі. Ал шығарманың мазмұнының көркемдік қырының ашылуы жазушының жеңісі[4;209].

Ғалым, сыншы Р. Нұрғали: "Әдебиет – үлкен құбылыс, жанды дүние, күрделі процесс. Бір әдебиет – дария, бір әдебиет – бұлақ, бәрі де ағады, өседі, өрбиді. Халық бар жерде әдебиет бар" – деген екен. Өзіндік айтары бар қаламгер Роза Мұқанова да қазақтың ұлттық психологиясына сызат түсірген замана шындығын айна қатесіз суреттеп, қазақтың қалжыраған тарихының болмыс-бітімін жан-жақты бейнелейді. Жазушы өзі сомдаған кейіпкерлерінің әрқайсысынан қайталанбас дара характер туғызады. Бұл жазушының образ жасаудағы суреткерлік шеберлігін айғақтайды. Ұлтымыздың рухани байлығы мен көркемдік тағылымы мол туындыларын өлмес мұра екендігін ұмытпауымыз керек.

Қорытынды. Тәуелсіздік тұсындағы көркем проза жаңаша үрдістердің басымдық алуымен ерекшеленді. Қаламгерлердің орыс, еуропа әдебиетіндегі ерекшеліктерді ескере отырып, оны қазақ әдебиетіне, оның менталитетіне сай туындыға қосуы үлкен жаңалық болды. Қорыта келгенде, тәуелсіздік тұсындағы қазақ прозасы жаңа бір көркемдік белеске көтеріліп, өзгеше өзіндік орнын қалыптастырды. Айтылмаған сырлар мен ақиқаттар айтылды. Бұрын соңды көтерілмеген мәселелер көтеріліп, астарлап болсын халықтың жүрегіне жетті. Ең бастысы барлығы шынайы, оқырманға әсер қалдырып, жүректі тебіrentетіндей дәрежеде болды. Бұл шығармаларды оқыған оқырмандардың бей-жай қарамайтыны анық. Титтей болса да өзіне керегін алып, өз пайдасына асыра жатар. Тәуелсіздік кезең жазушыларының негізгі ерекшелігі де осында. Сезімге тиетін детальдар арқылы, қоғам арасында орын алған оқиғаларды халыққа қарапайым тілмен әсерлі етіп жеткізуінде.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Қазіргі қазақ әдебиеті: Даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар: Ұжымдық монография. –Алматы: "Print express", 2017. -512б [1;117].
2. Мұқанова Р. Шығармалары. Әңгімелер, дамалар, сұхбаттар. –Алматы: «Арда+7», 2014. -320б [2;119]
3. Әшімбаев С. Сын сымбаты. Алматы: "Балауса", 2010. – 480 б.
4. Балтабаева Г. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының көркемдік әлемі(повестер мен әңгімелер). Филология ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. –Алматы. 2010. -250б [4;209].
- 5.

Аннотация

Актуальность данной статьи заключается художественном мире казахской прозы в период независимости и ее комплексном рассмотрении идеи. В статье всесторонне анализируется методика обучения казахской прозы в период независимости. Всесторонне

исследуется и определяется важность прозы в произведениях Розы Муқановой для определения деятельности и пути обучения казахской прозы в период независимости. В современной казахской прозе идея независимости нашла свое отражение в ее сущности, суть которой заключалась в том, чтобы понять на основе сравнения, чтобы ответить на вопрос о том, какой будет деятельность человека в его творчестве. На основе произведений анализируется облик человека и явления природы в прозе Р.Муқановой и указаны эффективные методы обучения для студентов. Познакомиться с творчеством писателя и осознать фундаментальную идеологическую сущность его поэтических произведений.

Ключевые слова: независимость, проза, время, методика, сознание, судьба

Abstract

The relevance of this article lies in the artistic world of Kazakh prose in the period of independence and its comprehensive consideration of the idea. The article comprehensively analyzes the methodology of teaching Kazakh prose in the period of independence. Comprehensively explores and determines the importance of prose in the works of Rosa Mukanova to determine the activities and ways of teaching Kazakh prose in the period of independence on the basis of the works analyzes the appearance of man and natural phenomena in the prose of R. Mukanova and indicates effective methods of teaching for students. In modern Kazakh prose, the idea that it will be a person's activity in his work. It is important to discuss and analyze his work in order to understand the significance of Kazakh prose in the years of gaining independence. Get acquainted with the writer's work and realize the fundamental ideological essence of his poetic works

УДК 82

ЦВЕТОВАЯ СИМВОЛИКА В НАРОДНЫХ ТРАДИЦИЯХ

Альмуратова А. – студентка группы РЯ-117

Научный руководитель – старший преподаватель Еділ М.П.

Шымкентский университет

Символика цвета имеет давнюю историю. Люди с незапамятных времен придавали особое значение чтению «языка красок», что нашло отражение в древних мифах, народных преданиях, сказках, различных религиозных и мистических учениях. Так, в астрологии лучи Солнца, разложенные в спектр и дающие семь цветов, соответствовали семи основным планетам: красный -цвет Марса, синий - цвет Венеры, желтый - цвет Меркурия, зеленый - цвет Сатурна, пурпурный - цвет Юпитера, оранжевый - цвет Солнца, фиолетовый -цвет Луны. При этом краски символизировали не только планеты и их влияние, но и социальное положение людей, их различные психологические состояния. Это проявлялось в подборе одежды определенных цветов, народных поговорок, обрядах и .т.д. у разных народов сложилась определенная символика красок, дошедшая до наших дней [7, www.eltra.ru/composite].

С древнейших времен человек постоянно использует цвет и наслаждается игрой красок. Понятия цвета и его восприятия чрезвычайно сложны. Цвет является предметом изучения многих наук (физика, физиология, математика, психология). Известный физиолог В.М. Бехтерев указал, что цвет в будущем может эффективно применяться для лечения нервных болезней. Медицина уже взяла на вооружение цветотерапию, и многие заболевания уже лечат при помощи цвета. Среда, в которой живет и работает человек, должна быть эстетически совершенной в цветовом отношении. Проблема цветового символизма является одной из центральных при изучении взаимосвязей между цветом и психикой. Происхождение цветового символа, его содержание, отношение к тем или иным явлениям и событиям в жизни людей, межкультурные различия в цветовой символике - вот один из главных вопросов этой проблемы.

Цвет - это свойство тел вызывать то или иное зрительное ощущение в соответствии со спектральным составом отражаемого или излучаемого ими света. Основными цветами являются: белый, черный, зеленый, красный, желтый, синий, фиолетовый, серый, коричневый [1, с 21-25].

Белый — синтез всех цветов, поэтому он является «идеальным» цветом. В нем заложен многозначительный смысл, поскольку он одновременно передает и блеск света, и холод льда, символ невинности души, чистоты. Этому цвету может отдать предпочтение человек с любым характером, он никого не отталкивает. Белый цвет неизменно использовался для изображений одеяний большинства египтян и имел особый символический смысл. Белой была корона Верхнего Египта, хотя изготавливалась она из зеленого тростника. Ритуальные предметы, чаши, сосуды, столы для бальзамирования были сделаны из белого алебаstra. Белый - цвет одежд Девы Марии, ангелов и священников, для праздников Благовещения, Рождества и Пасхи как символ духовных и светоносных принципов. Также цвет одежд для брачных церемоний, обрядов инициации и похоронных ритуалов [8, с.445];

Черный - цвет неуверенности, символизирующий мрачное восприятие жизни. Тот, кто предпочитает одеваться в черное, нередко воспринимает жизнь в темных тонах, неуверен в себе, несчастлив, склонен к депрессии, поскольку не сомневается, что его идеалы в жизни недостижимы. Частая смена костюма или платья черного цвета на другой, *болеяркий, броский свидетельствует о том*, что пессимистические настроения часто развеваются.

Постоянный выбор черного свидетельствует о наличии кризисного состояния и характеризует агрессивное неприятие мира или себя. Дети, остро переживающие отсутствие заботы и любви, часто используют черную штриховку в рисунке. В норме черный цвет, как правило, отвергается; **зеленый** - символ роста и самой жизни. Зеленый цвет - знак воскрешения, победы над смертью. «Делать зеленые вещи» буквально означает творить добро. Зеленый - цвет травы и листьев. У многих народов он символизирует юность, надежду, веселье, хотя порой - и незрелость, недостаточное совершенство. Этот цвет предельно материален и действует успокаивающе, но может производить и угнетающее впечатление. Имя богини-покровительницы Нижнего Египта уаджет переводится как «зеленая», поэтому так называется корона Нижнего Египта, хотя в действительности она была красной. Нередко зеленый и бирюзовый имели одинаковую символику; **красный** - противоположный зеленому. Это цвет, ассоциирующийся с огнем и кровью. Он может символизировать опасные силы, а также жизнь и возрождение. Красный - цвет страстей. Если это любимый цвет, то такой человек смел, это волевой, властный тип, вспыльчивый и общительный. У людей, которых этот цвет раздражает - комплекс неполноценности, страх перед ссорами, склонность к уединению, стабильности в отношении; **синий** - цвет неба, покоя, расслабления. Если он нравится, то это говорит о скромности и меланхолии; такому человеку сато нужно отдыхать, он быстро устает, ему крайне важно чувство уверенности, благожелательность окружающих. В неприятии этого цвета раскрывается человек, который хочет произвести впечатление, что может все на свете. Но, в сущности, он - образец неуверенности и замкнутости. Синий цвет может символизировать доброту, верность, постоянство, расположение, а в геральдике обозначает целомудрие, честность, добрую славу и верность. «Голубая кровь» говорит о благородном происхождении; англичане называют истинного протестанта «синим». Кроме того, синий цвет близок к черному и получает сходные с ним символические значения. Он считался траурным в Древнем Египте и у некоторых народов Южной Африки. Французы называют ужас «синим страхом». У славянских народов синий служил цветом печали, горя; **желтый** - цвет золота, которое с древности воспринималось как застывший солнечный цвет. Это цвет осени, цвет зрелых колосьев и увядших листьев, но также и цвет болезни, смерти, потустороннего мира. Также это символ солнца, символ вечного и непреходящего. Он символизирует спокойствие, непринужденность в отношениях с людьми, интеллигентность. Когда он любим, это означает общительность, любопытство, смелость, легкую приспособляемость и получение удовольствия от возможности нравиться и привлекать к себе людей. Когда же он неприятен, то речь идет о человеке сосредоточенном, пессимистически настроенным, с которым трудно завязать знакомство. Желтый цвет получается от смешивания

зеленого и красного и является цветом энергетизма. Наибольшее предпочтение желтому отдают беременные женщины, ожидающие благополучного исхода родов, а также люди, склонные к перемене мест. Желтый также трактуется как цвет озарения (ореол Христа или Будды). У многих народов женщин отдавали предпочтение желтой одежде. Нередко желтый цвет служил отличительным признаком знатных особи высших сословий. Например, монгольские ламы носят желтую одежду с красным поясом. С другой стороны, у некоторых народов Азии желтый цвет является цветом траура, скорби, печали. В Европе желтый или желто-черный флаг обозначал карантин, желтый крест - чуму. У славянских народов желтый цвет считается цветом ревности, измены, а не Тибете ревность называют буквально «желтый глаз». Вспомним также «желтую прессу» и «желтый дом»; **серый** - любимый цвет рассудительных и недоверчивых натур, которые долго думают, прежде чем принять какое-либо решение. Это также нейтральный цвет, который предпочитают те, кто боится слишком громко заявить о себе. Если же этот цвет не нравится, то это показатель импульсивного, легкомысленного характера. Часто серый цвет оказывается также предпочтительным при сильных переутомлениях как барьер, отгораживающий от раздражителей внешнего мира. В ситуациях психологического тестирования этот цвет используется как средство защиты от проникновения другого во внутренний мир испытуемого. Исследование около двух тысяч молодых мужчин в ситуации конкурсных экзаменов вакантных должностей показало, что серый цвет ставили на первое место 27% испытуемых вместо обычных 5 % в нормальной ситуации; **коричневый** - выбирают те, кто твердо и уверенно стал на ноги. Люди, которые имеют слабость к нему, ценят традиции, семью. Предпочтение коричневого отражает, прежде всего, стремление к простым инстинктивным переживаниям, примитивным чувственным радостям. Вместе с тем, выбор этого цвета в качестве наиболее предпочитаемого указывает также на определенное физическое истощение. В норме, наряду с черным, коричневый цвет отвергается наиболее часто; **бирюзовый** — символ счастливой любви и благодатной семейной жизни. Бирюза - основной камень Востока, священный камень Тибета, египетских фараонов, а также небесный камень американских индейцев. Ее символом связана с древними восточными поверьями, будто бирюза есть ничто иное, как кости умерших людей. В Древнем Египте ценили бирюзу выше других камней, возможно из-за легкости придания форм. Египетская богиня Хатор именовалась «королевой бирюзы»; из этого же камня вырезали скорбеи - священный символ воскресающего бога Ра. В Китае считали, что бирюза придает большую силу тому, кто смотрит на нее. Многие древние авторы приписывали ей способность вылечивать эпилепсию, кишечные болезни, язвы, опухоли. Русские воины носили бирюзу как средство для защиты в битвах. Считалось, что бирюза вполне пригодна от боли в глазах, и правильное созерцание и делает человека счастливым [8, с.521-597].

В Индии и Китае с древности и по сегодняшний день существует развитые системы цветовой символики. Учения о цветах считаются эзотерическими и в полном объеме передаются только посвященным. Отдельные фрагменты этих учений содержатся в дошедших до нас памятниках философской и религиозной литературы. Цветовая триада занимает ведущее место в этих учениях, а символические значения цветов во многом схожи с теми, что отмечаются в первобытных культурах.

Индия. Вот, что об этом говорится в Чхандогья Упанишаде: «красный цвет (материального) огня - цвет первоогня, белый цвет огня - цвет первичных вод, черный цвет огня - цвет изначальной земли. Так в огне исчезает все то, что, обычно зовется огнем, видоизменение - это лишь имя, возникающее в речи, и только три цвета (формы) истины» (цит. По В. Тэрнеру - 1983). Согласно Чхандогья Упанишаде, весь мир трехцветен. Так съеденная пища распадается на три части: самая тяжелая, темная часть (черный) становится калом; средняя часть превращается в плоть (красный); и, наконец, наиболее легкая часть становится мыслью (белый). То же верно и в отношении выпитой воды, распадающейся в организме человека на три части: мочу (черный), кровь (красный) и слюну (белый). В другом философском произведении Санкхьякарике Ишваракришны три «основных» цвета соответствуют трем гуннам или «нитям существования мира» - саттва, раджас и тамас. Гунна саттва означает «бытие», ее цвет белый, символизирующий чистоту и безмятежность. Вторая

гунна - раджас (красный) представляет собой активное начало, порождающее карму. Третья гунна - тамас (черный) может быть понята как состояние сдавленности, заторможенности, склонности к летаргической апатии. На этих примерах видно, что в Древней Индии «основные» цвета являлись символами главных мировых сил, составляющих частей мироздания. Более низкие по рангу божества имеют определенный устойчивый цвет. Цвет богини любви - материнства - красный, так как она связана с принципом творения, активности, который выражается красным цветом. В целом, добрые боги и силы обозначались белым цветом, а злые - черным или сочетанием черного и красного [9, www.skapedj*ul35.html].

В Древнем Китае цвет также рассматривался в качестве символа важнейших сил и стихий. Согласно эзотерическим учениям три ряда символов (оттенки цветов, составные и природные элементы, чувства и реакции) исходят из общего источника, действующего на глубочайших уровнях действительности. В «Книге перемен» мы находим следующую систему цветовой символики, исходящую из принципов теории соответствия.

Цвет	Время года	Стихия, предмет	Сторона света	Планета	Животное символ
Зеленый или синий	Весна	Дерево	Восток	Юпитер	Дракон
Красный	Лето	Огонь	Юг	Марс	Феникс
Белый	Осень	Металл	Запад	Венера	Тигр
Черный	Зима	Вода	Север	Меркурий	Черепаша и змея
Желтый	Коней лета	Земля	Центр	Сатурн	

* По Л.П. Сычеву, В.Л. Сычеву (1975).

К списку «основных» цветов В Древнем Китае добавились зеленый (синий) и желтый. Л.Н. Миронова (1984) указывает, что у древних китайцев понятия синего и зеленого были взаимозаменяемы, а четкого различия в цветовых обозначениях этих двух цветов не было, возможно, потому, что зеленый рассматривался как порождение синего. В учении о первосущностях Инь и Янь также присутствует цветовая символика. Ян имеет белый (желтый) цвет, а Инь - черный (синий).

Сравнивая содержание цветовых символов у первобытных народов с цветовой символикой древней Индии и Китая, можно сделать вывод о его принципиальном сходстве, а значит и единстве корней цветового символизма у самых различных культур, разделенных между собой во времени и пространстве. По мнению В. Тэрнера, цветовая символика мировых начал имеет древнейшее происхождение, возможно, доиндоевропейское, а дошедшие до нас памятники представляет собой более поздние философские спекуляции на данную тему [9].

В искусстве **Египта** цвет играл очень важную роль. Цвет предмета считался составной частью его природы, и слово «iwen», которое использовалось для выражения понятия «цвет» в египетском языке, могло переводиться не только как «внешний вид», но также и как «сущность», характерная особенность. В произведениях древнеегипетского искусства мы заметим, что предпочтение художников отданы тому или иному цвету. Каждый цвет имеет свою функцию, свое предназначение, и поэтому в египетском искусстве выбор цвета очень важен. Священным цветом почитался красный. В Египте красный лотос был символом крови, пролитой Осирисом. Как в Китае этот цвет считался цветом благородного сословия, воинов, царей. Однако отношение к красному не было однозначным. Для ветхозаветным евреев красный означал кровопролитие, войну, вину и грех. Следует также отметить, что древнееврейское слово «чувство» или «страсть» происходит от guinahI («краснеть»). Осирис - бог произрастания и царства мертвых изображался зеленым цветом, который, по мнению Х.Э.

Керлота (1994), содержит две противоположные тенденции: жизни и смерти, то есть является амбивалентным символом. *Зеленый* по данным J.G. Frazer (1911), входил в любимое цветовое сочетание древних египтян: зеленый - белый - красный. Важное символическое значение в Древнем Египте имел *голубой* или *синий* цвет, соответствующий истине. В связи с этим, особо ценился синий камень лазурит. Этот же символизировал небо - жилище Ра (верховного Бога Солнца). *Черный* считался цветом злых демонов, дьявола. Как и в других культурах, ему приписывались, как правило, негативные значения - зла, греха, несчастья и т.д.

В эпоху античности формируется иное отношение к цвету. Наряду с сохраняющимся отношением к цвету, как религиозно-мистическому, магическому символу, возникает также и естественнонаучное отношение. Промежуточным вариантом между этими формами отношения можно считать попытки ряда видных древнегреческих философов создать цветовую систематику, но уже не мистических, а природных [10, www.russenter.ru/17726.html].

Эмпедокл, выделяя четыре основных стихии, наделяет каждую из них своим цветом. Воде соответствует черный цвет; земле - желтый; огню - красный; воздуху - белый. Если Эмпедокл, определяя цвета стихий, опирался на зрительные впечатления, то Аристотель, желая установить их «истинный» цвет, использовал экспериментальный метод. По Аристотелю «основных» цветов - три: белому (бесцветному) соответствует вода, воздух и земля; к группе белого, объясняется результатами экспериментов Аристотеля по прокаливанию почвы, которая, в конце концов, становилась белой. Внимательно разглядывая пламя огня, Аристотель пришел к выводу, что оно скорее желтое, чем красное. Подобный экспериментальный подход, естественно, разрушал мистический ореол цветов, низводил их до обычных явлений физического мира. Следует, также отметить, что отношение к цветам в Древней Греции, во многом, определялось не только его значениями как религиозного или философского символа, но и эстетическими канонами и представлениями о прекрасном. Поэтому излишество, отсутствие меры в использовании даже самого «благородного» цвета могло считаться «безобразным». Сходное отношение, опосредованное принципами даосизма, характерно и для Китая, где слишком яркие цвета являлись символом суетного жизни.

Цветовая символика в **Древнем Риме** не выходит за пределы традиционных канонов. Также наиболее любимыми и почитаемыми цветами были белый, желтый, красный и пурпурный. Синий считался атрибутом Юпитера и Юноны как богов неба и означал религиозное чувство, преданность и невинность; зеленый - цвет Венеры и Природы символизировал плодородие полей, симпатию и приспособляемость; фиолетовый соответствовал ностальгии и памяти; желтый выражал великодушие, интуицию и интеллект; оранжевый - гордость и амбицию; красный - страсть, чувственность и животворные силы; розовой - чувствительность и эмоции. Сочетание белого с красным являлось символом аристократического знатного происхождения. Пурпур считался цветом императоров и членов царского дома, означая власть, духовность, величие. Когда римский полководец праздновал свой триумф, он выезжал на колеснице, запряженной четырьмя белыми лошадьми, покрытыми, позолоченными попонами, в одеяниях красного цвета [10].

Литература:

1. Аркадьева Э.В. Из истории некоторых заимствованных слов в русском языке // РЯШ. – 2014. – № 2. – С. 106-110
2. Бахилина Н.Б. История цветообозначений в русском языке. – М., 2005
3. Богатова Г.А. История слова как объект русской исторической лексикографии. – М., 2004
4. Бородин М.А., Гак В.К. К типологии и методике историко-семантических исследований. – Л., 2012
5. Василевич А.П. Бурый и коричневый. История сосуществования и борьбы // Язык. Сознание. Культура. Сборник статей / Под ред. Н.В.Уфимцевой, Т.Н.Ушаковой. – М. – Калуга, 2005.

Түйін

Бұл мақалада халық дәстүрлеріндегі түстер символикасы жайында айтылған.

Summary

This article deals with the symbolism of colors in folk traditions.

УДК 82

ТВОРЧЕСКИЕ ПОИСКИ МАРИНЫ ЦВЕТАЕВОЙ

Кайыргалиева Г. – студентка группы РЯ-119

Научный руководитель – старший преподаватель Еділ М.П.

Шымкентский университет

Предшествующие эпохи различались между собой либо как уже обретшие смысл (который теперь уже просто необходимо воплотить в жизнь), либо как только еще ищущие его. Особенностью нашего времени является дискредитация самого понятия "смысл". Мировые войны, революции - вся кровавая круговерть последних столетий свидетельствуют о том, что все мы живем под знаком агрессии смысла. Как понимать это утверждение? Агрессивный смысл - это некая данность, которой можно овладеть и, овладев, применить.

Ничто не ценим мы в людях больше, чем безмерность самоотдачи. Натура Марины Цветаевой — воплощенная беззаветность, абсолютное погружение в стихию жизни как именно поэтического творчества, своего главного предназначения.

Целому морю — нужно все небо. Целому сердцу — нужен весь Бог.

«Для меня стихи — дом ...». Этим своим домом Цветаева владела сполна и оставила его, непохожего на другие, обжитым, теплым. Таков он и ныне. Населенный страстями, резко самобытный и на редкость притягательный дом, щедрый для каждого, кто жаждет отведать терпкой цветаевской музыки.

Начинала Цветаева светло и радостно — вопрошая свой дар: насколько он в силах вполне ее выразить?

Ах, этот мир и счастье быть на свете еще невзрослый передаст ли стих?

Очень скоро юная Марина поняла: дар — подлинный. И поверила в него безоглядно.

Моим стихам, как драгоценным винам, Настанет свой черед. [5, с.84]

Написано, когда автору не исполнилось еще двадцати одного года. Однако и десятилетия спустя Цветаева говорила об этой заключительной строфе: «Формула — наперед — всей моей писательской (и человеческой) судьбы».

К тому времени, когда сложились провидческие строки о будущности собственных стихов, у Цветаевой уже вышло три поэтических сборника, тотчас обративших на себя заинтересованное внимание авторитетных в литературном мире мэтров. М. Волошин, Н. Гумилев, В. Брюсов приветствовали появление оригинального дарования на небосклоне русской стиховой культуры XX века: «...Здесь инстинктивно угаданы все главнейшие законы поэзии» (Гумилев). Признанные мастера не усомнились в том, что многообещающее начало получит яркое продолжение. Так оно и произошло. [5]

Цветаева дорожила мастерством изощренной формы и владела им свободно, руководствуясь тем, что «словотворчество есть хождение по следу слуха народного и природного, хождение по слуху. Все же остальное — не подлинное искусство, а литература» [6, с.29].

Богатство неожиданных звучаний, оригинального «корнесловия», поразительная ритмическая палитра («Я не верю стихам, которые льются. Рвутся — да!»), охарактеризованная Андреем Белым как «непобедимые ритмы», вся эта «безмерность моих слов — только слабая тень безмерности моих чувств». Так утверждала сама Цветаева с полным на то основанием. «Стихи — созвучие смыслов» [6, с.312].

О творчестве Цветаевой написано много и верно. О ее патриотически державной ноте. О преданнейших стихах о Москве. О поэмах и насквозь автобиографической прозе. О взрывной, бездонной любви. И — светлой:

Поцеловала в голову,
Не догадалась — в губы!
А все ж — по старой памяти —
Ты хороша, Любовь!
Немножко бы веселого Вина,
— да скинуть шубу,
— О, как по старой памяти
— Ты б зачудила, кровь ! И — горькой:
А плакала я уже бабьей
Слезой — солонейшей солью.
Как та — на лужочке — с граблей —
Как эта — с серпochком — в поле. [6, с.32]

«В прозе мне слишком многое кажется лишним, в стихе (настоящем) все необходимо... В стихе — некая природная мера плоти: меньше нельзя».

По свидетельству Цветаевой, она «Бальмонту подражала 14-ти лет», но, став зрелым мастером, оценивала его, несмотря на дружбу — до конца, критически: «Его любовь к России — влюбленность чужестранца. Национальным поэтом, при всей любви к нему, его никак не назовешь» [6, с.34]. Основанием для такой оценки послужил собственный творческий опыт — обращение Цветаевой к поэме - сказке, к песне, частушке, раешнику, к разным «заплачкам», «заклятьям», к «заговору», «ворожбе» — как стиливому материалу для претворения народных поэтических мотивов. Всякий раз это — естественное растворение в фольклоре, умение передать его современным стихом. «Для того чтобы поэт сложил народную песню, нужно, чтобы народ вселился в поэта» [6, с.36].

В поэзии Цветаевой, как в океане, господствуют мощные струйные течения. Вот высокий слог как бы архаичной книжности, в кружеве отзвуков классической культуры. Вот раздолье народной стихии, истории, народного чувства и языка. На первый взгляд может показаться: это разные поэты. Но стоит приглядеться, и во всем проступает узнаваемая рука Цветаевой, которую не спутаешь ни с чем.

Жестокосердый в сем году июль,
Лесною гарью душит воздух ржавый.
В ушах — туман, и в двух шагах — туман,
И солнце над Москвой — как глаз кровавый.
Гарь торфяных болот. — Рот пересох.
Не хочет дождь на грешные просторы!
— Гляжу на плащ — светлого плеску — плащ!
Ты за плащом своим придешь не скоро. [6, с.39]

И в душе, и в стихе Цветаева такая, какой себя достоверно видит: «Я — мятежница лбом и чревом». Она входила в поэзию, едва ли не сплошь заполненную, с одной стороны, символистами и их бесчисленными эпигонами, среди которых царствовал дух «миров потусторонних», а с другой вступившими в соперничество с символизмом, сильными, но тоже цеховыми» акмеистами. Цветаева сразу пошла не «цеховым» — своим путем. Моя же специальность — Жизнь». Поэзия Цветаевой — сверкающая стихом жизнь сердца как откровенное вместилище наготы подлинной действительности. «Литературных влияний не знаю, знаю человеческие». Поэт, по Цветаевой, «утысячеренный человек» [7, с.55].

Незаемность, разительная самостоятельность позволяли Цветаевой по достоинству оценивать и ценить других больших поэтов — современных и более ранних. Редко еще у кого можно встретить в стихах и прозе столь открытую, тесную близость с множеством иных поэтических миров, тоже юбитных, тоже прекрасных. «Все равные — дети вершин». Цветаевой хорошо с ними — в их обществе она среди своих, интимная эта близость ее покоряет.

Я думаю о полутемном зале,
О бархате, склоненном к кружевам,
О всех стихах, какие бы сказали
Вы — мне, я — Вам.
(Байрону) [7, с.57]

В стихах и прозе Цветаевой предстает постигаемый с необычайной гелефностью, глубиной и любовью художнический облик Блока, Ахматовой, Мандельштама. И, конечно же,— высокоценного («Я люблю вас, но живого, а не мумию»), неизменно защищаемого Маяковского. В нем она видела «первого в мире поэта масс», а в 1930 году посвятила Маяковскому обширный стихотворный цикл. Всегда считала Маяковского большим «органически-геволюционным поэтом», но «почему-то не очень счастливым, несмотря на то, что у него, казалось, было все, что нужно для счастья: согласие с временем, талант, дерзание и даже такая житейская черта, как отсутствие щепетильности». Пастернак, Рильке — тоже целые миры в поэтическом и личностном мире Цветаевой. Знаменательно ее признание: «Я — много поэтов, а как это во мне : елось — это уже моя тайна» [7, с.66].

Самым дорогим для Цветаевой, самым значительным явлением неизменно был бессмертный Пушкин. «Пушкин дружбы, Пушкин брака, Пушкин бунта, Пушкин трона, Пушкин света, Пушкин няни, Пушкин «Гавриилиады», Пушкин церкви, Пушкин — бесчисленности своих ликов и обличей — все это спаяно и держится в нем одним: поэтом».

Пушкинскую руку Жму, а не лижу... [7, с.68]

Многоговорящее наблюдение Цветаевой не воспринято по достоинству до сих пор (высказано после гибели Маяковского, в 1931 году): «Пушкин с Маяковским бы сошлись, уже сошлись, никогда, по существу, и не расходились. Враждуют низы, горы — сходятся».

В час благодатный громовой

Все горы — братья меж собой! [7, с.71]

И Цветаеву исключительно высоко ставили поэты-современники. Даже Владислав Ходасевич, поначалу враждебный, затем признал в ней значительного художника поэтического слова и выдающуюся личность. Остальные — восхищались безоговорочно сразу.

Семен Кирсанов: ««Поэма Конца» нечто совершенно гениальное... —«Крысолов» — верх возможного мастерства».

Борис Пастернак: «...Возмутительно большой поэт... Ты строишь мир, венчающийся загадкой гениальности» [7, с. 79].

В 1931 году она записывает: «...Знаю, что до последней строки буду писать сильно, что слабых стихов — не дам». Подобно раннему предсказанию о будущности собственных творений не ехало ошибкой и это. В поэзии Цветаевой много света, ликующей радости, но трагического — больше. ...Я писала — чернотой крови, Не пурпуром чернил.

Абсолютный смысл человеку не дан, а задан, то есть нудит к отплытию, трогает, терзает и растягивает душу. То же, что дано - всегда есть лишь условность, "вечный третий в любви": Узнаю тебя, гроб, Как тебя не зови: В вере - храм, в храме - поп, - Вечный третий в любви!... Все, что бы ни -

Что? Да все, если нечто! [8, с. 32]

Смысл - это нечто неразрывно сопряженное с мыслью, которая, в свою очередь восходит к древнему корню *tudh* - страстно стремиться к чему-либо. Здесь уже нет агрессии утопии, подчиняющей себе Жизнь, но стремление ввысь неудовлетворенного собой человека. Поэтому поэзия Цветаевой, для которой смысл - это всегда страсть, обнажение сути, скрывающейся за всякой личиной, возвращает нас далеко назад, засебе довлеющую европейскую культуру к праистокам стихии человечности. Происходит отрицание "самостоятельности леи как высшей и безусловной руководительницы всякого бытия" (Зиммель).

Принц Гамлет! Довольно царицыны недра

Порочить... Не девственным - суд

Над страстью. Тяжелее виновная - Федра:
О ней и доныне поют.
И будут! - А Вы с вашей примесью мела
И тлена... С костями злословь,
Принц Гамлет! Не Вашего разума дело
Судить воспаленную кровь...[8, с.33]

Смысл-страсть, смысл-вечное-стремление-ввысь - это отрицание самой сердцевины современной цивилизации. Цветаевский смысл - это боль, блоковская "радость-страдание" трепетного (и всегда жертвенного) проникновения в сущность мира. "Вскрыть сущность нельзя, подходя со стороны. Сущность вскрывается только сущностью, изнутри-внутри, - не исследование, а проникновение... Дай вещи проникнуть в себя и - тем -проникнуть в нее". "Вещь хочет высказаться... Вещь хочет выпрямиться". Здесь противоположна сама направленность человеческого отношения к миру: не проективное узрение смыслов-ценностей с последующим утопическим конструированием мира по своему образу и подобию (человекобожество цивилизации), а готовое к жертве и страданию от фатальной отделенности от мира вслушивание в шорохи произрастающих в лоне земли-храма, семян-смыслов вещей. И сам поэт неотделим от этой земли-храма (храма "пробужденного дома", "дома души"), он дает миру сказаться в себе ("Вещь лоно чувствует"): [8]

Я — странница твоему перу
Все приму: я - белая странница.
Я деревня, черная земля.
Ты мне луч и дождевая влага.
Ты Господь и Господин, а я -
Чернозем и белая бумага! [8, с.35]

Такое "самосказание", смыслопоражающая активность плоти мира подчеркивались еще в Средние века августиновскими монахами, с их учением о неотделимости перво смысла от перво материи: материя не пустота, в которую "проецируется" смысл (сначала - Богом, а по мере замещения Бога человеком в Новое время - самим человеком, его ограниченным и надменным рассудком или же "уединенными сквозняками" сердечного произвола). Она - поистине Мать, неотделимая от произросшего в ней чада - смысла. Здесь кроется глубоко личностная, то есть христианская, интуиция: личность как лик, то есть как гкровение, есть подлинно деятельная выразительность, которая может состояться лишь как свершение внутренне глубоких судеб. В основе лика нежит Мать-Земля, булгаковская Богоземля, вполне реальная жизненная основа чира, "реальность мира и сила бытия". Это и не материя, и не умный космос (мир платоновских изваяний-смыслов), и не их синтез, но некий храм бытия тварного во всей реальности его инобытийности Богу. "Бренная девственность, пещерой став Дивному голосу"... [8]

Цветаевское неприятие смысла-агрессии лежит в основании очень ярких стилистических особенностей ее стиха. Одним из проявлений смысловой агрессивности в художественном произведении является замыкающая, опредмечивающая функция синтаксиса. На наш взгляд, в русской литературе XX века это наиболее наглядно продемонстрировал Платонов, у которого агрессия синтаксической структуры, пытающейся подчинить себе слово, калечит, "абсурдирует" сам язык (потрясающий и не имеющий себе аналогов по смелости и глубине эксперимент художника!). У Цветаевой нет диктата синтаксиса - он "снят", а на его место поставлена назывательная, постоянно к себе отсылающая, вплоть до причитания, ткань стиха. Происходит как бы наполнение стиха, то есть отсылка не к внешней предметности, но к самому языку. [9]

Здесь необходимо обратить внимание на очень важный момент: назывательность фразы у Цветаевой - это оклик, вызов на диалог, а не именование (образность, изваянность акмеистов). Именованье - это по самому смыслу своему - уже иметь, присваивать, распоряжаться, то есть от бытия переходить в быт. Оклик есть надежда на контакт с самим миром, именование - контакт с образом мира, то есть с самим собой, в конечном счете. Вспомним, как у Платонова о Дванове: он "не давал чужого имени открывающейся перед ним

безымянной жизни. Однако он не хотел, чтобы мир остался ненареченным, он только ожидал услышать его собственное имя вместо нарочно выдуманных прозваний". Вот такой оклик бытия в надежде на ответную затронутость им и создает напряженнейшую диалогичность поэтики Цветаевой. "Язык ... не есть язык говорящего, но всегда язык беседы, которую ведут с нами вещи". Сюда же необходимо отнести и перенесение смыслового акцента в придаточное предложение: нельзя овладеть смыслом полностью, можно лишь прикоснуться к нему по некой всегда мимо устремленной касательной. О главном (в нашем мире!) - лишь косвенно, ибо мир "прямизм" - это совершенно иной мир ("Там, где правда видней По ту сторону дней"). [9]

Собеседующий с поэтом, влекущий ввысь смысл-страсть диктовал Цветаевой не только поэтические строки, но и сам стиль ее взаимоотношений с людьми. "Я хочу, дитя, от Вас - чуда. Чуда доверия, чуда понимания, чуда отрешения" [9, с. 14]. Современников отпугивала человеческая предвзятость Марины Ивановны, стремление "навязать" в общении свой контекст, услышать ответы на свои вопросы. Они, зачастую, не понимали, что в общении поэт стремился к последней и высшей искренности: "единственная обязанность на земле человека - правда всего существа". Совлекая личины, тревожа и муча чужую душу, Цветаева стремилась к богоподобному лику человека, бесстрашному в жертвенной саморастрате и бесконечно благодарному в принятии дара: "только боги не бояться даров. Встретьте - бога. Вы узнаете его по неизбывной пустоте его приемлющих рук: по неизбывности его голода - на дар: сердечный жар. Бог есть - пожирающий. Сыты - только люди" [9, с.20].

Этот, жаждущий лика, цветаевский смысл-страсть, в земле укорененный, ею изводимый и хранимый, всегда готовый к самоопустошению имеет в себе необычную, очень важную для понимания поэта ипостась: Смерть и Время.

Литература:

1. Саакянц, А. А. Марина Цветаева. Жизнь и творчество / А. А. Саакянц. - М.: Эллис Лак, 2007. - 816 с.
2. 10 Цветаева, М. И. Неизданное. Семья: история в письмах / Е.Б. Коркиной. - М.: Эллис Лак, 2000. - 592 с.
3. 11 Цветаева, М. И. Стихотворения. Поэмы / М. И. Цветаева. - М.: Рипол Классик, 2008. - 864 с.
4. 12 Гаспаров, М. Л. Марина Цветаева. От поэтики быта к поэтике слова // М. Гаспаров. О русской поэзии. Анализ. Интерпретации. Характеристики. - СПб.: Азбука, 2011. С.136 - 149.
5. Саакянц, А. А. Твой миг, твой день, твой час. Жизнь М. Цветаевой / А. А. Саакянц. - М.: Аграф, 2002. - 320 с.

Түйін

Бұл мақалада Марина Цветаеваның ақындық шығармашылық, өзінің басты мақсаты ретінде өмір аясына шексіз батуы туралы айтылған.

Summary

This article tells about Marina Tsvetaeva's poetic works, her immersion in the sphere of life as her main goal.

РОЛЬ И НАЗНАЧЕНИЕ ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА НА УРОКЕ

Ўбіл Сая, студентка 4 курса
Керимбаева С.Е., научный руководитель
Шымкентский университет

Для художественного произведения характерно **восприятие окружающего мира посредством чувств и отражение действительности в таком ракурсе**, который дает представление об авторском видении того или иного явления. В художественном тексте мы видим мир самого писателя: его предпочтения и вкусы, его положительные оценки и неприятие отдельных явлений и событий. Стиль художественной литературы отличается **вниманием к частному и случайному**, за которым прослеживается типичное и общее.

Главнейшая отличительная черта художественной литературы – многообразие функций. Так, литература способствует изучению человека, природы, общества, а следовательно, ее функция может быть обозначена как познавательная. Язык художественной литературы является средством общения не просто между людьми, но и между целыми поколениями, что обуславливает ее коммуникативную функцию. Влияя на взгляды людей, на формирование их вкусов, художественная литература выполняет эстетическую функцию. Литература способна оказывать воздействие на чувства читателя, вызывать переживания, что свидетельствует о ее эмоциональной функции. Кроме того, художественное произведение несет в себе бесценный духовный заряд, оно формирует индивидуальное и общественное сознание человека, способствует познанию добра и зла: этими возможностями определяется ее воспитательная функция.

Следует помнить, что в литературном произведении используется такой стиль речи, который характеризуется как художественный. Употребляя термин «художественный стиль», мы обращаемся к его характеристике и убеждаемся в том, что понятие стиля в этом случае имеет несколько иное содержание, чем в применении к остальным функциональным разновидностям языка. Специфику художественного стиля речи составляют такие черты:

- 1) единство эстетической и коммуникативной функций;
- 2) многостильность (использование языковых средств разговорного стиля в речи героев, публицистического – в речи автора и т.п.);
- 3) использование изобразительно-выразительных языковых средств (на лексическом, грамматическом уровнях);
- 4) проявление индивидуально-авторского стиля [1].

Характеризуя особенности литературных произведений, мы обратились к понятию «художественный стиль», а давая ему характеристику, столкнулись с дефинициями этого ряда: многостильность, индивидуально-авторский стиль. Этот факт может быть охарактеризован как лингвистическое явление, предполагающее исследование стилистических особенностей литературных текстов. В художественном произведении (эпическом, драматическом, лирическом) происходит преобразование общезыковых средств под воздействием эстетической функции и индивидуально-авторского идейного замысла. Художественный текст характеризуется как особым образом организованная языковая индивидуальная система.

Специфика художественного текста обусловлена в первую очередь особенностями авторского стиля. Важнейшей чертой художественного творчества является образный характер речи писателя, передающего свое видение окружающего мира, восприятие жизни, свои мысли и эмоции языковыми средствами. Зачастую речь автора своей призывностью, актуальностью темы, собственными оценками напоминает речь публициста: не случайно существует ряд пограничных жанров между художественным и публицистическим стилем (очерки, памфлеты, эссе). Кроме того, в текстах литературных произведений широко используется разговорный стиль речи, а при необходимости, с учетом идейно-тематического

своеобразие создаваемого произведения, автор обращается к официально-деловому или научному стилям речи. Сформулированный тезис объясняет такую черту художественных текстов, как многостильность. Представляется необходимым рассмотреть этот вопрос в дидактическом аспекте, чтобы выявить те моменты аналитической работы с текстом, которые связаны со стилистическим разбором.

Выявлению особенностей стилистического исследования художественных текстов посвящена наша работа, в основе которой лежат и лингвистические, и литературоведческие аспекты. Основные аспекты, доказывающие актуальность предпринятого нами исследования, изложены в данной статье.

Л.А. Новиков, определяя виды анализа художественного текста, должное внимание уделяет именно стилистическому анализу, поскольку этот вид анализа направлен на изучение образных средств литературного произведения:

- а) общеязыковых (в разных стилях и жанрах);
- б) авторских, раскрывающих идею художественного текста [2].

Цель стилистического разбора заключается в установлении стилистической принадлежности текста и выявлении представленных в нем черт данного стиля и способов их языковой реализации. Убеждены, что навыки стилистического исследования художественного текста – важное условие формирования профессиональной компетенции учителя-словесника. Ему необходимо научиться обнаруживать связь между языковыми и экстралингвистическими чертами стиля, определять функциональную, коммуникативную роль языковых единиц и формулировать результаты своих наблюдений в виде законченного высказывания.

Конечно, как любой вид языкового разбора, стилистический носит подчиненный характер и не должен превращаться в самоцель. Однако не следует забывать о несомненной методической ценности такого разбора, который может быть использован и на уроках русского языка, и на уроках литературы. Значимость его заключается в том, что стилистический анализ, с одной стороны, способствует совершенствованию знаний о языковой системе и способствует овладению умениями их комплексного рассмотрения применительно к конкретному тексту, а с другой – формирует речевые навыки, в первую очередь – навыки научной речи.

Представим традиционный подход к организации стилистического разбора любого текста.

1. Общая характеристика анализируемого текста (автор, заглавие, особенности композиции, жанр, предварительное заключение о стилевой принадлежности текста).

2. Основные черты стиля: сфера использования, функции стиля; внеязыковые черты стиля и их реализация в тексте.

Сюда можно добавить другие пункты, отражающие языковую специфику стиля – в нашем случае – художественного:

3. Содержание и структурные характеристики текста:

- тема, проблема, идея;
- форма речевой деятельности (монолог/диалог);
- функционально-смысловой тип речи (повествование, описание, рассуждение);
- коммуникативно-смысловое определение текста (заголовок, ключевые слова, средства связи частей текста).

4. На заключительном этапе анализа дается поуровневое описание языковых единиц (фонетика, лексика, словообразование, морфология, синтаксис).

Стилистический разбор текста – комплексный вид языкового анализа, который, кроме обозначенных выше характеристик, пополняет знания учащихся о функциональных возможностях системы языка в целом, о его стилистических ресурсах. В этом виде анализа нет однообразия, он требует творческого подхода к освоению полученной лингвистической информации, привлечения широкого круга сведений о языке. В школьной практике используется частичный стилистический анализ, который зачастую сводится к характеристике стилистически окрашенных языковых единиц. Эта работа должна быть продолжена и направлена на то, чтобы учащийся самостоятельно обнаружил связь между

языковыми и экстралингвистическими чертами стиля, определил функциональную, коммуникативную роль языковых единиц и сформулировал результаты своих наблюдений в виде законченного высказывания [3].

По нашему мнению, направление стилистического (как и в целом лингвистического) исследования текста должно быть уточнено на методическом уровне. Его основной вектор должен идти от анализа языковых средств через понимание природы текста и сущности стиля к собственному речевому творчеству школьника. Созданию речевого произведения научного стиля на материале стилистического разбора школьника необходимо учить. А для этого должны быть отобраны, апробированы и адаптированы к условиям обучения инновационные приемы.

Литература

1. Голуб И.Б. Стилистика русского языка. – М.: Рольф, 2016.
2. Новиков Л.А. Лингвистическое толкование текста. – М., 2009.
3. Литневская Е.И., Багрянцева В.А. Методика преподавания русского языка в средней школе // Под ред Е.И. Литневской. – М., 2006.

Түйін

Бұл мақалада сабақта әдеби мәтінге орындайтын тілдік талдаудың рөлі мен мақсаты талқыланады.

Summary

This article discusses the role and purpose of linguistic analysis of literary text in the lesson.

УДК 811.512.122 42

КОНЦЕПТЫ ПРОСТРАНСТВА И ПРИРОДЫ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА КАЗАХСКИХ НАРОДНЫХ ВОЛШЕБНЫХ СКАЗОК

Кабдрахимова Раушан Данияловна, Нишанбаева Эльмира Анварбековна –
студентка группы РЯ-138к, специальности 5В0118 - «Русский язык и литература»

Научный руководитель: д.ф.н., профессор Керимбаев Е.А.

Шымкентский университет

Для описания картины мира, репрезентированной в текстах казахских волшебных сказок, необходимо определение концептосферы, функционирующей в текстах сказок. Совокупность концептов и образует концептосферу (термин Д.С.Лихачева) как некоторое целостное и структурированное пространство, хотя Ю.С.Степанов и В.П.Нерознак считают, что это лишь концептуальная область, но не концептосфера [1,69]. Мы в нашей работе используем термин **концептосфера** как языковое обозначение совокупности или системы универсальных и этноцентрических концептов, представляющей собой по сути систему познавательного, мировоззренческого, культурно-исторического опыта этноса. Концептосфера как совокупность знаний и мнений когнитивного характера репрезентирована в виде языковой картины мира в текстах казахских сказок- и в нашем исследовании является объектом научного изучения мифов и социум» [2,с.15].

Универсальными концептами любой этнической культуры являются концепты пространства, времени и числа. «Время, пространство и число являются важнейшими концептами культуры. Эти фундаментальные категории философии и естествознания, социологии, физики и других гуманитарных и точных наук. А.Я.Гуревич называет эти категории системой координат; при помощи которых люди, принадлежащие к той или иной культуре, воспринимают мир и создают его» [1,с.71].

Категории пространства реализуются в языке, фиксируясь в различных концептах, которые в конечном счете представляют лингвокогнитивный образ пространства. Пространство в языковой картине мира репрезентировано в лексике и языковых текстах, одними из которых и являются тексты казахских народных сказок. Пространство является важнейшей формой мира и жизни в нем человека и оно многолико репрезентировано в языке, сознании, культуре, мифологии языковой личности [1, с.80].

Пространство в языке и языковых текстах имеет заметно выраженную национально-культурную окрашенность, может репрезентировать мифологическое видение мира, представлять одну из частей или фрагментов национального космоса и мироздания.

В казахском языкознании представления о пространстве, выраженные лексическими средствами казахского языка, рассматривались в плане построения (реконструкции) мифологической картины и модели мира. Так, в кандидатской диссертации Б.К.Акбердиевой [3,65], выявлено отражение мифологической картины мира в казахском языке с позиции бинарных и триадных системных оппозиций лексико-фразеологических единиц. В кандидатской диссертации С.Е.Керимбаевой «Ономастическая экспликация мифологической модели мира в казахском языке» дано описание мифологической модели мира на уровне собственных имен.

В языковых текстах казахских народных сказок в имплицитной форме содержатся хронологически разнотадимальные пласты народного миропонимания и мировосприятия. Известно, что истоки генезиса многих казахских народных сказок уходят в эпоху первобытно-общинного строя и потому в них представлена древнейшая мифология как особый синкретичный способ архаичного мировосприятия. Мифология питала собой фольклор, насыщала язык, фразеологию, народную поэзию и т.д. [5, с.84].

В текстах казахских народных сказок можно выделить концепты пространства, рисующие древнейшую мифологическую модель мира. Этими концептами являются концепты «небо» (верхний мир), «земля» (гора, дерево и т.д.) и концепт «нижний» (подземный) мир. Перечисленные выше концепты образуют и представляют в казахских народных сказках трехуровневую космологическую модель мира, известную в мифологиях многих народов мира. Так, например, «деление мира, или вселенной на три части (небо, земля и преисподняя) характерно для древних представлений многих народов Сибири – тюрков, монголов, эвенков» [6, с.21]. В казахских сказках присутствуют вертикальная (трехуровневая) и горизонтальная (ситуационная) модели пространства.

В некоторых казахских народных сказках герой путешествует по трем мирам, вернее с ним происходят приключения согласно основной сюжетной линии во всех трех мирах: верхнем, срединном и нижнем (подземном). Герои казахских сказок странствуют по безлюдным бескрайним степям, поднимаются в горы и бродят под землей. Так, в богатырской сказке «Ер Төстік» главный герой проваливается в трещину и попадает в подземный мир, а в сказке «Күн астындағы Күнікей» герой отправляется в путешествие по небесному своду в поисках красавицы, живущей в подсолнечном мире.

Пространство в языковой картине мира казахских сказок сопряжено, представлено совместно с концептами пути, дороги, движения (перемещения). Пространство – это всегда некая протяженность и потому преодоление и постижение пространства всегда связано с движением, преодолением (дорогой, путешествием). Часто в казахских сказках повзрослевший герой отправляется в путь – странствие в неведомые земли либо на поиски пропавших братьев, либо на поиски красавицы-невесты и т.д.

И в горизонтальном и вертикальном пространствах отчетливо прослеживается деление пространства на благотворное ближнее (родное), на нейтральное и на отдаленные от благотворных центров территории, обычно населенные недружелюбными существами: **мыстан кемпір, жалмауыз, жезтырнак, албасты, пері, шайтан** и др.

Так, в сказке «Ер Төстік» в одном из эпизодов в большом отдалении от аула главного героя сказки поджидает жалмауыз кемпір. Спасаясь от этого демонического существа, Ер Төстік вместе с лошадью проваливается сквозь землю и попадает в подземный мир. Странствования и приключения героя в наземном и подземных мирах, встречи с

нечеловеческими существами в сказке «Ер Төстік» составляют основную сюжетную доминанту [7,с.51].

Концепты пространства в казахских волшебных сказках сплошь мифологизированы. «Мифологическое пространство мыслилось многослойным и сакрально неоднородным. В мифологическом мире бытие – концентрические круги, через все проходит мотив Единого устройства: здесь различались территории наибольшей «мистической» энергии», благотворной для человека (тотемные центры), энергетически нейтральные территории и «зловредное; хаотическое пространство, наделенное отрицательными качествами» [1,с.81].

Мифологическое пространство языковой картины мира казахских сказок обитаемо. Ч.Ч.Валиханов замечает, что поверье о подземных людях сохранилось в некоторых сказках и пишет в представлениях казахов 19 века о трех обитаемых мирах: «На небе есть жители–люди. Они опоясываются под горлом: мы живем в середине земли и носим пояс на середине тела, люди же подземные, у которых также свое солнце, луна и звезды, носят пояс на ногах» [8,с.58- 59].

В языковой картине мира казахских народных волшебных сказок действуют представители всех трех миров. Так, в срединном земном шаре живут люди- герои казахских сказок: охотники-мергены, батыры, старики и старухи, девушки, дети и т.д. В этом же мире, но в отдалении родного очага героя и аулов земных людей находятся враждебные людям силы в лице жалмауыз кемпір, мыстанов, жезтырнак, албасты, жын, пери и др. На земле, т.е. в срединном мире живут также великаны, обладатели сказочной силы; которые могут сдвигать горы, выпивать целые озера воды и т.д. Так, в сказке «Тотан батыр» Тотан видит сдвигающиеся горы, которые ударяются друг о друга. Эти горы сдвигали великаны, которые впоследствии становятся друзьями Тотан батыра.

Небесный, наземный и подземный миры казахских сказках мыслятся как сакральные пространства. В сказке «Жарты Төстік» степь представлена как сакральное пространство, на котором располагаются святые места (әулие). Бездетные сказочные герои- бай и его старуха в надежде обрести сына скитаются по степи: «Қай жерде әулие болса, соған түнеп, екеуі қаңғи береді. Бір жыл бойы бармаған әулие қалмады». Сакральным представляется и подземный мир. Так, например, если представителями земного (наземного мира) мира в сказке «Ер төстік» является одноименный главный герой сказки, его родители, восемь братьев, сородичи, аульчане и т.д.- то в подземном же мире, куда с лошадью проваливается Ер Төстік, обитают повелители иного мира- змеиные цари **Бапу хан и Темір хан** со своими царствами.

Известный исследователь мифологии протоказахов Қондыбай С. этимологию слова «темір» (ср. Темірхан) связывает с понятиями « подземный мир», «мир мертвых» и др.[10,с.242]. Аруах в облике змея, двух змей или айдахара очень часто встречается в легендах и преданиях о святых [9,с.78]. Таким образом, можно считать, что подземный мир в языковой картине мира казахских сказок представляет мир мертвых, т.е. аруахов в мифологическом миропонимании казахов змея часто ассоциируется с аруахами- душами умерших предков. В мифологических представлениях древних змея также является хтоническим существом, стерегущим подземные клады и сокровища.

В подземном мире Ер Төстік обретает семь друзей, которые помогают сказочному герою в его испытаниях. Добровольные помощники Ер Төстіка обращаются к нему как к представителю иного, т.е. наземного мира- «жердің үстіндегі Ер Төстік». После многих приключений в подземном мире Ер Төстік с помощью гигантской птицы **Самұрық** возвращается в наземный мир. Небесный или верхний мир в казахских народных сказках олицетворяется в образах мифических огромных птиц **Самұрық** или **Алып- Қарақұс**.

Следует заметить, что образ гигантской сказочной птицы присутствует в мифологических представлениях многих народов мира и является одним из древнейших мифологических архетипов.

Исследователь мировой мифологии В.В.Евсюков пишет: « В корнях дерева или подножия горы, как правило, помещаются существа, символизирующие землю, влагу, мрак, зло. Это, главным образом, знакомые уже нам в такой роли лягушки, черепахи, змеи. На вершине же «столпа вселенной» и восседает какая- либо из птиц, чаще других- царь

пернатых- орел, отождествляемый с небом, солнцем, светом, добром. Небесные птицы и земнородные твари олицетворяют разные космические уровни вселенной, ее полюсы» [11,с.75-76].

В языковой картине мира в казахских волшебных сказок присутствует также концепт мирового дерева - **Бәйтерек** (байтерек). **Бәйтерек** в сказке Ер Төстік символизирует и олицетворяет мифологический образ космического дерева: «Жер үстіне шығатын есікке дейін алты айлық жол екен. Жолдың ауырлығына шыдамай, жылан Бапы ханның қызы және жолдастарының бәрі қырылып қалады, Күңке деген бір күні мен Шалқұйрық, Ер Төстік үшеуі қалады. Үшеуі шаршап келіп бір бұлақтың басына келіп жатады. Бұлақтың басында бір үлкен бәйтерек тұрады. Бір мезгілде сол бәйтеректің басынан шуылдаған ащы дауыс естіледі. Қараса, шуылдаған балапандар екен, оларды жеуге бір айдаһар жоғары өрмелеп бара жатыр екен. Ер Төстік садағын алады да, өрмелеп бара жатқан айдаһардың екі көзінің арасынан дәлдеп қалады, айдаһар сылқ ете түседі. Айдаһардың жерге құлап қалғанын көрген соң, балапандар шуылын тоқтатады. Ер Төстік жайланып ұйқыға кіріседі.»[1,с.23].

В приведенном выше отрывке **бәйтерек** связывает три мира: верхний, средний и нижний. Аналогичный образ Мирового Космического дерева встречается почти во всех мифологиях мира. Существует обширная научная литература, посвященная изучению мифологемы Мирового Древа. М.Элиаде считает, различные вариации и трансформации Мирового Древа являются лишь более утонченными мифическими формулами Космической Оси (Мирового столпа) [12,с.206].

Прекрасное лингвокогнитивное описание концепта **бәйтерек** дал Серикбол Кондыбай в своем кратком словаре казахской мифологии: «**Байтерек - Мировое дерево**. Один из вариантов мироздания, модели мира. Встречается во всех мифотрадициях, в том числе и в казахской мифологии. Байтерек (буквально: изначальный тополь, Мать- тополь) как мировое дерево связывает все три уровня- верхний, насчитывающий девять или семь слоев неба, средний, нижний, насчитывающий семь или девять слоев мироздания. Его отдельные части представляют собой части отдельных миров: корни- подземный мир, крона- средний мир, ветки и листья- верхний мир. А этимология слова **терек** (варианты: **дарак, дарау, дара, тарак**) исходит по- видимому, от корня *Tig – жизнь.

Концепты пространства, представлены в языковой картине мира казахских волшебных сказок, сплошь мифологизированы. Главнейшей мифологической особенностью пространства в языковой картине казахских сказок является сакральность, т.е. одухотворенность. Пространство в сказках предстает не как простая некая протяженность а как **жизненное пространство**, заселенное человеческими и нечеловеческими (демонологическими) существами. Пространство разделяется на мир живых и мир мертвых, причем герои сказок могут бывать, находиться и жить определенное время в обоих мирах. Местом пересечения двух пространств – двух миров являлась обычно вода (река, озеро, море) или же водная ипостась была атрибутом потустороннего мира мертвых. В языковой картине мира казахских сказок пространство воспринималась также в виде макрокосма, представленного трех уровневой моделью: верхний (небесный) мир, средний (земной) мир и нижний (подземный) мир. Каждый из этих мир имел свое ландшафтное «пространство». В казахских сказках особо дифференцированно представлено земное пространство, атрибутированное сакральным центром- горой, либо «шестью горами» (алты тау), огненной рекой, озером, родником, морем и т.д.

Концепты природы в языковой картине мира казахских волшебных сказок могут быть подразделены на концепты, представляющие когнитивно- ментальные структуры о физико- географических объектах, и на концепты, представляющие ментальные образы животных и птиц.

В языковой картине мира казахских волшебных сказок представлены концепты дерева, камня, горы, реки, птиц, оленя, змеи, лошади, облака, ветра, дракона (айдаһара) и т.д. Концептуальная картина мира, конечно же, гораздо богаче и объемнее языковой картины мира казахских волшебных сказок, тем более нами вычленены далеко не все концепты, функционирующие и имплицитно содержащиеся в языковой картине мира казахских

волшебных сказок. Концепты живой и неживой природы представляют собой ментальные образы и когнитивные структуры, т.е. системы знаний и представлений, познавательный опыт этноса – создателя текстов сказок. Изначальная и глубительная семантика этих концептов не лежит на поверхности, она может быть только реконструирована на основе специальных научных изысканий, что и предпринято в нашем исследовании.

Концепт «дерево» в казахских народных сказках выполняет несколько символических функций; является образом мирового дерева, возле него происходят сакральные действия, дерево дарует жизнь (детей), является парным деревом (состоит из двух деревьев). В каждой из этих символических функций дерева в имплицитной форме содержатся глубинные пласты мифологической семантики, связанных с разнообразными сторонами символично-философского отражения бытия.

Концепт дерева имеет разнообразную символическую природу и в других культурах. В.А.Маслова пишет: «Будучи природным символом, дерево во многих культурах стало знаменовать динамичный рост, природное умирание и ренегенерацию. Почтительное отношение к дереву в разных культурах основано на вере в его целительную силу, на их одушевлении. В волшебных сказках деревья защищают, исцеляют, исполняют желания. Восточные славяне- лесные жители, а потому почти каждое дерево они наделяли сверхъестественной силой и считали, что характер и будущее человека зависят от его связи с природой. Жрецы древних галлов (кельтов) – друиды- утверждали, что каждый человек соответствует одному из деревьев не только внешним сходством, но и характером: деревья как и люди, бывают одинокие и групповые, деликатные и настойчивые, мощные и слабые. На этом основан гороскоп друидов» [1,с.144-145].

Список использованных источников

1. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие / В.А.Маслова – Минск.: Тетра Системс, 2004-256с.
2. Шведова Н.Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над «Русским семантическим словарем» // Вопросы языкознания. -1999. -№1. –С.3-16.
3. Ақбердиева Б.К. Лексика-фразеологиялық жүйедегі мифтік –танымдық құрылымдар (қазақ тілі материалы бойынша): филол.ғылым. канд. автореф.10.02.02 -Алматы, 2000 -27б.
4. Керимбаева С.Е. Ономастическая экспликация мифологической модели мира в казахском языке:автореф... канд .филол. наук: 10.02.02- Алматы, 2004. -28с.
5. Мечковская Н.Б. Язык и религия.- М., 1998-372с.
6. Эргис Г.У. Очерки по якутскому фольклору. -М., 1974.-115с.
7. Жаксылыков А.Ж. Образы, мотивы и идеи с религиозной содержательностью в произведениях казахской литературы. Типология, эстетика, генезис.- Алматы: «Қазақ университеті», 1999. -255с.
8. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений: в5т.- Алматы, 1984 Т.4.-431с.
9. Кондыбай С. Казахская мифология. Краткий словарь.- Алматы: Издательство «Нурлы Алем», 2005, -272с.
10. Қондыбай Серікбол. Арғықазақ мифологиясы. 1-ші кітап.- Алматы. Дайк – Пресс, 2004. -512б.
11. Евсюков В.В. Мифы о Вселенной.- Новосибирск, 1988. – С55-56.
12. Мирча Элиаде. Шаманизм: архаические техники экстаза.- Киев.: «София», 1996.- 384с.

Түйін

Бұл мақалада қазақ халық ертегілерінің тілдік көрінісіндегі кеңістік пен табиғат концептілері талқыланады.

Summary

This article discusses the concepts of space and nature in the language picture of the world of Kazakh folk fairy tales.

Ш. АЙТМАТОВ ЖӘНЕ М. ШАХАНОВТЫҢ «ШЫҢ БАСЫНДАҒЫ АҢШЫНЫҢ ЗАРЫ»(ҒАСЫР АЙРЫҒЫНДАҒЫ СЫРЛАСУ) АТТЫ ШЫҒАРМАСЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІКМӘНІ

**Парман М. –ҚТ-216 тобының 4 курс студенті
Ғылыми жетекшісі– магистр аға оқытушыБелгибаева Г.А.
Шымкент университеті**

Ш. Айтматов пен М. Шахановтың "кітап-диалог" жанрында жазылған шығармасы 1996 жылы жарияланған. Кітап оқырмандардың назарын бірден аударды, одан бері қаншама жылдар өткеніне қарамастан кеңінен танымал. Оның ерекшеліктерінің қатарына композицияны жатқызуға болады: оқырман екі мәдениетті, білімді, ақылды, сөз шеберлерінің өзара диалогының куәгері болады. Шығарманың жанры да (кітап-диалог), оның стилистикалық тиістілігі де ерекше. Диалогқа қатысушылардың сөз сөйлеуінің лиро-эпикалық құрылымының назарын өзіне аударады: біздің алдымызда өзінің жазушылық борышына адал авторлар. Диалогқа қатысушылар өз халқын шын жүректен сүйеді, оның тарихын мақтан тұтады, оған сенеді және бүкіл адамзат үшін жалпы халықтық адамгершілік ұстанымдары мен моральдық-этикалық нормаларды ұстану қаншалықты маңызды екенін дәлелдейді.

Прологта Ш. Айтматов былай деп жазады: «адам қоғамы пайда болған сәттен бастап адам, оның сөзінше ештеңе тұрмайды, өзі де аз нәрсе тұр " [1, б.3]. "Құз басындағы аңшының зары" кітабын жазған адамдардың сөзінен кейін рухани және мейірімділік тәрбиелеуге бағытталған нақты істер тұр. Біз олардың ой-пікіріне құлақ асу керек екенін түсінеміз, өйткені авторлар сөздердің шынайы бағасын біледі және олардың терең мағынасын сезінеді. Сондықтан кітап беттерінде жазушылар өз ойлары мен дәлелдерін нығайту үшін ауызша халық шығармашылығына жүгінеді.

Біздің ата-бабаларымыз өмірлік тәжірибе алу, салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды қалыптастыру арқылы, грамота білмей, ғасырлар бойы өмір сүруді жалғастыратын фольклорлық өнердің үлгілерін жасады, өйткені жақсылық, ар-намыс, әділеттілік терең түсінігіне толы. Қоршаған ортаны игеру жөніндегі адамдардың қызметін жандандыру рухани салаға, әлем түсінігін дамытуға ықпал ете алмады, сондықтан бүкіл әлемдік әдебиет халық ауыз әдебиетінің бірегей туындыларына сүйеніп, жазушылар фольклорлық үлгілерде оқуды жалғастыруды ұсынады. Кітап-диалогта Ш. Айтматов пен М. Шаханов мұндай сабақтастық рухани-адамгершілік мәдениеттің дамуына ықпал ететінін, тәрбие элементтерін камтитынын, моральдық-эстетикалық көзқарастарды түзететінін, оларды нормалар, постулаттар мен ережелер форматына шығара отырып дәлелдейді.

Біз жүргізген жұмыс Ш. Айтматов пен М. Шахановтың «Құз басындағы аңшының зары (ғасыр айрығындағы сырласу)» кітабында фольклорлық жанрларды қолдану ерекшеліктері мен тәрбиелік мақсатын анықтауға бағытталған. Өзінің терең философиялық мазмұнымен кітап тек қазақ және қырғыз халықтарының ғана емес, сонымен қатар жалпы әлемнің де көпмәдениетті "қорытпасы" болып табылатын эссе ретінде сипатталады. Кітап фольклорлық жанрларға толы, ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптардың сипаттамасымен тұжырымдалған «фольклорды білмей, ел мен оның халқының шынайы тарихын білуге болмайды» деген түйін жасай отырып, әр түрлі этностардың өзіндік жанрларының өзіндік бағыттылығы туралы ойды толық растайды.

«Құз басындағы аңшының зары» кітабының авторлары өз елінің тарихын білетіндігін, өз халқының ауызша шығармашылығын жақсы көретінін және бағалайтынын көрсетеді: шығармада 20-дан астам мақал-мәтелдер, 5 мысал, 10-нан астам аңыздар мен қазақ және қырғыз халқына тиесілі аңыздар пайдаланылғандығын көрсетеді. Онда әндер, ертегілер кездеседі, онда бірқатар халықтық белгілердің сипаттамасы бар. Ш. Елеуенов өзінің «Фольклордан роман-эпопеяға дейін» деген еңбегінде эпостық шығармалардың фольклорлық негізін көрсетеді: «қазақ романының бастауында фольклорлық шығармалар тұрды. Фольклор

мен романның өзара әрекеттесуі-үздіксіз процесс. Ол әртүрлі уақытта үлкен немесе аз қарқындылықпен өтті» [2].

Фольклор мен әдебиеттің өзара әрекеттесуі-дәстүрлі құбылыс. Ол халықтың эстетикалық санасын дамыту факторларының бірі болып табылады. Әдебиетте фольклорлық элементтердің қазіргі заманғы болуы - белгілі бір эпизодтың эмоционалды күйін қалыптастыруға арналған мәтіндердің дәйексөзі ғана емес, авторлардың оқырманның назарын әлемді қабылдаудың философиялық тереңдігіне аудару ниеті. С. Қасқабасов өзінің «Өнер бесігі» кітабында: «Қазақ халқының тарихында ірі оқиғалар көп болды, бәрі де ауыз әдебиеті мұраларында көрініс тауып отырды. Қазақ хандығы құрылғаннан бастап, XIV-XV ғасырлар тоғысында және 1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысына дейінгі барлық ірі оқиғалар көптеген ауызша әңгімелердің, ертегілер мен аңыздардың мазмұнына айналды» [3, 31 б.].

Жаңа ғасыр отандық тарихқа, ұлттық өзіндік ерекшелікті зерттеуге, Рухани жаңғыру жолдарын іздеуге деген қызығушылықтың артуымен ерекшеленді. Халық құрған басты жалпыұлттық құндылықтар бекітіледі, қоғамның, азаматтардың өз елінің тағдыры, дамуы мен өркендеуі үшін жауапкершілігі жаңа мағынаға толы. Негізгі құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу мен оқыту міндеттерін шешу халық тәжірибесіне, ана тіліне жүгінбей мүмкін емес, ол ауызша халық шығармашылығында айқын көрініс тапқан. Қазақ және Қырғыз прозаларының едәуір бөлігін халықтың өз тарихи өткенін түсінуі руханилықтың жоғары деңгейіне, адамгершілік құндылықтар мен моральдық ұстанымдарға ұқыпты қарауға сүйенетін аңыз-әңгімелерге негізделген шығармалар құрайды. Ш. Айтматов және М.Шахановтың кітабында пайдаланылған халық ауыз әдебиетінің интертекстуалды шығармаларын қолдану жолдарын әзірлеу, дидактикалық маңыздылығы практик-мұғалімдердің жіті назарында болуы тиіс, өйткені олардың тәрбиелік құндылығы көрнекті адамдардың рухани құндылықтарын ұсынудың сәтті тандап алынған формасы арқылы еселей түседі.

Сұхбаттасушылардың бірі – XX ғасырдың ұлы жазушысы Шыңғыс Төрекұлұлы Айтматов, оның шығармалары әлемнің 176-дан астам тіліне аударылған, 128 елде 100 миллион данадан астам тиражбен шығарылған. Шыңғыс Айтматовтың кітаптары кез келген оқырманға қолжетімді қарапайым тілде жазылған, бірақ олар көтерген сұрақтар жалпы адамзаттық құндылықтарды қозғайды, оның шығармалары оқырманын ар-ождан мен әділеттілік, бүкіл тірі, табиғатқа, адамға деген махаббат туралы ойлануға мәжбүр етеді. Ш.Айтматовтың шығармаларындағы оқиғалар жер бетінде және ғарышта, таулар мен далада, теңізде және мұхит үстінде, мұсылман және христиан өмірінде орын алады. Олар бүкіл әлемді қамтиды. Өз шығармаларында Ш. Айтматов мәңгүрттік, жансыздық, надандық және пайдакүнемдік сияқты ұғымдарды бірінші рет енгізе отырып, тарихи мазасыздықты жоққа шығарып, айыптады: ар-ождан тапшылығы ең қорқынышты қоғамға қарсы іс-қимылдарға әкелуі мүмкін. "Ақ кеме" атты шығармасындағы Бұғы ана туралы әсерлі ертегіде қазіргі заман ұстанымынан әкелер дәстүрі мен өсиеттерін құрметтеуге шақырып тұрғандай.

Ш. Айтматов өз ұлтының ұлттық мәдениетіне, салт-дәстүрлеріне, әдет-ғұрпына қарап қана қоймай, басқа халықтардың мифтері мен аңыздарын, мысалы, "Плаха" атты шығармасында грузиндік мысалды немесе «теңіз өлкесімен жүгіруші Пегий пес» повесін қолданды. Бұл оның жоғары гуманизмінің тағы бір дәлелі. Сөз энергетикасы және жазушының басты өсиеті-өмірді сақтау үшін жер мен табиғатты қорғау. Бейбітшілік пен тыныштықты сақтау, тыныш кәрілік пен қуанышты жастықтың болуы үшін. Махаббат, адамгершілік және ар-ождан сақтау, өйткені әйтпесе адам бола алмайды. Өткенді ұмытпау, онсыз болашақ жоқ. Шекспир және Бальзак, Гете және Пушкин, Фолкнер және Гарсиа Маркес, Абай, Шәкәрім т.б. қайсысы болмасын адамзат мәдениетінің ортақ екендігін алға тартады. [4].

Бұл тақырыптардың барлығы қазақ ақыны, қоғам қайраткері, ақын және қоғам қайраткері М.Шахановпен бірге жазылған шығармаларға қатысты. Ақын М. Шаханов шығармаларының тақырыбы мен проблематикасын өзі "төрт ана"өлеңінде айқындады. Оның басты тақырыбы – Отан тақырыбы. М. Шаханов шығармалары үлкен эмоционалдық күш алып келеді, өйткені оларға жүгінген әрбір адам өзіне жоғары адамгершілік, руханилық, өз

халқына, ұлттық тілге, қазақ тарихына деген үлкен сүйіспеншілікті, жалпы біздің орасан зор және нәзік ғаламшарымызға деген жоғары сүйіспеншілікті үйретеді. Орыс ақыны Е.Евтушенко қазақ ақынының «Уақыт лирикасы» өлеңдерінің жинағына алғысөзде былай деп жазды: "Мұхтар Шаханов – терең қазақ ақыны, бірақ оған ұлттық шектеулілік жат, мен сенемін, оны үлкен болашақ күтіп отыр, өйткені оның өлеңдері фольклорлы мотивтерден, өз халқының тарихи және қазіргі даналығын қорыта отырып, әлемдік рухияттың биіктігіне қол созады» [5:4].

Осы қанаттылықпен, өз халқына деген сүйіспеншілікпен, оның тарихына терең ғылыми қызығушылықпен М. Шаханов оқырмандарды баурап алады. Оның "поэзияны қорғау немесе үш минут үнсіздік", махаббат пен достық туралы шығармалары – "Достық өлкесінің заңы", адалдық пен сатқындық туралы, жақсылық пен жамандық туралы, шынайы батылдық пен қорқақтық туралы шығармалары оның философиялық ой салар ақын, Шығыс даналығының бастауын Азияның ғажайып әлем түсінігімен біріктіретін ойшыл екендігін көрсетеді. Мұхтар Шаханов-көркем сөздің шеберлігімен, публицистік талантымен, саясатымен ұштасқан тұлға. Бұл ақын және философ – әдебиет әлеміндегі құбылыс соншалықты күрделі және көп өлшемді, оның шығармашылығына арналған ғылыми жұмыстардың үлкен тізімінің пайда болуы таңқаларлық емес.

Мұхтар Шахановтың есімі көптеген елдердің оқырмандарына белгілі. ЮНЕСКО Бас директоры Федерико Майор ол туралы былай деп жазды: "Мұхтар Шаханов-әлемдік маңызы бар ақын. Оның поэзиясы жеке тәжірибеге немесе өткір тарихтарда салынған моральден сабақ алуға негізделген. Ол біздің өмірімізді жоғарылататын құндылықтарды тандауға бағытталған».

1996 жылы Шыңғыс Айтматов пен Мұхтар Шахановтың бірлескен авторлығымен жазылған «Құз басындағы аңшының зары (Ғасыр айрығындағы сырласу)» атты кітабы жарық көрді. Тараулардың атауы бойынша оның мазмұнының тақырыптық бағытын барынша немесе аз дәрежеде анықтауға болады:

1. «Төрт ана» немесе туған жерді түсіну.
2. Жарқын жұлдыздардың жылуы немесе бір уыс жер.
3. Ғасырлар көлеңкесінде қылмыс, немесе Маркиз де Сад, Дөненбай және Африкалық қосдыбыс.
4. Билік пен руханилық, немесе олардың патшалардың, хандардың, патшалар мен президенттердің іс-әрекеттерінде бейнеленуі.
5. Адасып қалған аққулар немесе құпия медузалар.
6. Кувшинада жасырылған бас сүйектері немесе түркілер тарихына көзқарас.
7. Әйелдер біздің тағдырымыз немесе екеуге арналған поэзия кеші.

Авторлар өз шығармаларында көптеген өзекті мәселелерді көтеріп, қазіргі заманның көптеген мәселелері туралы ойлануға мәжбүрлейді. Диалог түрінде жасалған кітап Шығыста қабылданған көптеген хаттарды, сұхбаттасушыға деген сезімталдықты куәландыратын тілдік этикет формулаларын қамтиды. Кітап жазылған диалогтардың ерекше ерекшелігі-реплик кеңдігі болып табылады: мұнда күрделі сөйлемдер жиі кездеседі, ал сөйлемдер тақырыптардың көптігін және терең идеялық мазмұнмен таңқалдыратын, көбінесе синкретикалық түрдегі пайымдаулар мен баяндаулардың микротекстері болып табылады. Сыншылар бұл шығарманың жанрларын "кітап-эссе" деп анықтады, өйткені ол оқырмандардың назарын көркем және публицистикалық ғажайып қорытпамен тартады.

Шыңғыс Айтматов пен Мұхтар Шахановтың «Құз басындағы аңшының зары (ғасыр айрығындағы сырласу)» кітабы рухани-философиялық, тарихи-танымдық және моральдік-қара сөзді мәтіндерден тұрады. Олар туған жердің қасиетті ұлылығын, ата-бабалардың әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрлері туралы ой қозғайды, олар әлемді қысқа, бірақ жарқын өмірмен ашқан ұлы тұлғалардың үлгі-өнегесін еске алады, олардың диалогында өткен және қазіргі замандағы билеушілердің іс-әрекеттерін тілге тиек етеді. Өңгіме мәңгірттіктің қайғылы салдары, түркі халықтары тарихының көп қырлы қырлары болып табылады. Олардың өмірінде олардың тағдырын бұрған әйелдер туралы, олардың жүрегінде із қалдырған жоғары,

таза махаббат туралы еске алу жан жылуына толы. Рухани мәселелерді зерттеу, еске алу, фольклор мен әдебиетті пайдалану-бұл шығарманың мазмұнының ерекше белгілері.

Кітаптың көптеген беттеріндегі авторлар рухани идеалын табуға және анықтауға өз талпынысында танымал адамдардың есімдерін айтады. Бұл жерде нәзік психологизм, ерекше тұлғаны көре білу және оның сіңірген еңбегін лайықты бағалай білу. Авторлар берген шынайы сипаттамалар, оларда көрнекті қайраткерлердің істері мен іс – әрекеттерінің маңыздылығына-өнер туралы немесе қоғамдық рөл туралы сөз бола ма деген терең сенім байқалады.

Авторлар идеалды іздеудің шексіздігін көрсете алды, және бұл рухани ойдың, өзара түсіністіктің, сұлулықтың ізі туындыда көптеген аңыздар қолданылады. Бұл материал әдебиеттен ғана емес, сонымен қатар педагогикалық форматтан бөлек ізденістің тақырыбына айналуы тиіс. Қазіргі мектеп жағдайында бұл кітап барлық гуманитарлық пәндер бойынша, соның ішінде өзін – өзі тану сабақтарында қолданылуы мүмкін. Оның тәрбиелік бағыты сынып жетекшілерінің жұмысында қолданылуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Айтматов Ш., Шаханов М. Құз басындағы аңшының зары: Ғасыр айрығындағы сырласу. – Алматы: Рауан, 1996. – 404 б.
2. Елеукенов Ш. От фольклора до романа-эпопеи. – Алма-Ата: Жазушы, 1987 – 349 с.
3. Каскабасов С. Өнер бесігі – Алма-Ата: Өнер, 1992. – 368 б.
4. Левченко В.Г. Чингиз Айтматов. – М.: Советский писатель, 1983. – 231 с.
5. Мухтар Шаханов. Лики времени: Вступительная статья Е.Евтушенко. – Алма-Ата, 1982.

Аннотация

Объектом внимания в статье стала книга Чингиза Айтматова и Мухтара Шаханова «Плач охотника над пропастью (Исповедь на исходе века)». Уникальность этой книги состоит в том, что ее духовно-философские, историко-познавательные и морально-назидательные тексты, представляющие собой откровения двух известных во всем мире людей, имеют ярко выраженную воспитательную ценность. Авторы-собеседники размышляют о священном величии родной земли, об обычаях и традициях предков, они вспоминают поучительные примеры великих личностей, озаривших мир своей короткой, но яркой жизнью, в их диалогах слышны отзвуки деяний правителей прошлого и настоящего. Исследование нравственных проблем, обращение к воспоминаниям, использование произведений фольклора и литературы – таковы отличительные черты содержания этого произведения, которые, по мысли автора статьи, могут быть использованы для организации нравственного воспитания в условиях современной школы.

Summary

The object of attention in the article a book ЧингизАйтматов and МухтарШаханов "Weeping of hunter above a precipice (Confession on an end a century) ". The unicity of this book consists of that her spiritually-philosophical, historical, informative and morally-edifying texts, being revelations of two well-known in the whole world people, have the brightly expressed educator value. Authors-interlocutors reflect about the sacred grandeur of native land, about customs and traditions of ancestors, they remember the instructive examples of great personalities, lighting up the world the short, but bright life, the faint sounds of acts of rulers of the past and present are audible in their dialogues. Research of moral problems, address to remembrances, use of works of folklore and literature - such are distinguishing features maintenances of this work, that, on the idea of author of the article, can be used for organization of moral education in the conditions of modern school.

ЖЫРАУЛАР ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ БАТЫРЛАР БЕЙНЕСІ

Тойболова Ж.Қ. –ҚТМ-118 тобының 2 курс магистранты
 Ғылыми жетекшісі - ф.ғ.к.,аға оқытушы Құланова С.Ш.
 Шымкент университеті

ХҮІІІ ғасырдың басынан бастап қазақ хандықтары өте қиын жағдайға тап болды, бұл сыртқы саяси жағдайдың одан әрі шиеленісуіне әкелді. Тәуке хан уақытша болғанымен ру-тайпалық күресті тоқтатып, тыныштық орнатып, қазақ руларының қоныстарын сыртқы шапқыншылықтардан қорғады. Мәліметтерге сәйкес, оның қарамағында 80 мыңға жуық сарбаз болған. Алайда билік үшін күрес пен сұлтандардың оқшаулануға деген ұмтылысы көп ұзамай көршілері қолдана бастаған бірлікті жойды. Еділ қалмақтары оңтүстік-батыстан Жайық казактарының қолдауымен басып кірді; Сібір казактары солтүстіктен шабуыл жасады; Башқұрттар Оралдың арғы бетіндегі елді мекендерге басып кірді, ал оңтүстігінде қазақтарды Орта Азия хандықтарының феодалдары қуып шықты. Алайда, қазақ халқы үшін ең қауіпті қауіп Шығыс үстемдік еткен әскери феодалдық Жоңғар хандығына шабуыл болды [1].

Үнемі сыртқы қақтығыстар мен ішкі келіспеушіліктерден зардап шеккен қазақ халқы осы кезеңде үлкен қасірет шеккен. Жоңғар шапқыншылығының салдары мен елден айырылу салдары келесі көлемде сипатталған «Жиымбет жырау»:

Қол-аяғым бұғауда,
 Тарылды байтақ кең жерім.
 Арманда болып барамын,
 Қоштасуға аял жоқ,
 Қалқаман,Шолан ерлерім!
 Қайырылып,қадам басарға.
 Күн болар ма екен сорға,
 Өзен,Арал жерлерім?!..
 Қиядан қолды көрсеткен,
 Төбеңе шығар күн бар ма,
 Жотасы биік Дендерім?!
 Қайрымсыз болған жауларға,
 Тиер ме екен бір күні,
 Жолбарыстай шеңгелім!

1723 жылы қалмақтар жаулап алынды, қазақтар қырылды, қазақ халқы ескі мәдени орталықтарынан - оңтүстік қалаларынан айрылды, отандарынан босатылды және адамдардың санасында терең із қалдырды. Алайда, осы үлкен жеңілістен кейін көп ұзамай қазақтар есін жиып, 1728 және 1730 жылдары олармен бірге жоңғар басқыншыларына ауыр соққы беріп, жау қолында қалған жерлердің бір бөлігін босатты.

А.И. Левшин, «күн сайын адамдар жаппай кедейліктен зардап шегеді, кейбіреулері аштықтан өледі, ал кейбіреулері әйелдері мен балаларын тастап кетеді ... Осылайша Ақтабан шұбырындыға ұшырады » [2].

Қазақ халқы Орта Азия далаларында қалыптасты. Ол кең байтақ жерлерді қоныстандырып, күн көріс жасады. Осындай қиын-қыстау кезеңде қазақ қауымы елдің қайғысы мен ұмтылысын жоқтаған екі адамды шығарды. Олардың кейбіреулері жоғарыда айтылған дана қарттар, ойлы ақындар, уақыт күйін жоқтап, елдің қайғысын сөзбен білдіретін сезімтал ақындар. Екіншісі - даналықты, өсиеттерді, өлеңдерді, әндерді, саяси ойлар мен бағыттарды және соңғы жақсы адамдардың әдет-ғұрыптарын ұстануға тырысатын батырлар. Осылайша, ел өмірінде қиын күндерді тудырған екі адамның бірі - ойдың батыры, ал екіншісі - қолдың батыры [3].

Бұхар дәуіріндегі қанды оқиға жоңғар қалмақтарының шабуылы, олардың қазақ жерлеріне басып кіруі кезінде болды. Қалмақтарға қарсы соғыстың басынан аяғына дейін, Бұхар және оның халқы барлық қиындықтардан өтті.

Сәбит Мұқанов «Бұқар жыраудың шығармаларында бостандық, терең саяси мәні, әлеуметтік негізі бар ...», «Бұқардың барлық шығармаларының тақырыбы - адамдардың қамы, адамдардың мүдделері, адамдардың мақсаты, адамдардың қайғысы», - деді. Бұхараның барлық туындылары сол кездегі адамдардың тілегі, яғни қазақ халқының бостандыққа, тәуелсіздікке, бейбітшілік пен бақытқа деген құштарлығынан туған », - деп қорытындылады ол.

Үмбетей жырау айтқандай:

Өткіздің тоғыз ханды толғауменен,

Шештің талай түйінді болжауменен.

Іс болса қиын қыстау сен сайыстың,

Қылыш қып қызыл тілді қорғауменен.

Бұхар Әз Тәукенің тұсында өмір сүрді - Қайып, Болат, Сәмеке, Әділмамбет, Кушык, Әбілқайыр, Барақ, Абылай хандар. Бұқар жырау Абылай хан заманына дейін қазақ қоғамының саяси-әлеуметтік өміріне араласқан. Ол өзінің терең философиялық тұжырымдамалары мен қоғамдық пікірінің дамуына үлес қосты [4].

Абылай ханның басты мақсаты Батыс-Ресей, Шығыс-Жоңғар және Қытай мемлекеттері қазақ даласының табиғи байлығы мен байтақ жерін басып алу саясатын жүргізе бастаған кезде қазақ халқының тұтастығын сақтау және оларды тәуелсіз мемлекет ету болды. Бұқар жырау ханның бұл саясатын қолдап, халықты бір тудың астына бірігуге шақырды. Сондықтан Бұқар баба поэзиясының өзегі - Отан тағдыры, ұлттың санасы, елдің бірлігі. Бұқар жырау шығармаларында ел мен ерлік туралы мәселелер, ел мен жердің тағдыры терең баяндалған. «Бірлік болмаса өмір болмайды». Сыртқы жаудың шабуылына ұшырамайтын ұлы ел болу үшін халықты біріктіру қажет. Бұқар мұны өте жақсы түсінеді. Бұқараның шығармаларын ұзақ уақыт зерттеген профессор Қ.Жұмалиев: «Ел бірлігін ән айту - Бұхар өлеңдеріндегі басты мәселелердің бірі ... Бұл елдің бірлігіне үлкен мән береді», - дейді.

Өлетұғын тай үшін,

Қалатұғын сай үшін,

Қылмандар жанжал-ерегіс [5],

не болмаса:

Маң-маң басып жүрініз,

Байсалды үйге түсініз,

Айнала алмай ат өлсін,

Айыра алмай жат өлсін,

Жат бойынан түңілсін,

Бәрінің бір енеден туғандай болыңыз!-

1745 жылы Жоңғар мемлекетінің ханы Калдан Серен қайтыс болып, хан тағында оның ізбасарлары арасында жанжал болды. Оның орнына 19 жасар ұлы Цеван Доржи келді. Сонымен бірге көршілес Цин империясы жоңғарларға қарсы бірнеше рет соғыс жүргізіп, жоңғар мемлекетін әлсіретеді. Осы аласапыран уақытты пайдаланып, Абылай қазақ жерін жоңғар қалмақтарынан тазарту үшін оңтүстікте Телікөл көлінің маңындағы Түркістан мен Сырдария қалаларын азат ету үшін үш жүздің әскерлерін жұмылдырды - бұл үш жүздің алғашқы жорығы болды. Қанжығалы Бөгенбай, Қаракерей Қабанбай, Кіші жүз Бұғыбай батыр, Баян Уақ руларының батыры, Шапырашты Наурызбай, Шақшақ Жәнібек ерліктері мен жойқын ерліктерімен танымал.

Абылай қазақ әскерін үш топқа бөлді. Бірінші топты Бөгенбай батыр Қанжығалы басқарды. Оған әйгілі Үмбетей жырау қосылды. Бөгенбай бастаған он мыңдаған әскери қызметкерлер Түркістанның солтүстік бөлігіне, Созақ қамалына баруға мәжбүр болды.

Екінші қолды Жәнібек батыр басқарды. Ол Сырдарияның төменгі ағысына қарайды. Оған Тәтіқара жырау қосылды.

Үшіншіден, Абылайдың өзі басты қолды басқарды. Көтерілісшілер Түркістаннан батысқа қарай Шиелі мен Жаңақорған бойымен жүріп өтті. Бұл топқа атақты қазақ батырлары Қабанбай, Баян, Сырымбет, Малазары, Жанұзақ, Жапек т.б. енгізілген. Бұқар жырау ауырып қалуына байланысты бұл топқа 17 жастағы ақын Көтеш қосылды. Неліктен жанжалдар тудыруы мүмкін екенін көрсету үшін Бұқар мысал ретінде қалмақтардың тағдырын өз толғауында келтіреді.

«Кіші қара қалмақ бүлерде,
Бозылардың билігі
Бұлт бұрқан болысты,
Уағдадан жылысты,
Буыршындай тіздесті,
Жамандықты іздесті,
Бірін-бірі күндесті;
Жаулаған ханын қара оңбас,
Хан қисаиса бәрі оңбас.
Ханын қалмақ жаулаған,
Сүйткен қалмақ оңбаған:
Сол қалмақтың жұрты еді-ау,
Үш Қарқара ,Көктөбе,
Иттей ұлып қалмаған» [6].

Бұқар өнерінің басты тірегі - бұл ел бірлігі, ал бірліктің басты мәні - сыйластық, сұлулық және өмірдің мәні деп санайтын Жырау адамдардың осындай үйлесімі мен бақытына арналған әндер.

Адамзаттың баласы,
Атаудан алтау тумас па,
Атадан алтау туғанмен,
Оның ішінде біреу арыстан болмас па.
Арыстанның барында,
Жорғасы болса мінісіп,
Торқасы болса киісіп,
Толғамалы қамшы алып,
Толғай да толғай дәурен сүрмеспе [7].

Ұлттық өмірдің екі аласапыран кезеңін бастан өткерген жырау ақындардың бірі болды. Оның өлеңдерінің әрқашан әлеуметтік сезімтал мазмұнға негізделгендігінің басты себебі осы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан тарихы.3-том.А., 2002,121-б.
2. Бұл да сонда. 131-б.
3. М.Әуезов. Әдебиет тарихы. А., 1991, 146-б.
4. Қазақ даласының ойшылдары.(XVIII –XIX) А., 2004,297-б.
5. Бес ғасыр жырлайды. I-том.А., 1984,105-б.
6. М.Мағауин.Қобыз сарыны.А., 2006, 98-б.
7. Ж.Омари. Бұқар жырау Он екі тарих.Қарағанды.1994, 85-б.

Аннотация

В статье рассказывается о роли героев в жырауской поэзии. Тематические особенности песен Бухар-Жырау - героизм страны и земли, героев.

Summary

The article tells about the role of heroes in Zhyrau poetry. The thematic features of the songs of Bukhar Zhyrau are the heroism of the country and the land, the heroes.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ӘНГІМЕЛЕРІНІҢ ЖАНРЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

**Абишева Р.Т. – ҚТМ-118 тобының 2 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі - ф.ғ.к.,аға оқытушы Құланова С. Ш.
Шымкент университеті**

Әдебиетте жазушылардың барлығы дерлік еңбек жолын әңгіме жанрынан бастайды. XX ғасырдың басында қазақ прозасының көбісі және сүйікті кейіпкерлер осы әңгіме жанрында көрініс тапты. Көрнекті әдебиеттанушы З.Қабдолов, Б.Майлин, М.Әуезов, Ғ.Мүсірепов көркем әдебиеттің классикалық үлгілерін жасаған көркем сөз шеберлерін болатын.

Әңгіме - күрделі жанр. Біріншіден, көлемі аз. Өзі автордан мүмкіндігінше қысқа болуымен қатар жинақы болуды қажет ететін дүние. Оқушыны бірден баурап алу үшін өмірдің осы шағын эпизоды соншалықты тартымды болғаны соншалық, сюжеттік желісі қызықты болуы керек. Мұның бәрі қиын жұмыс екені рас. Бірақ қиындықтан аулақ болған адам жазушы бола ала ма? Әр жазушы өз шығармасында шеберлікке ұмтылады. Ал тарих - бұл шеберлік мектебі. Қаланың барлық ұлы жазушылары осы «мектепке» түсті. М.Горькийді әлемдік әдебиетте қарастырайық. М.Шолохов, А.Фадеев, А.Толстой - бәрі де романға дейін қысқа әңгімелер жазған. Мүмкін олардың соншалықты нашар болуының себебі.

XX ғасырдың басындағы қазақ әдебиетіндегі әңгімелеу жанры шеберлерінің кейбір әңгімелеріне Б.Майлин, М.Әуезов, М.Байғұт шығармаларына тоқталайық.

Мысалы, Шұғаға тамсанған Қасымжан сөзі.

Сонымен Қасымжан әңгімесін аяқтайды. Біз бір сағатты оқимыз ба, жоқ па, бәрі тез аяқталды. Кітапты жауып, басынды көтеруден басқа жол жоқ. Бірақ сіз жанама әсерлерден арыла алмайсыз.

Жүрегіңіз қатты соғып, баяу соғып жатыр. Көңіл-күйде дауыл бар: арман, аяушылық, қайғы, құпия ... Бұл мұң - бұл жұбаныш, рахаттың бір түрі. Сіз одан құтылғыңыз келмейді. Көзіңізді жұмып, тағы ойланыңыз. Қандай әсер қалдырды! Бір тақтайшадағы шағын тарихқа қанша өмір, қанша шындық құйылады. Қандай керемет тіл, қандай керемет сезім, қандай керемет сәт! .. Біз қазірдің өзінде қас пен көз арасында бір-бірімізді кездестірдік, танып, түсіндік. Кейбіріміз жақын дос болып кеттік.

Автордың әңгімесімен ұштасқан баяндаушының аңызы Шұға туралы, оның тұлғасы, бейнесі, салт-дәстүрі, санасы, әдет-ғұрпы, армандары, үміттері, жастық шақтың сезімдері және ең бастысы табиғат көріністері. Нәтижесінде оқушының Шұғаға деген қызығушылығы артып, ол оны қатты ұнатады. Сондықтан, Шұға махаббат шерінен қайтыс болған кезде оқырман ренжіп, қайғырады.

XX ғасырдың басында әңгімелер жанрындағы осындай керемет туындылар қазақ әдебиетінде кеңінен пайда болды. Б.Майлин шебер жазған әңгімесімен белгілі бір дәуірдегі мерзімді өрескел шындықты ашып, сол кезеңнің құрбанына айналған қазақ қызының рельефтік бейнесін жасады. Сонымен, Б.Майлин XIX ғасыр ағартушысы Ы.Алтынсариннен басталатын сюжеттік жанрды жетілдіріп, оны қазақ прозасының шағын түрінде жиырмасыншы-отызыншы жылдардағы М.Әуезов пен Ғ.Мүсіреповтің классикалық үлгілерімен ұштастырды.

Мұхтар Әуезовтің таланты әлемге әйгілі эпосқа шығармашылық жолындағы әңгімелер жанрында күшейтілді. М.Әуезовтің «Қорғансыздар күні» атты ерекше туындысы 1921 жылы жазылған. Біріншіден, осы оқиғаны оқыған адам жиырма жасында жас жазушының шеберлігіне таң қалады. Сол кездің өзінде-ақ оның Батыс және Шығыс әдебиетінің үлгілерімен, танымымен және мәдениетімен терең танысуы мойындалды.

«Қорғансыздар күні» оқырманға қазақ ауылындағы кедейлердің өмірінен көріністі ұсынады және кедейлер мен қорғансыздардың өміріндегі ауыр азаптар мен қиыншылықтарды нақты жеткізеді.

Әңгіме табиғаттың әсерлі суретінен басталады: «С. қалаға тас жолда қаланың оңтүстігінде орналасқан Арқалық тауы жатыр. Арқалық алыстан көрінеді және ұзақ және қайғылы дала сапарында таусылған керуенді қуана қарсы алады. Жолдың ені он шақырымға жуық, бірақ ол жалғыз және тар. Бауырға да, сыртқа да орын жоқ. Арқалықтың киімі жалғыз болғандықтан, қыста терінің салдарынан немесе оң жақтан соғатынына қарамастан, панасы жоқ. Қыстың басынан бастап екі жағы да қармен жабылып, жұмыртқа тәрізді тегістелді » [1, 25].

Арқалықтың жалаңаш және қашықтықта байқалмайтын бұл түрі оқушыны бірден сезінуге мәжбүр етеді, оқшауланған және табиғаттың қандай да бір белгісіз құпиясын білмейді. Құлаған таулар, жалаңаш таулар, қатал қыстаулар, дауылдар ... осы аймақтағы барлық табиғи ландшафттар адамды қандай-да бір қорлаудың лебін ойластырады. Сонда бұл сурет табиғаттың суреті ғана емес, сонымен бірге уақыттың табиғаты, адам тағдырының формасы. Осы әсерлі суретті жалғастыра отырып, Күшікбай батыр туралы аңыз айтылады. Бұл сонымен қатар қызықты оқиға, сюжеттің сюжеті жақсы жүретін қызықты эпизод.

Жазушы өмірден жоғары мәртебе беретін және осы асуда қайтыс болған батырдың өлімін болған оқиғамен байланыстыратын батыр Күшікбайдың ерлігі туралы айтады. Күшікбай батырдың ұрпағы Ғазиза да жігерлі, батыл қыз, сонымен қатар мықты қыз. Дәл осы сәтте автордың екі ерекшелігін анық тануға болады; біріншіден, шындықты бейнелеудегі адалдық, екіншіден, қоршаған ортаны бейнелеудегі ұлттық айырмашылықтар. Бұл екі қасиет сюжетке нақты, жан-жақты және материалдық сипат береді. Келесі мысалды қарастырып көрейік: “Өткен керуеншілердің көбісі Күшіктің кім екенін және оның не болғанын білетін». Әсіресе, егер соңғы сөйлемнің ақиқаты адамға ерекше әсер етсе, келесі үзінді оқыңыз: бастаушылар үшін. Сонымен қатар, өмірде және мінез-құлықта суретте көрінетін өте айқын ұлттық бояу бар. Бұл ерекшеліктер шығармадағы шындықтың жақсы үлгісі және кейіпкерді шебер дараландырады.

Күшік туралы аңыздан кейін оқиғаның негізгі сюжеті басталады және ашылады: қаңтар айының қарсаңында әлем қызыл түспен ерекшеленеді, ал оқушы қайтадан басқа суретті салады. “Күннің жанындағы ұзын жұқа бұлттар қызыл қызыл, отты пештегі темірдей”, ал алыстағылар “қымбат нұрдың жарқылындай”. Бұл «күннің қызыл жарығы жазықтар мен тауларда жарқырайды» және тіпті «батыстан түскен аз қар күн астында қызғылт болып көрінетіндігінде» ме? Мұның бәрі пейзаж. Пейзаж проза мәдениетінің факторы болып табылады, қазақ прозасында «Қорғансыз күн» алдында аспан, жер, ай, күн сияқты табиғаттың әр түрлі бейнелері болған, бірақ олар жалаңаш және жалпылама болған. Онда шынайылық пен жинақтау көп емес. Жазушы аспанды, жерді тұтастай алып, оны әдеттегідей суреттегісі келмейді. Бұл жағдайда автор саналы түрде батқан күннің қызыл жарығын алып, бүкіл әлемді осы жарыққа батырады. Таңқурай күн, отты қыстың бұлттары, қызыл қиыршықтас - осының бәрі біріктіреді және әлемге тағы бір таңғажайып терең құпия береді.

XXI ғасыр тұсында Бейімбет пен Мұхтардан жалғасқан дәстүрге берік болып, әдебиетке адалдығымен танымал болған, әңгіме жанрының шебері, қазіргі қазақ әдебиеті өкілі М.Байғұт. Қазақ халқы қашаннан тәуелсіздікті мұрат тұтып, бабалар аңсап өткен қадірлісіндей ардақтайды. Осы ардақтысына қолы жеткен кезде барлық ғылым саласында жаңару мен жаңғырудың жаңа үрдісі белең алып, қарқынды алға жылжып келеді. Әрине, бұл еліміздің егемендікке ие болуының жемісі. Тәуелсіздік таңының атуы қазақ халқының көркемдік ой дүниесін бүгінгі көзқарас тұрғысынан қайта жүйелеуге, зерттеуге мүмкіндік туғызып отырғандықтан, қазақ көркем прозасы саласында да бүгінгі тәуелсіз ой-сана тұрғысынан талдап таразылайтын игі істердің алғы шепке шыққаны белгілі. Әдебиеттің қай уақытта да алға қарай мемлекеттің дамуымен, адамзат өркениетінің өсуімен бірге өсіп жетілуі заңды құбылыс. Олай болса, қазақ әдебиетінің тереңнен тамыр тартқан тарихын саралап, бүгінгі кескін-келбетін айқындауда талантымен дараланған қаламгерлердің еңбектерін бағамдаудың маңызы зор. Талантты тарландар әдебиетіне көптеп келетін болса оның шамы жарқырай түсері анық. Қандай жазушы болмасын ол өз дәуірінің суретшісі, сөзбен замана үнін, замана сазын безбендеп жеткізер өнерпазы.

«Жалпыдан жырылған жалқы» - әңгімесінде автор шығарманың басты кейіпкері Пақырдиннің көзқарасымен сабақтайды. Алмағайып кезеңдегі жұрттың оқуға түсу, түспеу мәселесін шешу барысында қаншама мінез иелері оқиға барысында көркем бейнеленеді. Шығармадағы қосалқы кейіпкерлерді мансабымен және өзі ішінен ғана айта алатын лақап есімдермен атап көрсетеді. Осы ретте жазушы шығармаларына пікір айтушылардың дені оның лақап атқойғыштығын тілге тиек етерін атап өткен жөн. Оның осындай бүркеншік аттары бар кейіпкерлерге бай жазушы екендігін Проректор, ректор, Пән Төраға, Тең Төрайым, Қадалған, Сазарған және Сәл Күлім деп аталатын кейіпкерлердің барлығы Пақырдиннің тарапынан таразыланып, ой қорытады және іс-әрекет үстінде айқындалып отырған. Мәселен, Проректор мен Ректорды алар болсақ аты айтып тұрғандай жоғары оқу орнындағы ректордан кейінгі екінші адам ретінде танымал. Оны жазушы «... лауазымына сәйкес Проректор пақырлар басқармасына мүше болып сайланаты. Жалпы, өзге бастықтардай емес, ерекше елгезектеу, жан-жақтылау секілді» [2, 3], - деп мінезделе бастаған Проректор «...жарылғалы тұрған жалғыз үйден асыға шығып, мұның маусым айында мұздаған қолын ықыласпен ұысып, мәшинесіне қарата асыға жүгірді» [2, 4], - деп бір тоқталып өтеді.

Оқиға желісін Пақырдинді проректордың қолдауымен қабылдау комиссиясына ендіре отырып, Ректордың қойған талаптарымен таныстырады. Тұтас қабылдау емтиханын тапсырушыларға төмен баға қоюды міндеттеуі, сол заманның сиқын аңғартқандай. Кеңестік кезеңнің сарқытындай болған бұл індет еліміздің әрбір мекемесінен орын алушы еді. Басшылардың алдына қойған міндеттемесімен ғана жүретін заңдылықты тек талант бұзады.

Жазушының айтайын деген негізгі ойы да осымен ұштасқандай. Қай жерде болмасын талант топтың алдына шығады. Ал талантты танитын таланттың да көп арасынан табылуы да кездейсоқ емес. Пақырдин сынды жалпақ жұрттың ішінде жалқы жүретін жандар әр кезде қоғамнан табылып отырады. Әр адамның ішкі әлеміне мән бермей, тек сыртқы жоспарды күйттеген саясаттың көрінісі сипатталып, шыныдай шағып шыққан шығарманың хикаясы әңгіменің өзегі болып табылады.

Ал Қадалған мен Сазарған секілді әккі саясатшылардың қоғамда қаптап бара жатқаны жасырын емес. Әңгімедегі характерлердің жасалуы шебер қолдан шыққан бұйымның өрнегіндей әсем өрілген. Сонымен бірге дүниеден өткен бірінші хатшы сияқты жандардың өмірден алар сыбағасы жайында да терең ой қылаң береді. Жүрегінде тазалықтың ізі бар ізгі жандарды ығыстырып, залымдықтың заманды билеп-төстеуі жатқандай. Тарихта шығарма жазған қыз секілді таланттарды жұтып жіберердей аумалы-төкпелі дүние қалыптасты. Пақырдин бір уақытта «бес» деген баға қоюы үшін күрес жүргізген қарындасы базардың нақ ортасынан бір-ақ шығады деп ол кезде ойлады ма екен?! Жоқ.

«Ағ-ай, ағ-ай! – дейді ол.

«А-а-а, а-а-а, а-а-а, а-ғай,

А-а-а, а-а-а, а-а-а, а-ғай»

-Сіз шынымен-ақ сізсіз бе, ағай?

-Өзің ше? Шынымен-ақ өзіңсің бе?

-Өзіммін, ағ-ай!

-Ойпырай, қалқам-ай...Қарағым-ай...

-Немене, ағ-ай, баяғы шығармасына «бесті» бекер қойған екенмін деп, өкініп тұрсыз ба?

Ағ-ай... [2, 18].

Міне, кейіпкердің жалқы жүретін жаны тағы қан қан базардан қашып шыққандай. Бұл шығарманың жазушының қоғамды бейнелеудегі сәтті шыққандығы жөнінде профессор Г.Пірәлі: «Шағын жанрдың шын шебері атанған Мархабат Байғұт сөйтіп өз ортасында әділдігімен әпенде атанып, ерсі, қайшы, қым-қиғаш ерекшеліктерімен «Жалпыдан жырылған жалқы» қалпында жүретін Пақырдиндердің жырым-жырым болған жүрегін, жанын, жалынды ойын терең талдап береді. Оймақтай ой арқылы дүйім жұртты дауға қалдырар дәуір дерттеріне дәрі (шипа) іздеген жазушы осындай күрделі табиғаты бар кейіпкерлер галереясын ұзын арқау, кең тұсаулы күрделі жанр – романға сюжеттік желі етіп, желімдетіп, көлемін ұлғайтып беруіне де болар еді. Бірақ жазушының өзі де кейіпкерлері секілді Пақырдиннің біреуі болса не етерсіз», - деп ойын білдіреді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әуезов М. Шығармалары. Он екі томдық. Т. 1. – Алматы, 1967.
2. Мархабат Байғұт. Алмағайып. Әңгімелер. Алматы: Жазушы, 2001.-2006
3. Наурызбаев Б. Мастерство Беимбета Майлина. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. – Алматы, 1974.
4. Балтабаева Г.С. Қазіргі қазақ әңгімесі. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Алматы, 1997. – 27 бет.
5. Қабдолов З. Жанр сыры. – Алматы, 1964.

Аннотация

В статье рассматриваются особенности современных казахских рассказов. Вопросы традиций и нововведений в казахской литературе также рассматриваются.

Summary

The article discusses the peculiarities of modern Kazakh stories. The issues of traditions and innovations in Kazakh literature are also considered.

ӘОЖ 82:801.6

Т.ӘЛІМКҰЛОВ ӘНГІМЕЛЕРІНДЕГІ КҮЙШІ БЕЙНЕСІ

**Махатова А. – ҚТМ-118 тобының 2 курс магистранты
Шымкент университеті**

Тәуелсіздік алған кезде қазақ елі әлемдік өркениетке еніп, қарқынды дамып келеді. Бұл дамуда экономика мен саясаттың іргелес салаларының бірі - мәдениет және әдебиет.

Қазақ әдебиеті әрқашан өз заманының үнін көрсете білді. Адам мен уақыт алға және дамып келе жатқандықтан, кейбір мәселелер бірдей болып қалуы керек. Бұл дәстүр. Қазақтың салт-дәстүрі. Әдебиеттің дәстүрлері. Дәстүрдің жалғасы - жаңашылдық. Тәкен Әлімқұлов - М.Әуезов жолында дәстүрді сақтаған жазушылардың бірі.

Тәкен Әлімқұлов - өткен ғасырдың екінші жартысында қазақ әдебиетіне өзінің қарымды қаламымен енді, ол кез-келген әдебиет жанрында жақсы деңгейде көрінді.

Өткен ғасырдағы қазақ әдебиетінде жазылған туындылардың ішінде алып та, алпауыт та емес туындылар бар. Оның шығармаларында тек адамның тағдырын бейнелейтін суретшінің шығармашылығына бүгінгі контекстегі талдаудың өзектілігі туралы айтуға болады. Тәкен Әлімқұлов туралы айтатын болсақ, оның жұмысының алуан түрлілігін атап өткен жөн. Оның сын және проза саласындағы еңбектері зерттеушілердің зерттеу жұмыстарына негіз болды. Оның прозалық шығармаларын әдеби қоғамдастық сыни мақалалар негізінде бағалады.

Қазақ әдебиеті шынымен де таланттарға толы. 1960-80 жылдары қазақ әдебиетіне алыптар тобы келгеннен кейін, қазақ оқырмандары рухани қазынаға бай болғанын білеміз. Тәкен (Тәңірберген) 1918 жылы 27 қыркүйекте қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысының Созақ ауданында дүниеге келген. Ол дарынды жазушы, танымал сыншы, әдебиеттің дамуына елеулі үлес қосқан қазақ азаматы болатын.

Шындығында, ол қалам алған тұстарында «Оңтүстік Қазақстан» газетінде болды. 1946 жылы газеттің жауапты хатшысы болып жұмыс істеді. Біз оның шығармашылық жолына зер салсақ, Тәкенді ақын немесе сыншы ретінде атаймыз, бірақ оқырман оны проза жазушысы ретінде таниды және алдымен оның тарихын айтады. Қаратаудың теріскейінде туып өскен қаламгер сол жерде өзінің салт-дәстүрін, мәдениеті мен өнерін бойына сіңірді. Теріскейде қазақ халқының сан ғасырлық тарихы бар. Жаппас Қаламбаев, Сүгір Әлиев, Төлеген Момбеков, Генерал Асқаров, Файзулла Урмизов және басқалары күйші мектебі құтты мекен болған бұл аймақта тұрады.

Тарих қазақ даласының бір бөлігінде қанша күйшінің өмір сүргенін және бүкіл қазақ даласында қанша күйшінің өмір сүргенін тарих біледі. Күйдің құдіреті мен күйдің қадірін түсіне отырып, талантты күйшілердің өнерін құрметтей отырып, өз шығармаларының нақты желісін үлкен қызығушылықпен жасай алды.

Тәкенді әдебиетке әкелген табиғат күші алғаш қысқа әңгімелер жанрында болды. Әдебиет тарихында оның аты әңгіме жанрының шебері ретінде алтын әріптермен жазылған. Оның «Қараой», «Сары жайлау», «Көкқаршыға», «Қара қобыз», «Көкейкесті», «Телқоңыр» шығармалары - қазақ әдебиетіндегі оқиға жанрының алдыңғы қатарындағы ерекше құбылыс.

Оның әңгімелерінің көпшілігі қазақтың таланттары жайында, Тәттімбет, Махамбет, Ақан сері, Ықылас, Сәкен, Сүгір және басқалары оның әдебиет пен өнерге арналған шығармаларының негізі болып табылады. Талантты жандар өміріндегі әртүрлі сәттердің ең жақсы элементтерін суреттеген жазушы кейіпкерлердің тарихи болмысын үлкен шеберлікпен және дәлдікпен суреттеді. Бұл кейіпкерлердің өмірі туралы ақпараттың жетіспеуіне қарамастан, сурет пен эсерді бейнелеу, шындық пен тарихтың үйлесімі - көп еңбек пен көп зерттеулердің нәтижесі. Үлкен талғампаздық пен қырағылықпен жазушының шығармашылығы назардан тыс қалған жоқ. Ол өзінің көркемдік бейнесін танымал азаматтардың көркемдік бейнесін қалыптастырған жазушының шығармалары арқылы халықтың санасына қалдырды.

Жазушының таңдаған тақырыптары тарихи болғандықтан құнды болып саналғанымен, олардың көркемдігі мен реализмі үшін бүгінгі таңда өзекті болып отыр. Ол қазақ әдебиетінде күйшілер туралы бірқатар туындылар жасап, жаңа із бен жаңа бейне қалдырды. Оның әңгімелерінің кейіпкерлері қайталанбас, шешен, эмоционалды және оқырман көңілін баурап алады. Қайсысын алсаңыз да, кейіпкер оқырманға жақын болады. Өмір мен өнердің табиғатын айқын бейнелейтін жазушының шеберлігі мен білімінен шынайы да жарқын туындылар жазылды. Қай жағынан қарасаңыз да, зергердің сұлулығы мен тазалығын, қайғы мен мұңға итермелейтін мөлдір нәзіктікті көре аласыз.

Жазушы - заман рухын жетелейтін, ел мен жердің өткені мен бүгінін білетін талант. Оның шығармаларының суретшілер өміріне негізделгендігінің себебі осы шығар. Өткен суретшілердің мұрасы бізге жеткенімен, біз олардың тағдырының кейбір жақтарын білмейміз. Сондықтан жазушы бұл тұрғыда өзіндік бағалауға лайық. Сыншы Сайлаубек Жұмабек бұл туралы былай дейді:

«... Тәкен Әлімқұлов» Мәңгілік құбылыс »мақаласында:« Ұлылықты тану - ұлылық. Жаңа қоғамның өсу заңдылықтарын білу, жаңа өмірді қабылдауды талдау, жаңа іздеу өткенді қайталауға, өткенді еске түсіруге, одан сабақ алуға, жаңа нәрселерді ашуға көмектеспейді », - деді ол.

Осыған орай біз ең алдымен ұлы ақындарымыздың бірі Қасым Аманжолов пен Тәкен Әлімқұловтың ұлылығын атап өткіміз келеді ».

Сыншы Асқар Сүлейменов былай дейді:

«... көптеген оқырмандар, біздің ғылымымыз бен өнеріміздің өкілдері тарихи үлкен үйдің есігін кейбір оқулықтарды қарап тұрғандай емес, күлімсіреп, қызықтырғандай етіп ашқанда; Ол бүгінгі ой, сезім мен тағдырдың терезесімен теңесетін немересіне тарих есігін ашқан кезде қуанады. Мұндай уақытта ол күнде шықпайтын құлына айқайлады. «Жұлдызда» жарияланған Тәкен Әлімқұловтың әңгімелерін оқығанда, мен дәл сондай жағдайға тап болдым деймін », «Мүмкін ол алыстан келе жатқан шығар, бәлкім, ол шөлдеген тарихтың бұлтына кіндік кескен, сол тарихтың арқасынан нәр алған жас болып өскен шығар. Біз осы бір ыстық ұғым адамның шынайы серігі екенін білеміз. Бір нәрсе айқын: бұл тұжырымдама әлем пайда болғаннан бері қанша ғасыр өтсе де ескірмеген.», - деп жазушы туралы ойларын еске түсіреді .

Көріп отырғанымыздай, Тәкен күйші өнерімен таныс емес, бірақ ол өз өнерін көрсеткісі келмейді. Дегенмен, оның барлық жұмыстары оқушыны жұбататын және басын төмен түсіретін жұмыстар болып табылады. Жазудан жалықпай, музыка жазуды ұнататын жазушы А.П.Чеховтың «Дарынды әпкемнің сұлулығы» (қысқаша айтқанда - таланттың үйлесімі) сөздерін ұстанды ма екен деп ойлаймыз.

Рахманқұл Бердібай, ғалым, әдебиеттанушы Тәкен Әлімқұловтың замандасы өзінің естеліктерінде былай деп еске алады: «Тәкеннің тілі бай, ежелгі қазақ тілі болған. Арасында мақалаларын орыс тіліне аударып отырған. Ол түпнұсқаны ешқандай кемшіліктерсіз аударуға болатынына сенді. Бәрінен бұрын, Тәкеннің тілі еркін. Екіншіден, Тәкен - білімді адам, ол шығыс және батыс әдебиетін жақсы біледі, оған зиян тигізбейді. Өзінің негізгі теориялық мақалаларына дейін Тәкен аударған]. Бұл Тәкеннің әдебиетіне берілген баға болса керек.

Ол бұл туралы домбыраны қатты жақсы көретінін және фортепианоға ғашық екенін жазады. Ол тіпті жағдайға ғашық екенін айтады. Ауылға келгенде, күйшілерді іздеп барып, тыңдады.

Тәкен көңіл-күйді өзі ойнай алмайды деп естідік. Оның күйлері туралы «Көкейкесті», «Сейтек сарыны», «Телқоңыр», «Сарыжайлау» т.б. Оның әңгімелерін оқыған жандар оны музыкант деп ойлаған болар еді. Себебі, күйші өзінің ішкі күйін мойындағаны оны күйші деп ойлауға итермелейді. Жазушының бұрмалауға деген үлкен құрметі мен құмарлығы бұралудың танымал болуына ықпал етті. Көптеген жылдар бойы ол зерттеу мен қамқорлықсыз ұмыт болған күй өнерін насихаттады. Алматыда бұл туралы бірнеше бастамалар болды.

Сонымен бірге, Қаратау өңірінде бұл жағдай таралып, насихаттың таралуына ықпал етті. Тәкеннің шығармаларының тақырыбы қандай болмасын, ол өз Отанына арналған. «Ақ бозат» және «Ел мен жер» романдары да туған жері мен оның халқының тағдырына арналған. «Ел және жер» этнографиялық-философиялық романында Теріскей елдің, оның өткені мен болашағының тарихын баяндайды. Ол өз еңбектерінде Қаратаудың айқын сипаттамаларын қолданады.

Тәкен - қара сөздердің шебері. Оның сөйлеу өнері туа біткен. Кейбіреулер сияқты өмірден сабақ алған немесе жазған, оқыған және көрген бір топ жазушылардан емес. Өзінің еңбек жолында ол он сегіз жыл Мәскеуде тұрып, жұмыс істеді. Оның айналасы, отбасы және жұмысы орыс тілінде, бірақ оның тілінің тазалығы мен табиғилығы жақсы сақталған. Бұл туралы оның замандастарының естеліктерінде жиі айтылады. Бәрі де таңданбайды. Сондай-ақ ол қазақ жерін сағынған шығар деп ойлайды.

Тәкеннің таланты сын өнерінде де көрініс тапты.

Ол қазақ прозасының бірнеше классикалық туындыларын ұсынды. Бұл жанрда шеберлікті тапқандай. Оның шығармаларындағы кейіпкерлердің бәрі өнер шеберлері болды. Мүмкін, сондықтан олар соншалықты қатты, эмоционалды, соншалықты терең. Жалғыз болуды ұнататын және жалғыздық туралы ойлайтын кейіпкерлер. Ол ойлы, мұнды бейнелерді жасады.

Әлімқұлов Тәкен - қазақ әдебиетіне басқа құбылыс әкелген жазушы. Қазақ күйлердің табиғаты туралы жазушының шығармалары бір бөлек. Сондай туындылардың бірі - Тәттімбет өмірінің соңғы сәттерін суреттейтін «Сарын» әңгімесі. Бұл дарынды күйшінің Отанын аңсағаны, өшпес құмарлығы, терең өкініші мен биік арманы туралы әңгіме.

Денсаулығы нашарлығымен танылған Тәттімбет оқшауланған және өткен өмірін еске түсіреді. «Тәттімбеттің аузы сыпырылған бүркіт сияқты ісіп кетті. Қиял аңғарларды аралап өтіп, алыстағы Жосалы тауына, таулы Сарыжайлауда тоқтады.» Сарыжайлау «туралы ойласам, Тәттімбет» Уф «дейді, «Па, шіркін-ай!» - деп қатты қуанады. Сарыжайлау - өмірін армансыз өткізген жер.

Сарыарқада көшпелі халық соншалықты құлықсыз болып, қоныс аударған кезде жаздың басында шонжарлар мен билер бір-біріне жақын орналасқан, ал Жосалы баурайында олар құнарлы сарыжайлаудан шыға алмады. Жоңышқа, құмай, бидай және қара бидайдың қоспасы күзге дейін аюдың тұяғына төтеп бере алды. Қарашада Қойқалы жайылымында жануарлар қыста оралғанда, Мосеке көктемгі аймағының мүк, жусан, жусан, шалфей және шалфей бұталары бұзылмай жүрді. Бұл сипаттамаларда күйшінің табиғаты мен көңіл-күйінің ұқсастықтары табиғат пен адаммен толықтырылған сияқты.

Жердің қақ ортасына жеткен Тәттімбеттің бақыты қазір Сарыжайлауда. Осының бәрі қуаныш пен қайғы-қасіретпен есте қалған кезде, Қарашоқы-Қосаба басында тұрған Тәттімбет транс кездесті. Түсінде қалған Сарықыз да, Сарықожаның қайғы-қасіреті Сарыжайлау сияқты мәңгілік емес.

Сарыжайлаудың тарихы Тәттімбеттің көз алдында өтіп жатыр.

Айтуынша, Шыңғысханның сарбаздары осы жайлауда өмір сүрген бейбіт адамдарды өлтірді. Жайлауды өртеп, бұлақтарды тұншықтырған сұмдықтар аңыздар арқылы айтылады. Тәттімбет Қалмақ ханының есімі Сарыжайлауда ойнап, найзасы жарқырағанын біледі. Қалмақтан құтылған Абылай ұрпақтарынан айрылды, ал билер оған жаман сиыр жеуге бұйырды. Тәттімбет соңғы он жыл ішінде Сарыжайлауда дворяндардың үлкен тайпасы қоныстанғанын көрді және сезінді. Бұл оның ең ауыр соққысы болды. Тәттімбет Жосалыға тағы қарады. Сарыжайлауда жаз қызу жүріп жатқан ел есіме түсті. Олар қайда барса да, күйшілерге оралып, қой сойып, құлға айналған сау ауылдар қайда? Аяқ астында тербеліп тұрған көк саз қайда? Әкім жылқыдай елді бүлдірді деп сенгісі келмейді. Сену мүмкін емес. Міне, көктемнің басында төрт-бес сарай тұр. Бұл желден басқа көңілі жоқ жесір әйел сияқты. Сіз мөлшеріне сенімді болмасаңыз да, сіз қанағаттанасыз. Сіз

Тәттімбет өмірінің кейбір сәттерінен жазған «Сарын» әңгімесін жазған кезде Тәкен Тәттімбеттің туған жеріне деген құштарлығын аңсады. «Сарыжайлау» әңгімесіндегі күйлердің күш-қуатының әсем табиғатын «Сарын» әңгімесінің заңды жалғасы ретінде бейнелейді. Егер жазушы музыканың күшімен тең дәрежеде музыканың құдіретін түсінбесе, мұндай керемет шығарманың жазылуы екіталай.

Суретшінің күйші күйінің соңғы күйі «Сарыжайлаудың» пайда болуының әртүрлі психологиялық сәттерін айқын және айқын бейнелейді. Бұл Тәттімбет өмірінің соңғы шығармасы, соңғы күйі - «Сарыжайлау».

Дарынды музыканттың жүрегіндегі соңғы тосын сый. Ол Сарыжайлауға соңғы рет қарады, Сарыжайлауды соңғы рет құшақтады, Сарыжайлауды аңсады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әлімқұлов Т. Кертөлғау. Алматы: Өнер баспасы, 1988
2. Жұмабек С. Сын әуені. Астана: Елорда, 2001
3. Майтанов Б. Қазақ романы және психологиялық талдау. Алматы: Санат, 1996
4. Сүлейменов А. Болмыспен бетпе-бет. Алматы: Жас қазақ, 2001
6. Тоқбергенов Т. Ай мүйіз. Алматы: Жалын, 1990
7. Сыздықов К. Көркем сөздің құдіреті // Шымкент келбеті. №16, 1998
8. Белгибаева Г. Т.Әлімқұлов шығармаларындағы көркемдік ерекшеліктер. / «Махамбеттану және қазақ әдебиетінің кейбір мәселелері» атты ғылыми- тәжірибелік конференция материалдары. Шымкент, 2003

Аннотация

В статье рассматриваются художественные особенности рассказов выдающегося писателя казахской литературы Т. Алимкулова. Рассмотрены особенности описания образа куйши в произведениях писателя.

Summary

The article deals with the artistic features of the stories of the outstanding writer of Kazakh literature T. Alimkulov. The peculiarities of the description of the image of the kuishi in the works of the writer are also considered.

«ШЕРХАН МҰРТАЗА «АЙ МЕН АЙША» РОМАНЫНЫҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ»

Есболай Арайлым ҚТ-118 тобының 2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі - ф.ғ.к.,доцент Жантасова Зылиха
Шымкент университеті

"Ай мен Айша" қарапайым атау емес. Көкте жүзген сұлу ай — осы романның ерекше белгісі,яғни сиволы сияқты. Оқырмандардың сұрағына ,яғни "Ай мен Айша" романыңызда Ай бейнесін неге алдыңыз? - деген сауалға былайша жауап берген екен:

Кітаптың атында неге ай тұр десеніз... Ол енді бір жағынан тағдырдың ұқсастығы сияқты, біздің анамызбен, әсіресе соғыс кезіндегі қиыншылық көрген аналардың тағдыры ұқсас. Гейнеде бір өлең бар. Генрих Гейне деген неміс ақынын оқыған шығарсыздар. Сонда ай туралы әдемі бір сонеті бар. Орысшасын жас кезімде түгелімен білуші едім, қазір ұмытып қалдым. Мағынасы былай, Күнге ғашық ай, сол күн де оған ғашық сияқты көрінеді. Шүпірлеген көп бала тараған. Ол- жұлдыздар. Күндердің күнінде арасынан әлдебір қара мысық өтті ме, әлдеқандай сызат бітті ме, екеуі содан екі жақта. Бірі — шығыс жақта, бірі батыста. Күн шықса ай батады. Ай шықса күн батып кетеді. Өмірбақи бір-біріне жолыға алмайды, осындай мұңдылау сарыны бар. Ал адам баласының тағдырын алсақ, ері жаңағы репрессияға ұшыраған немесе майданға кетіп келмей қалғандардың көбісі солай. Балалар қалды. Ері жоқ. Бір-біріне жете алмаған дүние. Жалпы, дүниенің философиясы сол. Ай деген арман болса, күн деген қиял болса, соны қуасыңда жүресің. Қашан жетесің, белгісіз, соған байланысты алған ат. [1, 127.]

Шығармада ерекше символмен берілетін Ай екенін атап өттік. Зұлмат заманда тауқыметті бастан кешірген ана мен баланың мына әңгімесіне назар аударсақ, тағы Айға мұң шаққан қос мұңлықтың зарын түсінеміз:

"Күн шыға бере зүміреттей көк шөптің басына мың-миллион асыл моншақ тағылғандай, шұғыла шық сан құлпырып, жалт-жұлт етеді.

- Шық қалың түсіпті ғой, - дедім.

Айша ойланып тұрып:

- Шық емес ол, - деді.

- Енді не?

- Бұл түндегі Айдың көз жасы. Біз пақырларды көріп, аяныштан жылап жіберсе керек.

- Сен де жыладың ғой. Бұл таңғы шық сенің де көз жасың. Ай Айшаның көз жасы.

- Біз сияқты жетім-жесірлерді Ай жарықтық аяйды. Ал, адам, байкамайды" .

Символизмнің озық үлгісі деуге тұрарлықтай.

- Адамдардан көрмеген жылулықты қос мұңлық тілсіз, шарасыз аспандағы Айдан іздейді.

Сөзімізді Шерхантанушы Т.Мамасейіттің пікірімен түйіндесек: "Роман- дилогияның бүкіл өн бойында Ай Айшамен бірге көрініс беріп отырады. АЙ - ЗАМАН, АЙ -УАҚЫТ. Қытымыр заман ызғарын сәл де болса жылытып, адам-пенденің жанына шуақ себезгілеген сол жалғыз Ай ғана. Әсіресе, жадау көңіл, жабырқау жанды Айшаның көкірегіне үміт сәулесін шашатын осы Ай. Тауқыметке толы қиын шақтағы көңілге демеу болар жалғыз жарық, жалғыз шуақ, жалғыз жылу, жалғыз үміт шырағы"[2, 54].

Шерхан Мұртазаның өзіне тән шығармашылық ерекшелігі - қысқа жаза отырып, салмақты ой айтатыны. Айша бейнесі халық рухын танытатын, қазақ әйелінің мықтылығын көрсететін нағыз ұлттық характер дәрежесінде шыққан. Осыдан келіп Барысханның азамат болып қалыптасуының түп тамыры, негізі Айша Анадан екенін көзі қарақты оқырман ұғынады.

Ш.Мұртазаның шығармашылығына сыршылдық тән. "Ай мен Айшаға" келсек, Айша - қарапайым қазақ әйелі. Әкенің ұлынан халықтың ұлына айналған Шерханның анасы. Әдеби тілмен айтқанда шығармадағы әйел бейнесі. Айшаның елге, жерге, балаға деген махаббаты,

кажымас қайсарлығы, нәзік сезімі, өмірдің өзіндегі қарапайым даналығы қаламгердің бойынан табылатын ұлы қасиеттер секілді.

Шерхан Мұртазадай азаматты дүниеге әкелген Айшадай ананың ұрпағына берген тағылымы да аз емес. Романды оқып отырып, қазақ рухының мықтылығына, қазақ әйелінің адалдығына, перзент тәрбиелеудегі тәліміне тәнті болдым. Шерханның балалық шағы, соғыс кезіндегі қазақ даласының тарихы, жазушының әкелерге деген сағынышы, аналарға деген құрметі көрінетін көркем туынды.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Шерхан Мұртаза Аймен Айша Алматы, 1997.
2. Мамасейіт Т. Шерхан Мұртаза. Астана, Елорда, 2002. 56-бет.

Аннотация

В данной статье рассматриваются вопросы воспитания и развития творчества писателя Шерхана Муртаза «Айша и Айша».

Summary

This article discusses the issues of education and development of the creative work of the writer Sherkhan Murtaz "Aisha and Aisha".

ӘОЖ 82:801.6

БАЯН ТІЛЕНШИЕВАНЫҢ АҚЫНДЫҚ ӘЛЕМІ

Аблязова Гүлжахан ҚТМ-118 тобының 2-курс магистранты

Ғылыми жетекшісі - ф.ғ.к., доцент Жантасова З.Т.

Шымкент университеті

Өлең менің сырласымдай,

Сырлассам да құмарым жүр басылмай

-деп Мұқағали жырлағандай ақын жаны өлеңмен сырласса, оқырман өлең құдіретінен нәр алады.

Тіленшина Баян Керімқызы Сайрам ауданы, Көмешбұлақ ауылында дүниеге келген. Қазір әкесінің атындағы орта мектепті және 1972 ж. Шымкент педагогикалық институтының физика-математика факультетін үздік бітірген. Ақын, ҚР Жазушылар одағының мүшесі. «Білім беру ісінің үздігі», «ОҚО еңбек сіңіргені үшін» медальдарының иегері. Ұстаздықтың алғашқы қадамдарынан жемісті нәтиже көрсетіп, 1976 және 1979 жылдары «Физиканы оқытудағы аналогия», «Электро-магниттік толқындар шкаласы» тақырыбын оқыту әдістері жұлдегер атанып, 2 дүркін ҚР мектептеріне үлгі ретінде таратылды.

1983 жылғы ҚР «Жігер» фестивалінде ақындық жанрдан дипломант болды. 1984ж. тұңғыш «Қарлығаш» жыр жинағы жарық көрді. Осы бастау «Қанат қақты», «Ғашық-нама», «Шабыт шашуы», «Жыр додасы», «Жұлдыз жүрек» атты жыр жинақтары және «Қиямет-қайым», «Ғибрат», «Сұрқия», «Арман- дүние» романдарына, бастауыш сынып пен аналарға әдістеме қосымшасы «Әріп-әліпке» ұласты.

1995-99 ж.ж. ҚР Жазушылар одағының ОҚО бөлімшесінде әдеби кеңесші, 1999 - 2009 жылдары Сайрам ауданындағы № 29-шы әкесі Керім Тіленшин атындағы қазақ- орыс орта мектебінде директорлық қызмет атқарды.

2006 жылы ұлағат иесі, әкесі Керім Тіленшиннің 100 жылдық мерейтойына орай кикбоксингтен халықаралық турнир, облыстық ақындық сайыс, суретшілер мен үздік шығарма, мұшайра және өнер конкурсы, «Үздік мұғалім» байқауы өтті. Керім Тіленшин туралы деректі фильм және сахналық қойылым жасалды, «100 жылдық» аллеясына шыршалар отырғызылып, ғылыми-практикалық конференция өткізілді.

Сайрам ауданның 75 жылдығына аудан әкімі Қуаныш Айтахановтың тапсырмасымен «Сайрам-елім» атты ауданның гимнін жазды.

Осы ән және «Оңтүстік маршы» әні аудандық және облыстық фестивальдерде хор жанрынан бас жүлдені жеңді. 2014 жылғы «Мәдениетім -мерейім» облыстық фестивалінде де «Сайрам-елім» Сайрам ауданының намысын қорғады. Бір ескеретіні –«Оңтүстік маршы», «Тұрар аға», «Жеңісті Қазақстан», «Хош бол, балабақша», «Балақандар биі» т.б. әндердің әнін де, сөзін де Баян Керімқызы жазған! Бұл –Қазақстандық патриотизмге ақынның қосқан қомақты үлесі.

Баянның өмір жолы мен шығармашылығы ОҚО әкімшілігі 2004 жылы құрастырып жариялаған «Аяулы, ардақты...» аналар жинағына, «Қалдырған ізің мәңгілік», «Қызыр қыдырған түн», «Ұлағат», «Мектеп директоры» жинақтары мен «Ордабасы» энциклопедиясына және «Лучшие люди Казахстана» энциклопедия-сына ендірілген.

2009 жылғы зейнеткерлік шақта «Фибрат», «Арман- дүние» романдарымен қатар бастауыш балдырғандарға арналған дидактикалық хрестоматия «Әріп -әліп» жарыққа шықты. ҚР «Өрлеу» педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттыру институтының ғалымдар кеңесі республикаға таратты. «Өрлеудің» негізін 1935 жылы қалаған алғашқы директоры – әкесі Керім Тіленшиннің білім соқпағын кеңейте жалғастырып, халықтың рухани қазынасын байытуға әлі де үлес қосуда. «Арман- дүние» республикалық газетінің бас редакторы, «Қайнарбұлақ» ауылдық әжелер бірлестігінің жетекшісі.

Елге қызмет етуді бала кезінен жадына сіңірген Керімдей құрметті әкенің тағылымынан болса керек, арман қуған Баян Керімқызы Шымкент педагогикалық институтының физика-математика факультетін үздік дипломмен тәмамдап, туған жерінде ғұмырын ұстаздық жолға арнапты. Әкедегі тектілік, Ғұмар Қараш ақынның немересі Зылихадай ананың даналығы, бабадан мирас шешендік ойына өлең болып оралыпты.

Уа, тағдыр, тәлкегіңе көнбей кілең,

Ұйытқысаң, жалын болып өрлей білем,

Қинасаң, тамған тамышым жыр болады,

Тілімен ізгіліктің сөйлеймін мен! [1. 85]. – деп жырлады.

«Тағылым» жыр жинағындағы «Тағдыр» атты өлеңі ақынның өмірлік ұстанымы іспеттес. Оның мақсаты –адамды сүю, Алаштың мұңын жырлау. Ол өзі туып, өскен киелі Сайрамды жырлады, Көмешбұлақты кәусарым деп құрметтеді, елдің жоғын жоқтап дертіне дауа іздеді, тек шындықты жазуға серт етті. Махаббат және азаматтық лирикада бір-бірімен астасуының себебі, ақынның әйелдік нәзіктігінен гөрі кейде азаматтық болмысы, ел алдындағы жауапкершілігін сезінуінен деп ой қорыттық.[2].

Махаббат лирикасының кейіпкері алып-ұшқан сезімге емес, сағынышқа, тұрақтылыққа, төзімділікке бекем, сүйгенін көз ілмей күтуге бар. Сүйіспеншілікті іздейтін табанды талапшылдығына куә етеді. Сүйгені қасында емес. Қиялында жүргенін де бақыт санайды, соны алданыш тұтады, сол бейнемен ойша сырласқан сәтіндегі тазалық қуатын айтсаңызшы.

Көңіліме тыным бермеген,

Күн өткен сайын өрлеген.

Бетімде ұят боп дуылдап,

Бусанған бірге терменен.

Нар мінезді алыбым,

Санамда дара қалыбым,

Аспанға ұстын секілді

Тірлікте сенің барлығын,

Күтуден, төзімнен құралған сезімнің кейде егіл-тегіл жылайтыны бар, жалғандыққа қас ақын оны да жасыра алмайды.

Жаным кетті өзіңмен.

Денем қалды,

Құртқаның нең түк қоймай менде барды?

Қан жылайды дірілдеп гүл сезімім,

Сәби сенім паналап өлең-жарды.

Өршіл мінезімен лезде қайта қауышып, беріктік болмысына қайта оралады. Бір адамға шексіз адалдығы, сәулелі сезімі мен адамзаттың барлығын сүйе алатын кеңдігі жырларынан аңғарылады.

Адалдықтан жүрегі жаңылмайтын,

Аққу сезімділерге жаным – айдын.

Жаның туыс, сондықтан бауырымсың,

Бауырымсың болсаң да танымайтын! – деген ақын сөзі оның азаматтық ұстанымын, бауырмашылдығын, дүние танымын аша түскендей. Адал жандардың барлығын бауыр санайтын өмірлік кредосы көрінеді. Туған жерге деген тағзым, туған елге қызмет етуді борыш санаған азаматтық болмысы, ұстаздығы, адалдық пен парасатқа деген құштарлығы, жалпы адамзатты сүйіп, бауыр тартатын елжірер елгезек табиғаты, шындық үшін серттесер өр мінезі, бәрі шынайы сыр шертеді. Тазалыққа деген сүйіспеншілігімен баурайды. Өлеңдерінде ұранға тән кей ұғымдар, диалектілік сөз қолданысы да көзге түседі. Онысы әсіреге бай табиғи мінезінен.

Ақын проза жанрында бағын сынады. Кең тынысты романға жүрексіңбей қалам тартып, жазушылық бағын да сынады. Баян Тіленшинаның қаламынан «Ғибрат», «Арман дүние», «Қиямет-қайым» атты романдар, «Сұрқия» хикаяты қалың оқырман ықыласына бөленді. «Ғибрат» романы қазақтың елжанды ұлы Керім Тіленшиннің өмірі мен бірге Алаш зиялыларының елге еткен еңбектері мен қиын тағдырларынан сыр шертеді. «Арман-дүние» романы жастардың сезіміне құрылған дүние. «Сұрқия», «Қиямет-қайым» адамдар арасындағы тартысқа, жақсылық пен жамандықтың тартысына құрылған хикаят. Жазушы қаламынан туындаған көркем дүниелер келешекте өз бағасын аларына сенімдіміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Тіленшина Баян. IV- ТОМДЫҚ ШЫҒАРМАЛАР ЖИНАҒЫ, II - том, - Шымкент: «Әлем» баспаханасы, 2019. – 488 б.
2. Жантасова Зылиха /Көмештің көркем қызы. Оңтүстік Қазақстан газеті. 2019.

Резюме

В статье рассматриваются идеологические и художественные особенности стихов поэтессы и писателя Баян Тленшиевой

Summary

The article considers the ideological and artistic features of the poems of the poet and writer Bayan Tlenshieva.

ӘОЖ 82:801.6

СМАҒҰЛ СӘДУАҚАСҰЛЫНЫҢ ӘДЕБИ ТУЫНДЫЛАРЫ

Полатова Мадина - ҚТМ-118 тобының 2 курс магистранты

Ғылыми жетекшісі - ф.ғ.к.,аға оқытушы Құланова С.Ш.

Шымкент университеті

Смағұл Садуақасұлы 1916 жылы Омбыда қайраткерлік мектеппен бірге қаламгерлік мектептің де табалдырығын сенімді аттады. Ол «Бірліктің» «Балапан» атты қолжазба журналында қаламын ұштады. Смағұл көсемсөздік пен жазушылық өнерді тынымсыз қайраткерлік қызметін меңгерді. Жас қаламгер 1918-1919 жылы Алаш Ордаға таныс болған «Жас Азамат» газетін, 1920 жылы атын «Қазақстан» етіп, затын халықтық қылып өзгертпекке бел буған «Ұшқын» газетінін шығуына қатысты. 1922 жылы Еуропа өркениетін уағыздаған «Өртең» газетін, 1923 жылы қазақ жастарын зиялылыққа үгіттеген «Жас қазақ» журналын шығаруға өз үлесін қосты. Мұнан бөлек ол 1920 жылы «Еңбекшіл жастар» (Омбы), «Кедей

сөзі» (Омбы), «Еңбек туы», 1925-1926 жылы «Еңбекшіл қазақ» - «Еңбекші қазақ газетері мен «Қызыл Қазақстан» журналының (1924-1925) жауапты қызметте (редакторы) болды.

С.Садуақасұлы шығармашылығының хронологиялық ауқымы 1916-1918 жылдардан 1928-1929 жылдар аралығын қамтиды. Дерек көздерінің ділгірлігінен һәм мұра сақтау мұқиятсыздығынан, қайраткер-қаламгердің 1929-1933 жылдар арасында не жазғандығын белгісіз.

Бізге қаламгер Смағұлдың көзі тірісінде жарық көрген алты кітапшасы белгілі. Олар: «Жастарға жаңа жол» (Орынбор, 1921), (Коперация һәм қазақ шаруасы» (Орынбор, 1924), «Салмақбайдың ауылында қалайша кооперация ашылды?» (Орынбор, 1924), «Жастармен әңгіме» (Орынбор, 1925), «Ұлт театры туралы» (Қызылорда, 1926), «Қазақстанда халық ағарту мәселелері» (Қызылорда, 1927). Осылардың ішінде «Салмақбайдың ауылында қалайша кооперация ашылды? атты туынды ғана көркем шығарма да (повесть), қалғандары – танымдық, ғылыми-зерттеу еңбек А.Байтұрсынұлы. С.Садуақасұлы мерзімді басылымдарда бірнеше повесть, әңгіме, ондаған зерттеу очеркін, жүздеген түрлі тақырыптағы публицистикалық мақала, бір романның үзінді жариялады. Бұған оның тұсында хатталған (стенограмма) әр дәрежедегі мінбелерден сөйлеген сөздерін қосыңыз. Смағұлданды қалған рухани аманат-мұра – осылары [1, 156]

С.Садуақасұлы 1933 жылы қапыда қаза болғаннан кейін оның еңбектерін бастырту керектігін айтқан бірді-екілі пікірлер болды. Айталық, көп мәселеде Смағұлмен келісе қоймаған Ғаббас Тоғжанұлы 1936 жылы Қазақстан көркем әдебиет баспасының жоспарына С.Садуақасұлының кітабын даярлауды ендіргені мәлім. Бірақ жоспарланған кітап белгілі себептерден басылмады. Және осындай талпыныс арада 21 жыл өткеннен соң байқалды. 1957 жылы С.Садуақасұлының жазғандарын кітап етіп бастыруды көтерген ғалым Бейсенбай Кенжебайұлы. Кеңестік кезеңде 70-жылдары Смағұлға театр тарихына қатыстырып зерттеуші Бағыбек Құндақбайұлы әділ баға берді. Жоғарыдағыдай сипатта негізі қалана бастаған Смағұлтануға 80-жылдардың аяғында Бейбіт Қойшыбай, 90-жылдардың басында Батырхан Дәрімбет, Мәмбет Қойгелді, Нұрым Сансызбайұлы зерттеді. 1993 жылы Б.Дәрімбет С.Садуақасұлының бірсыпыра еңбегін кітап етіп құрастырды. 1994 жылы Смағұл жинағы шағын көлемде орыс тіліне аударылды.

Біздіңше, Смағұл Садуақасұлының жазған еңбегі жоғарыда аталған жинақпен шектелмейтіні анық.

Әдебиетті дәуірлеу және белгілі бір қалам қайраткерінің сол дәуірдің өкілі екенін дәлелдеу оп-оңай нәрсе емес. С.Садуақасұлының «Қазақ газетінен басталатын ұлтшылдық дәуір немесе тұтастай алғанда ағартушылық кезең өкілі екенін көрсететін бірден-бір айғақ – соңында қалған аманат-мұрасы.

Қаламгер мұрасының мұқият сақталынбауына байланысты 1922 жылы баспа жүзін көрген «Автономия» әңгімесін бұл жанрдағы тұңғыш туындысы деп есептейміз.

Шығармаға 20-жылдардағы қоғамдық-саяси шындық арқау болған. Онда 1920 жылы автономияға қол жеткізген қазақ халқының бұл өзгерісті қалайша қабылдағаны көркем тілмен жеткізіледі.

«Автономия» әңгімесінің негізгі идеясы – елдің мұраты. Шығармадағы бейнелер жүйесі осы идеяны ашуға қызмет етеді. Сондай-ақ бояуы қанық осы бейнелер жүйесі арқылы оқушы сол кездегі қазақ қоғамында болған бүтін тарихи шындық болмысын баяндайды.

С.Садуақасұлының ғылыми айналымға әлі түспеген «Өртең» атты шығармасы – лирикалық әңгіме. Онда сюжет немесе оқиға желісі жоқ. Әңгімеге жазушының отаны туралы тебіренісі, жерімен, елімен іштей сырласуы, мұңдасуы айна-қатесіз түскен. Біздіңше, «Өртең» әңгімесінің тууы «Өртең» газетінің жарық көруімен, жаңа заманға еріксіз тап болған алаш зиялыларының тынысы – «Жас азамат» мүшелерінің соны қауымдастық идеясы төңірегіне топтасуымен байланысты. Жастардың мақсаты санадағы шірік қауды өртеп, өртең шығару еді. «Өртеңде» сюжет болмағанымен, қазақтың кешесін, бүгінін, ертеңін ой таразысымен бағамдаған, ұлттың ұтқаны мен ұтылғанын, озық қасиеті мен мінезіндегі кемшілігін табиғат бейнесімен астастырып, көркемдікпен көмкерген ерекше мазмұн бар [2, 1296].

С.Садуақасұлының «Салмақбай, Мақамбет» атты әңгімесінде төңкерістен кейінгі қазақ оқығандары, олардың екі айырылған көзқарастары сөз болады. Әңгіме кейіпкері екі-ақ жан. олар – Салмақбай мен Мақамбет. Уақыт – қым-қуыт төңкерістен кейінгі кез. Кеңістік – оқығандардың басын қосқан саяси сапырылыстарға толы қала. Әңгімеде атыс та, шабыс та жоқ. Бірақ тартыс бар. Ол – көзқарас, дүниетаным арасындағы тартыс. Тартыс жай көр-жер туралы емес, руханияттың қасиетті мәселесі – ұлт тағдыры хақында. Мақамбет «жер жүзінің төңкерісі үшін қазақты құрбан қылуға» бар, ал Салмақбай «дүниенің жұмағы болса, қазақ та барсын, неміс те барсын» деген пікірде. Жазушы оқушыға «Әне – ұлт мәселесі туралы екі көзқарас. Таласты көзқарас. Қайсысынікі жөн?» дегендей, әңгіме аяғын екі оқығанның тіл қатпай, үйілеуімен бітіреді.

С.Садуақасұлы – 20-жылдары көлемді прозалық шығармалар жазып, бағын сынаған жазушы. Хронологиялық жағынан жазушы повестен бұрын роман жазуға кіріскен. Мұны М.Әуезов мұражайынан табылып отырған «Сәрсенбек» романының қолжазбасы дәлелдейді.

Мемлекет қайраткері Смағұл Сәдуақасұлы небәрі 33 жыл ғұмыр кешті. Әдеби мұрасы да бай. Әңгімелерінде сол кездің бейнесі шынайы суреттелген. Қазақ оқығандары елге қызмет етуі керек деген идея мен бірге сол кездегі өзгерісті халықтың қалай қабылдағаны жөнінде шынайы шындық суреттелген.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жұртбай Т.«Талқы» 1997 ж. «Жер талқысы» 10 бет.
2. Садуақасұлы С. Екі томдық шығармалар жинағы. 1-том. Алматы, 2003ж

Аннотация

В статье подробно описываются творческий путь и произведения Смагула Садуакасулы.

Summary

The article describes the creative path and works of Smagul Saduakasuly in details.

ӘОЖ 82:801.6

ЖАЗУШЫ ҚАРАУЫЛБЕК ҚАЗИЕВ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ЛИРИЗМ

Айдарбек Мадина Мұсағалиқызы- ҚТ-118 тобының 2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі - ф.ғ.к., аға оқытушы Құланова С.Ш.
Шымкент университеті

Рухани толысқан әр адамның болмысынан атамекен,туған жерінің бейнесін көрінеді.Оның сөзінен,қимыл-әрекетінен өскен ортаның танымал белгілері әрқашан мен мұндалап қол бұлғайды. «Ұяда не көрсең-ұшқанда соны ілерсің».

Қарауылбек те тұңғыш кітабы «Ақ бантикпен» атамекен жырын айта келді. Жинақтағы төрт әңгіменің бәрі туған жер,өскен ел жәйлі,оның өзен-суы,тас-суы,көктемнің тебіндей өскен көгіндей желкілдеген жеткіншектері жәйлі.

Ақ бантик алдынан ағарып атар таңдай сағынышты арман күткен балғын шақтың бейнесі; бейкүнә пәктіктің, шынайы, тазалықтың,ақкөңіл, адалдықтың белгісі. Қарауылбектің кейіпкерлері үлкен өмір табалдырығынан енді-енді аттағалы тұрған жастар.Олар әлі де тым жас, тым ұяң,аузын ашса көмейі көрініп тұратын ақпейіл, жүректері әлі де қалам ізі түспеген аққағаздай. Тірліктің соқпақ –сүрлеулері әлі мұнда әжімін түсіре қоймаған. «Он тоғыз мың ғаламның» күллі қызығы мен қуанышы алдарында.Көңілдің көк дөнені алыс мұнарлы тауларға, көгілдір жиекке,асқақ арманға, романтикаға жетелейді. «Олар екеу,мен жалғыз-дағы» Гүлзат, Тұнық,Қайрош,міне осындай жасөспірімдер. Кәмелеттік атестат емтиханын тапсырып жүргенде осы үшеуі Шокпар асуына серуендеп барып,ертектегідей бір сырлы ғажайып түнді басынан өткереді. Сондағы туған жер суреттері,оның қара мақпал түні, ерке

самалы, тас бұлаққа шүпірлей қонған жұлдыздар нұры, қызыліңірде қарауыта дүнкіген тау басынан қорғалай туатын ай, сол айға жүгіріп барып, ернеуінен ұстап, мініп алып сейіл-серуен құрғысы келетін екі жас қыз-бәрі-бәрі тұп-тұнық. Қарауылбек мұны соншалық іші-бауыры елжіреп отырып жазғандай. Осы әңгімедегі бала Қайроштың ертеңіне ұйқыдан тұрғанда, сол жұлдызды түнмен бірге ең қимас асылын жоғалтқандай көңілі босап, көзіне жас тығылатыны бар. Бұл жас кейіпкердің балалық шағымен қоштасқалы өзі де сезбеген қимас шағы екен-ау. Жазушы соны қалай нәзік берген десеңізші! [1.5.]

Ал, «Біз абитуриент едік» әңгімесі сезім мен нұрлы мұңнан тоқылған кесте тәрізді нәрсе... Әлдихан мен Қаржау атты қос бозым тақтай шамадандарын арқалап, оқу іздеп астанаға аттанады. Шу станциясынан жапырақ түстес жасыл вагонға отырған олар пойыз үстінде Мақпал деген жасөспіріммен танысады. Әрине, тұла бойың балқып, егіліп отырып айтатын әсем әнді сөзбен жеткізу қиын. Қарауылбектің бұл әңгімесі де сол сырлы әндей мөлдір дүние. Алғашқы уыз сезімнің оянуы, лүпілдеген жүрек дірілдей шыққан үн, сол албырт, тентек сезімнің азабы, махаббаттан туған мәрттік. - Осының бәрін автор мейлінше дәл, шынайы, бейнелейді. Қабылдау емтиханынан өте алмай қалған Мақпал сонау Еділ бойындағы Куйбышев қаласына қайтпақшы, ал, Қаржау да сол ғашығымен қол ұстаса жүріп, кетпекші болады. Тірлікте әлі ештеңені көрмеген, ештеңені таразылап білмеген жастың осы бір киелі сезіммен бірге, ақыл-санасы да оянады. Ол ойлау биігіне көтеріледі. Оның махаббатқа берілген жас жүрегінде күдік, қауіп, жауапкершілік сезімі бас көтереді. «Оқу деп келгенімен Алматыда өткен күндерім-Мақпал жайындағы ыстық қиялдар күні болыпты. Бұл әлде құр әурешілік пе, жоқ болмаса, балаң өмірдің өзіндік арна іздеген ұрымтал шағы ма, ол арасы беймәлім. Әйтеуір, мөлдір жанарлы бейкүнә қыздың басқа бір бағытқа жетелегені анық. Ол бағыт не? Арайлап атар махаббат таңымен жолықтыратын ақ сүрлеу ізі ме, жоқ, әйтпесе, талай бозбаланың бойын алдыртып: «Қап, әттеген-ай!» деп бармағын тістеткен баянсыз басылуы ма?... Бұл жағы да шешусіз жұмбақ». Қаржау өмір сыны үстінде осылай толғанып, екі ұдай ойға қалады. Дегенмен жан-жүрегін алаулатып әкетіп бара жатқан жас махаббат қойсын ба, жайнаң көз қыз соңынан еріп жүре береді. Осынау қос жанар мен деп мөлдіресе, жеті қат жер астында жүрсем де бақыттымын, - деп бір тоқтамға келеді кейіпкер. Жүрдек пойыз зымырай оны туған ауылына қарай жақындата түседі. Жасөспірім енді жанына балаған жалғыз анасының хал-жайын есіне алады: «Мен оқуға кетерде тірегінен айрылғандай босаңсып қалып еді. Сонда да бойын берік ұстап: - Қадамыңа гүл бітсін, қарашығым. Тең құрбыңнан қалмай біліміңді ал. Менің қазаным өз баурымда ғой, бір күнімді көрермін. Тәңір бетіңнен жарылқасын», - деп ақ тілеумен аттандырып еді. Сол анадан алшақтап бара жатқан күйім мынау. Тәуекел түбі қай жерге барып тірелер екен?...

Міне, осы сәттен бастап, жеткіншек жанына жаңа бір сәуле құйылады. Оның жүрегін ана алдындағы парыз сезімі шымшылайды. Ол өзінің өмірдегі жауапкершілігін түсіне бастайды. Сол-ақ екен, ол болашақ ер-азаматқа тән бір қимылға көшеді. Пойыздан секіріп түсіп қалады.

Арада жылдар өтеді. Ол кездегі абитуриент енді тоқтасқан. Үйлі-баранды. «Өмір күнде той емес демекші, жұмыс басы, ошақ қасында арагідік реніш те кездесіп қалады. Бірақ мен ондай сәтте сонау бір жарқын жазда ұшырасқан биязы Мақпалдың мөлдір жанарын көз алдыма келтіріп, мейірлі сағыныш құшағына бөленемін... [2, 18.]

Қайран Мақпал, қос жанарың жарқылдап, қай жерлерде жүр екенсің?... Егер осы жазбаларды ұшырата қалсаң, қай аспанның астында жүргеніңді білдіріп бір тіл қатшы. Мен сені сағындым...» деп бітіреді әңгімесін кейіпкер.

Бұл туынды А.Чеховтың «Мезонинді үй» хикаясын еске түсіреді. Ол да «Мисюсь, сен, қайда жүрсің» деп аяқталушы еді ғой. Бірақ мұңлы көңіл-күйінің ұқсастығы болмаса, Қарауылбектің әңгімесі мүлде басқа.

Жазушының екінші жинағы «Иманжапырақ» 1974 жылы жарық көрді. Балалық, жастық шақтан алған әсер әлі түсін бермесе керек, жинаған қоры үзілмесе керек, сол себепті де Қарауылбек балдәуренге қайта айналып соққанға ұқсайды.

Мың шақырымдық ұзақ жол әуелгі қадамнан басталатыны сияқты, ертеңгі елге тұтқа болар ер-азамат та балғын шақты бастан өткеріп, үлгі-өнеге болар, ақыл айтар үлкендерге

карай жүріп қанаттанады. «Жеткіншектерден ұрпақтар құралады» деген ғой Достоевский. Жас өседі, жас ұрпақ өсе келе ел тізгініне қол созбай ма. Ұлттың рухани саулығы балаларын сау-саламат болып өсуіне ғана емес, олардың халқын Отанын жанындай жақсы көретін патриот болып қалыптасуына да байланысты. Ендеше Қарауылбектің жасөспірімдердің өмір-тіршілігін өз туындыларына өзек етуі әбден орынды. Республикалық «Жалын» бәйгесінің бірінші жүдесіне ие болған «Иманжапырақ» повесі де қаламгердің алтын бесік елі, оның өрімдей өрендерінің қам-қаракетінен бір үзік сыр шертеді. Ә дегеннен кісі көңіліне қона кететін ақкөңіл ауыл жастарының тартымды бейнесін жасайды. 1979 жылы «Үркер» деген атпен «Жалын» баспасынан жазушының үшінші кітабы шықты.

Бұл жинақта «Қашқын» деген шағын повесімен «Найзағайлы түн» әңгімесі ғана жаңа еді. Мұның біріншісі кісіні зеріктіретін күнделікті сұрқай тірліктен жеріп, қызықты романтика іздеген елгезек бала мен соны түсінбеген көр көңіл үлкендер арасындағы тартысқа құрылған.

Ал, «Найзағайлы түн» жас махаббаттың оянуын суреттейтін жан тебіренер хикая. Екеуінің де өн бойы төгіліп тұрған лиризм. Жазушының аяулы, асыл арманға, жарық күн-жарқын болашаққа талпынған жеткіншектерінен болашақ ел азаматтарының жақсы нышандары байқалатын. Олар өздерінің қайталанбас мінез-құлықтарымен есімізде қалған.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жұмабаев Ә. Арман күткен балғын шақтың жыршысы Шығармалары. Алматы, 1983 - 456 б
2. Қазиев Қ. «Иманжапырақ» Алматы: Жазушы 1974 - 489 б

Аннотация

В статье рассматривается лиризм в прозе писателя Караула Казиева

Summary

The article considers lyricism in the prose of the writer Karaul Kaziev

ӘОЖ 82:801.6

М.МАҚАТАЕВ ӨЛЕНДЕРІНДЕГІ КӨП МАҒЫНАЛЫ СӨЗДЕР МЕН ОМОНИМДЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

**Сихимбай Ұлдана Тастанбайқызы - ҚТ-119 тобының 1-курс студенті
Ғылыми жетекшісі - магистр оқытушы Исакулова Меруерт Махмұтовна
Шымкент университеті**

Тіл — көркем шығарманың ең бірінші элементі. "Қалың көпшілік дұрыс бағалап жүргендей, кез келген көркем шығарма өзінше бір өмір деп қабылданатын болса, өмірде тіл арқылы қарым-қатынастың болмағы — табиғи құбылыс". Бұл рас. Кез келген халықтың байлығы — оның тілінде. "Сөз — ойдың сәулесі" — деп жазған В.Г.Белинский. Сөз затты немесе құбылысты атайды, ұғымды білдіреді. Қандай да бір көркем шығарманың көркі, шұрайы сол шығарманың тілі арқылы көрінеді, тілі арқылы бағаланады.

Ақын қаламынан туған образды, соны тіркестерде сөз де тіптен тың, мағыналық жаңа реңке ие болуы мүмкін. Яғни, сөздердің реңін кіргізіп, ажарлап көркемдік жасап үйлесімге келтіретін тіл байлығының көріктеу құралдары, тәсілдері бар. Омоним, көп мағыналы сөз, антоним, фразеологизм сияқты экспрессивтік-эмоционалдық сөздер - М.Мақатаев шеберлігінің негізгі арқауы, өлендерінің тілін танытудың ең бір өзекті тұсы болып саналады.

Көп мағыналы сөздер — тіліміздің байлығының көрсеткіші. Көркем шығармада көп мағыналы сөз өте көп қолданыста жүреді. Суреткер көркемдік үшін ойын айқын жеткізуде стильдік бояуы бар көп мағыналы сөздерді қолданып, контекст ішінде бір сөздің бірнеше мағынасын ашып береді.

Омоним мен полисемияны бір-бірінен ажырата білу керек. Омонимдердің полисемиямен бір ұқсастығы бар: омонимдер де, полисемия да бірдей дыбысталып, айтылады, жазылады. Омонимдердің полисемиядан басты бір айырмашылығы: омонимдер бірдей дыбысталып, айтылып, бірдей жазылса да, мағыналары әр түрлі болады да, мағыналар арасында байланыс болмайды. Ал полисемия, яғни көп мағыналы сөз, бірдей дыбысталып, бірдей жазыла отырып, мағыналары жағынан жақын, байланысты болып келеді. Мәселен, *адамның басы, таудың басы, жұмыстың басы* деген сөз тіркестерінде келген *бас* сөзі көп мағыналы сөз, өйткені бұлардың арасында мағыналық байланыс бар. Ал, *аяғыңды бас, жұмыстың басы* деген сөз тіркестерінде келген *бас* сөзі омонимдер. Бұлардың мағыналары арасында байланыс жоқ. Көп мағыналы сөзде мағыналық бірлік болса, ал омоним сыртқы тұлғасымен ғана ұқсас болып келеді. Ш.Бектұров пен М.Серғалиев "Қазақ тілі" еңбегінде омонимдер мен көп мағыналы сөздерді былай ажыратады: "Сөздің көп мағыналығы мағыналары жағынан бір-біріне жақын болса, сөздің көп мағыналығы, ал сөздер мағыналық жағынан бір-бірінен қашық болса, онда оның омоним болғаны".

Ә.Хасенов "Тіл білімі" атты еңбегінде: "Омонимдер мен полисемияның ұқсастығы — екеуінің бірдей дыбысталатындығы, айырмашылығы — омонимдер мағынасы жағынан басқа-басқа болады, полисемияға жататын сөздер мағыналары жағынан жақын болып келеді," - деп анықтама береді.

Т.Қордабаев, І. Кеңесбаев сияқты ғалымдардың еңбектері бойынша омонимдерді мағыналары мен тұлғаларына қарай:

- а) лексикалық (толық) омонимдер;
- ә) лексика-грамматикалық, (жартылай) омонимдер;
- б) аралас (көп компонентті) омонимдер деп үш топқа

бөлінеді.

Лексикалық омонимдер бір ғана сөз табына қатысты болады да, барлық жағдайда бірыңғай тұлғаға ие болып тұрады. Ал лексика-грамматикалық омонимдер әр сөз табына қатысты болады, осыған орай, олар бір тұлғасында бір-бірімен сәйкес келіп, басқа тұлғаларында ажырасып кетеді. Аралас омонимдік қатар лексикалық омонимдерді де, лексика-грамматикалық омонимдерді де қамтиды.

Сондай-ақ құрамына қарай *түбір* және *туынды* омонимдер болып келеді.

Біздің жұмысымыздың осы тарауға қойылған **мақсаты** -М.Мақатаевтың өлеңдеріндегі жай омонимдерді тауып талдау және ақын тіліндегі көп мағыналы сөз бен омонимдердің қайталануы өлеңнің көркемдігіне, мазмұнына, мәнеріне қандай әсер еткендігін айқындау.

Мұқағалидың өлеңдеріндегі өте жиі қолданылған, көп мағыналы сөздердің бірі - ақ сөзі. Бұл сөзді автор әр түрлі мағынада жұмсайды, бір өлеңнің немесе шумақтың ішінде бірнеше рет қайталап, жаңа бояу, жаңа реңктер береді.

Ғ.Мұсабаев өзінің "Қазіргі қазақ тілі" еңбегінде кейбір сөздердің метафоралық мағыналарының ауыспалы немесе тұрақты мағынаға айналатынын, сөйтіп лексикалық омонимдік қатар құрайтынын айтқан болатын. Бұл ойды төмендегі көрсетілген мысалдар арқылы дәлелдеуге болады.

"Ақ" атауының: "таза, пәк, кіршіксіз, адал, әділ, әдемі, сұлу, айқын, асыл, ардақты" т.б. осы сияқты өзара сәйкес, мәндес ұғымдарды білдіруінен де анық көруге болады.

Мұқағали жырларында "ақ" сөзі мынадай тура және ауыспалы мағынада сөз тіркестерінде кездеседі: *ақ бастау, ақ жан, ақ жалын, ақ кимешек, ақ қар, ақ бала, ақ ұлпа, аққа оранған көшелер, ақ мамық, ақ туман, ақ тау, ақ сәуле, ақ таң, ақ шымылдық, ақ нөсер, ақ бұлт, ақ тас, ақ аспан, ақ үміт, ақ қайын, ақ көңіл, ақ жүз, ақ гүл, ақ түтек, ақ сай, ақ қырау, ақ тозаң* т.б.

Ақынның "Естелік" деген өлеңінде "ақ" сөзі тура мағынада, сындық қызметте жұмсалған.

Ауылдың жаны - *ақ бастау*,

Ақ бастау бар да, жу бетің.

Ақ бастау түбі — ақ таста, Айнымас сенен суретің.

Мұнда автор "ақ" сөзін бір шумақта бірнеше рет қайталайды, кейіпкер өз бетін ақ бастауда жуғанда өзінің өтіп кеткен жастық шағын еске алады. Бұл жерде "ақ" сөзі таза, күнәсіз, тамаша, керемет балалық шақтың күндерін, зымырап ұшып кететін қарқынды сәттерін, бақытты кездерін сипаттауда қолданылған. Нәресте кез өтсе де, бірақ кез келген адамның есінде ол туралы естелік қалады. "Ақ бастау" сөз тіркесі *лексикалық анафора* жасайды. Сондай-ақ "бастау" деген сөз омоним болады. "Бастау" сөзінің бірнеше мағынасы бар. Мысалы, "бір істің бастауы", "кірісу", "сөз бастауы", "жалыға бастау" т.б. Ал мына өлеңде "бастау" сөзі "бұлақ, қайнар" мағынасында берілген.

Ал "Арманың бар ма?" деген өлеңінде ақын "ақ тауларды, ақ бұлттарды, ақ нөсерлерді" тірі жанмен салыстырып, олардан арманын сұрады.

Армандап Адам сұрады.

Ақ таулар — іштен тынады,

Азан сап тұрып ақ бұлттар,

Ағылда -тегіл жылады.

Ақ нөсер, бар ма арманың?...

Ақынның сұрағына "ақ таулар" үндемеді, "ақ бұлттар" "ақ нөсермен" жылады. Мұнда "ақ" сөзінің тура мағынасы берілгенмен, ауыспалы мағынасын айқындауға болады. "Ақ нөсер" сөз тіркесі бір қалыпты, бірыңғай, ұзаққа созылған, ұдайы қайталанып тұратын құбылыс сипаты ретінде пайдаланылған. "Ақ тау" сөз тіркесі "кең, ұшы-қиыры жоқ, шексіз" мағынасында жұмсалған. Ал "ақ бұлт" "аппақ, қардай ақ, таза" мәнін береді. Өлеңде автор "ақ" сөзін қайталап, ардақты, таза, асыл арманды суреттеу үшін шебер қолданды.

М.Мақатаевтың өлеңдеріндегі түсті білдіретін көп мағыналы сөздердің қайталануы өте маңызды бейнелі компонент. Лексикалық бірліктердің қайталануы мәтіндегі эмоционалдық айшықты сөздердің тойымдылығын, бейнелі айбындылығын көтереді. Мысалы, "Жаздың таңы" өлеңінде "ақ" сөзінің *анафоралық қайталануы* басты рөл атқарады, автор осы түсті аяулы және нәзік таңның түсімен байланыстырып отырады.

Ақ тауға асылғанда ақ таң келіп,

Ашылған ақ, шымылдық мақпал дерлік.

Ақ сәуле ұяма кеп ұйығанда,

Ақ таңға қанатымды қаққам келіп.

Бұл өлеңде автор "ақ" көп мағыналы сөзін 8 рет қайталайды. Осы бір-ақ омоним сөзі арқылы Мұқағали жаздың таңының сұлулығын, қайталанбас көрінісін сипаттайды. Келесі үш жолда: "Ақ таудың бөлеп мен бесігіне, ақ таңның сүтіменен асыраған, Күн — менің асыл анам, асыл анам", - деп, автор "ақ таң" сөз тіркесін, "күн" сөзін асыл ана бейнесімен салыстырып отырады, "ақ тау" оны бесігіне бөлеп, "ақ таңның сүтіменен" асырайды.

Бұл жердегі "ақ таң" сөзі қайталанып отыратын сөздердің қатарында бастамасы және аяқталуы ретінде беріледі. "Ақ таң" сөзінің мағынасы өлеңнің негізгі тақырыбы, автор ақ таңның келгендігін сипаттайды.

Мұқағали поэтикасында түс — заттардың, нәрселердің шынайы өңдерін суреттеумен қатар, ақынның сол нәрселерге көңіл-күйін, ойын, яғни эмоциялық бағасын білдіру үшін құрал ретінде қолданылады. Мысалы, "Сағындым ғой дедім-ау, жаным" жырының "Сол менің ақ, жанымның ақ жалыны" деген өлең жолында ақ сөзі — адал, күнәсіз, әділетті, арамдығы жоқ мағынасында жұмсалып тұр.

Мысалы, Мұқағалидың төмендегі өлеңінде "ақ кимешек" қайталанылатын анафоралық сөз тіркесі символға айналдырылған. Автор "ақ кимешекті" көргенде, өзінің ардақты, сүйікті әжесінің бейнесін көреді, таныс дауыс, таныс сөз есіне түседі. Мұнда "ақ" -қасиетті аналарымыз бен аруларымыздың басына салатын жаулығының түсі екені айтылған.

Әже, сен бірге жүрсің менімен,

Өліге мен өзінді телімегем.

Ақ кимешек киген бір кемпір көрсем,

Ақ кимешек астынан сені көрем.

.... Ақ кимешек көрінсе, сені көрем,

Ақ кимешек жоғалса,...

Нені көрем???

Сөйтіп ақын өлендерінде **ақ** сөзінің мағынасы әр алуан екендігін және өте көп ұшырасатындығын айқын көреміз. Қайталанатын көп мағыналы сөз де түрлі реңкте жұмсалып өлеңнің қуатын арттырып, әрлендіре түседі. **Ақ** сөзі - адалдықты, тазалықты, әділеттілікті, күнәсіздікті суреттеудегі пайдаланылатын бейнелі сөз. Ақ сөзі табиғат, құбылыс атауларының бәрімен тіркесіп, ауыспалы мағынада қолданылып тұр. Адам мен табиғат тұтастықта жырланғандықтан, сиқырлы сөздерді ұтымды қолданудағы тапқырлық десек те болады. *Ақ аспан, ақ қар, ақ таң, ақ бұлт, ақ тау, ақ бастау, ақ тас, ақ нәсер, ақ тұман* және т.б. тіркестер бірнеше рет қайталанатын.

Қорыта келгенде көп мағыналы сөз, омоним тек тілдік құбылыс ғана емес, көркем дүниенің бейне сырын ашудағы көрсеткіш екендігін байқаймыз. Ақын тіліндегі көп мағыналы сөздер мен омонимдердің қолданылуы өлеңнің көркемдігіне, мазмұнына, мәнеріне, әсеріне қызмет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М.Мақатаев Қазақ жырының бір жылы. Жұлдыз 1972 №7
2. Е.Зәңгіров. Жұлдыз боп жанып, жұлдыз боп қалған Зейнолла. Мұқағали журналы. №4(28) 2008ж.
3. С.Жұмабеков. Адамға -адамзатқа. Мұқағали журналы. №8 (32) 2008.
4. Г.Бектасова. Мұқағали Мақатаевтың бұлтты аспаны. Түркістан, 3 ақпан, 2011 жыл.
5. Н.Қазыбек. Өртеніп кеткен өр тұлға. Мұқағали журналы. №5(29) 2008.
6. О.Асқар. Жазықсыз жазаланған жырлар. Мұқағали журналы. №2(38) 2009.
7. М.Бекей. Ақынның сыр сандығын ақтарғанда. Мұқағали журналы. №11(59) 2010.
8. Н.Үркімбаев. «Асар шыңдар желпиді бесігімді». Мұқағали журналы. №5(65) 2011.
9. Мұқағали. Күнделік. Алматы, ҚазАқпарат, 2009.
10. Ғ.Есім.Мұқағали жырының философиялық сыры// Білгің келсе алдымен зертте мені. «Сарыжайлау» қоғамдық қоры, 2010

Аннотация

В статье говорится об особенностях употребления многозначных слов и омонимов в стихах М. Мақатаева.

Summary

The article deals with the peculiarities of the use of polysemous words and homonyms in M. Makatayev's poems.

ӘОЖ 894.342.08

ҚАЗАҚ ШЕШЕНДІК ӨНЕРІНІҢ КӨРНЕКТІ ТҰЛҒАСЫ – ТӨЛЕ БИ

Әсембек Әлия – Шымкент университетінің

2 курс ҚТ-118 тобының студенті

Ғылыми жетекшісі –магистр оқытушы Тұрсыманова Ф.

Шымкент университеті

Қазақтың тарихи аңыз-әңгімелерінің үшінші дәуірі XVII-XVIII ғасырларда болған уақиғалар мен тарихи адамдардың іс-әрекеттерін бейнелейді. Бұл қазақ хандығының қалыптасып нығайған, бірақ оның есесіне көршілес жоңғар-қалмақ хандықтары оқтын-оқтын қарақшылық шабуыл жасап тұрған жаугершілік уақыт еді. Сонымен байланысты елдің ішкі бірлігін нығайту, сыртқы қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін ел басшыларының «Күлтөбенің басында күнде жиын» жасап кеңесетін хандық тарихындағы аса бір ауыр уақыт еді. Міне

осындай ауыр да аума-төкпе заманда қоғамды басқару және басқыншыларға қарсы халық күресін ұйымдастыруда белгілі үш би ерекше көзге түседі. Олар: Төле, Қазыбек және Әйтеке.

Қазақ ауыз әдебиетінде Төле би туралы аңыз әңгімелер, шешендік сөздер мол. Солардың көпшілігінде Төле ақылды, әділ, шешен және халық қамын ойлаған қайраткер бейнесінде суреттеледі. «Халық айтса қалт айтпайды» [1; 207]. Шынында да Төле өз заманының ақылды, білімді, парасатты азаматы болған.

Төле - Ұлы жүзден шыққан және «Ақтабан шұбырынды, алқа көл сұлама» атанған жоңғар шапқыншылығы кезінде - қазақ халқының басына қатер төнген кезде берісі ұлы жүзді басқарған, әрісі жоңғар шапқыншыларына қарсы күресте үш жүзді бастаған адам.

Төле бидің туған әкесі - Әлібек. Ежелгі елдердің дәстүрі бойынша тарихи ұлы адамдарды есімімен бірге отырықшы елдерде туған қаласымен атаған да, ал көшпелі елдерде белгілі руымен атаған. Сол дәстүр бойынша Төлені халық «Үйсін Төле би» деп атаған. Атадан балаға ауысып-айтылып келе жатқан аңыздар бойынша Төле орта бойлы, сымбатты, нұрлы кісі болған.

Төле Әлібекұлы (1663-1756) қазіргі Жамбыл облысы Шу ауданының Жайсаң жайлауында дүниеге келген. Қазақ шежіресінде: Дулаттан Жаныс, одан Жарылқамыс, Жарылқамыстан Жанту би, одан Жайылмас би, одан Құдайберді би («Тоғыз ұлды Құдайберді» деп те аталады). Сол тоғыз ұлдың бірі Әлібектен Төле би туады. Төле жастайынан ескіше оқып, сауатын ашады. Арабша, парсыша тарихи кітаптарды, аңыз, хиссакхикаяларды көп оқиды. Бір жағынан қазақтың аңыз-әңгіме, өлең-жырларын, шежіретарихтарын ел арасынан тындап, өзінен бұрынғы өткен шешен билер мен хандар, әсіресе өзінің бабалары Жанту, Жарылқамыс билердің кесімді, тапқыр, өнегелі, нақыл, шешен сөздерін ойында сақтап өседі. Төленің әкесі Әлібек те сөзге ділмар шешен би болған кісі. Төле бала әкесіне еріп жүріп ел көреді, жұрт таниды. Он бес жасынан ел билігіне араласып, өзінің ақыл, парасаттылығы, әділ шешімі, шешендік өнерімен көзге түседі.

Ол жас кезінде талай жасы үлкен атақты абыз билердің алдынан өтіп батасын алады.

Төле бала Әнет бабаға барыпты. Жасы жүзге келіп отырған Әнет баба ынтымақ ел бірлігі жөнінде әңгіме айтып отырады. Төле «Қалай еткенде бірлік болады, оның күші қандай болмақ» [2; 44] дегенді сұрайды. Сонда Әнет баба, әуелі жауап айтпас бұрын бір бума солқылдақ шыбық алдырады:

- Балам, мынаны сындырып көрші?

Төле буылған шыбықты олай-бұлай иіп сындыра алмайды.

- Енді сол шыбықты біртіндеп сындыршы? - Төле ортасынан буылған шыбықты шешіп, біртіндеп пырт-пырт етіп оп-оңай сындырып береді. Әнет баба:

- Бұдан не түсіндің, балам? - дейді.

Сонда Төле бала:

- Түсіндім, баба, бұл мысалыңыздың мәнісі: ынтымағы, бірлігі мықты елді жау да, дау да ала алмайды. «Саяқ жүрген таяқ жейді» [2; 44] демекші, «бірлігі, ынтымағы жоқты жау да, дау да оп-оңай алады» дегеніңіз ғой.

- Бәрекелді, балам, дұрыс таптың. Ел билеу үшін алдымен елді ауыз бірлікке, ынтымаққа шақыра біл. «Бақ қайда барасың, ынтымаққа барамын» дегеннің мәнісі осы, - депті.

Асқан тапқырлығымен, нәзік сезімталдығымен, биік парасатымен үш жүзге аты тұтас жеткен Төле биді көзінің тірісінде Бұқар сияқты ұлы жыраудың мадақтауы, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке сынды алты алашқа қадірлі, жалпақ жұртты аузына қаратқан билердің аға тұтынуы тегін емес. Төле өзінің алдындағы «түгел сөздің түбі бір, түп атасы Майқы би» делініп ел арасына мақал болған, хан біткеннің қазығы, қара бұқараның азығы атанып, кедейкембағалға пана, қамқор болған Майқы би, Сыпыра жырау, Асан қайғы, Жиренше шешендердің сарқыты еді.

Төленің атақ-абыройы әз Тәуке ханның тұсында «Жеті жарғы» заңының ел ішінде таралуымен көтерілсе, Ақтабан шұбырынды, алқа көл сұламадан кейін елге егін салдыру мәселесімен де асқақтап биіктеген.

Шығарсам арық қазып Сырдан бойлап,

Ел болсақ отырысты болар еді-ау,
Қыстасақ Алатауды жазда жайлап,
Бір жағымыз қалалы диқан болсақ,
Көшпелі, бір жағымыз бие байлап,
Елдерден қатар жатқан үлгі алайық,
Болашақ келер ұрпақ қамын ойлап, -

дейді [3; 5].

Бұл турасында Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы: «Үйсін Төле билердің заманында Наурызнаманың қадір-құны астан, тойдан ілгері болады екен» [3; 5] депті.

Ілгері заманда адамдар өзінің ой-пікірін ауызша сөйлеу, яғни өлең, жыр, мақал-мәтел арқылы жеткізіп отырғаны белгілі. Сондықтан да қазақ елінде осы сияқты сөз құралдарын кең пайдаланып, өнерге айналдырып отырған шешендер, билер көп болған. Бұлардың айтқан сөздері адамның жан-жүйесін сүйіндіріп те, күйіндіріп те, тітіркендіріп те, ақыл-ойын, сана-сезімін оятып та, тапқырлығын арттырып та отырған. Сондай-ақ бұлардың нақыл сөздерінен адам жан дүниесіне тән мінез, темперамент, қабілет сияқты ұғымдарға жеткілікті жауап алуға болады.

Төле би заманында киелі әулиелерге ырым ету, сыйыну, табыну, қажылық ету, ырымшылдық, бас июшілдік, түске сену, қыдыр дару, қыдырлы адам деген ұғымдарға сену кең орын алды. Арыстан бап, Ахмет Ясауи, Меккеге қажылық ету дәстүрге айналған. Тәуелсіз егеменді ел болғалы әулиелерге сыйыну, ата-бабалардың әруағын еске алып құрметтеу әдет-ғұрыпымызға қайта еніп келеді

Төле бидің философиялық көзқарасы ерекше бір дүние.

Пәлсафалық ой-пікір, мысалы, Тәуке хан мен Төле би сұхбатынан айқын көрінеді. Бұл мәселе Тәуке ханның Төле биге қойған «Өлімнен ұят күшті» деген сұрауы, оған берген Төле би жауабының оның философиялық, психологиялық көзқарасының қалыптасуын көрсетеді.

Осы сияқты «Ерді - намыс өлтіреді, қоянды - қамыс өлтіреді», «Қорқақ күнде мың өледі, ер адам өмірінде бір өледі» деген сияқты мақал-мәтелге айналған сөздерінің қандай философиялық мәні бары белгілі.

Төле би - көп оқыған, білімін өз бетімен шыңға көтерген дара тұлға. Жалпы Төле жаратылысында, іс-әрекеті де жау қандай күшті болса да оған қарсы қояр күшті, ақылмен жеңуді іске асыруды ойластырып отырған. Соның бір мысалы, Жоңғар шапқыншылары елге шабуыл жасағанда күшпен қарсылық көрсетіп, елін қырғыннан сақтаудың мүмкіндігі болмағанына көзі толық жеткен соң, ақылмен елін сақтауды ойластырады. Ол үшін шығыс халықтарының әдет-ғұрыптарына, сеніміне сүйенеді. Ерте замандары Шығыс халықтары қарлығашты әулие құс санайтынын білетін-ді. Осы білімі шабуылдың алғашқы күндері-ақ жоңғарлар сеніміне ие болуға мүмкіндік берді. Ол оқиға мынадай: Жоңғар шапқыншылары келіп қалғанда Төле би үйден шықпай отырады. Неге шықпадың, - деп сұрағанда Төле би: «Үйді мен тастап кетсем мына қарлығаш ұясы бұзылып, қарлығаш балапанымен қырылуы мүмкін [4; 6] - деп жауап қайырады. Мұны естіген жоңғар басшылары: «Бұл кісі әулие екен тимендер», - дейді. Сөйтіп Төле би олардың сеніміне кіреді. Олардың бодауында болса да, қазақ халқының егемендігін сақтауға барлық күшін салады. Осыдан бастап өзбек ағайындар Төле биді «Қарлығаш әулие» деп атап кетеді. Ташкент қаласындағы Төле би ескерткішінің осы күнге дейін олар «қарлығаш әулие» ескерткіші деп атайды.

Төле бидің ел ынтымақ-бірлігін қалай сақтап, қалай қалыптастыру керек деп көп толғанып, көп ойланғанын Қазыбек биге сыр етіп шерткен төмендегі сөздерінен аңғарамыз: «Қатын алма, қайын ал, жақсы көрген жігіттің, атын алма тайын ал» дейтін бе еді, Қазы-еке? «Құда - мың жылдық» деп аталарымыздың анттай айтып кеткен мақал-мәтелі бар-ау. Буданның қарабайырдан артық екенін өмір көрсетіп жүрген жоқ па? Ендеше біз, киіз түңлікті қазақ қалмақпен қыз алысып, қыз беріспесек, төбемізге көтеріп, ел басқартып жүрген, туының түбіне топтасатын хандарымыз бен ханзадаларымызды, төрелеріміз бен төлеңгіттерімізді қайдан тапқандай едік? Жүз бен жүз, ру мен ру өзара жекжат, құда бола берсе, қазағымның бағы емес пе? Бірінде жоқ асыл қасиет бірінің қанында бар. Қан араласқан соң жаны араласады. Жаны араласқан соң ары араласады. Ары араласқан соң халықты сыртқы жау да,

ішкі жау да ала алмайды. Менің ұрпақтарым мен сіздің ұрпақтарыңыз «жер шалғай, ел алыс жатыр» демей, дәл біз секілді жекжат-жұраттықты жалғастыра берсе, біріне-бірі жезде, құда-құдағи, нағашы-жиен, бөле, қайын-қайнаға, түп нағашы, балдыз, жиеншар атанып, өзара бірігіп те, кірігіп те, біріне-бірі жанын қиюға дейін достасатыны сөзсіз. Халқымыздың бөлек-бөлек, шидің балапандарындай жыра қашып, басы қосылмай жүруінің бір сыры осында жатқан секілді. Болашақ жастарға бір сөзбен емес, ісімізбен де үлгі-өнеге көрсеткеніміз жөн.

Қазіргі кезеңде егеменді Қазақстан Республикасын жүзден астам басқа мемлекеттер танып, мойындап, 70-ке жуық мемлекетпен дипломатиялық қатынас жасап, өкілдіктер тағайындалды. Осындай өскелең жағдайда шет елдермен қарым-қатынаста болатын әрбір азамат өз елінің тарихын, ілімін, мәдениетін кең білуге тиісті. Ол біздің перзенттік борышымыз - халқымыздың бостандығы мен бақыты үшін қалтықсыз қызмет еткен хандарымыз бен билеріміздің, дулығалы батырларымыздың елдік, ерлік сырын танып, білу. Төле би сөзімен айтсақ, ұлы бабаларымыздың ұлылығын танып, білу - қасиет, танып біле алмау - қасірет.

Батырлар да биді өте жоғары бағалаған. Жорыққа аттанар алдында Төле биден міндетті түрде бата алып отырған. Онсыз жолымыз болмайды деп түсінген. Дана бабамен олар үнемі ақылдасып, барлық кезде кеңесін тыңдаған. Бір мысал. 1730 жылы айтулы Күлтөбеге жиылып, жауды жену үшін күш біріктіру жөнінде мәслихатта Төле биді Бөгенбай қолдайды. Нәтижеде қазақ қолы қырық мыңға жетіп, Ұлытауда болған соғыста жауды талқандайды. Бөгенбайға риза болған Төле би: «Билік құру, билік айту бір өнер болса, билікке құлақ аса білу екі өнер», - дегенде: «Билік соңы мәмлеге келу емес пе? Қарғыстың жаманы «өзің білме, білгеннің тілін алма» деген сөз. Білгеннің тілін алу дәстүрі атам қазақтың ұраны ғой», - деп Төле бидің айтқанын істеп жүргенін аңғартқан.

Жазушы-тарихшы А.Сатаев «Бөгенбай батыр» деген еңбегінде: «Бөгенбай өміріне саралай көз салсақ, нені көрер едік: бұл адамның батырлығынан басқа ақылгөй-көрегендігін, мейірбан адамгершілігін, бейбіт жан екенін байқау қиын емес. Бұл жағынан ол Төле бимен дәмдес ғана болмаған, пікірлес дос болған. Төле би қайтыс болған соң, Бөгенбайдың көп мәселеден шеттей бастағаны бірден аңғарылады», - деп жаза келіп: «Жоңғар қалмақтарынан алынған тұтқындар Қытай ханының қайтыс болғанын, Қалдан Цереннің Қытай басшыларымен мәмілеге келгенін, сөйтіп, ол жиырма мыңдай әскерімен Орта жүз жеріне шабуылға әзірленіп жатқанын хабарлаған. Мұндай хабарларды Бөгенбай Оңтүстік өңірінде жатқан Төле биге де жеткізіп тұрған» [4; 76].

Қазақ елін нығайтуда, қалмақ-жоңғар басқыншыларына қарсы халық-азаттық күресін ұйымдастыруда көрсеткен ерлігі мен сіңірген еңбегі үшін, сондай-ақ ақылы мен әділдігі арқасында Төле би Әлібекұлы ел алдында үлкен сенімге, беделге ие болған. Оның билігіне қарапайым қазақтарды былай қойғанда хан-сұлтандардың өздері де бас иген. Бұл пікірді растау үшін Шоқан Уалихановтың бір сөзін мысалға келтірсек те жеткілікті. Ол былай деп жазған: «Так, в 1758 году султан Барак, один из сильнейших владельцев Средней Орды, убив Абулхаира хана Меньшей Орды, избрал суда над собою четырех биев, из биев всего киргизского народа. В числе его судей были Тулебий, от большой Орды и Айтеке- от Малой» [1; 210].

Бұдан шығатын қорытынды - бір жүз емес, бүкіл үш жүзге белгілі Төле би Қазақстанның Россияға әуелі жақындауына, кейін қосылуына ықпал жасап, қолқабыс тигізген қайраткер, көрген мәмлегер.

Алайда, Төле Әлібекұлын қоғам, мемлекет қайраткері ретінде бағалағанда оның ел билеуші үстем таптан шыққанын, хандық-феодалдық құрылысқа қызмет еткенін, оның қатысуымен жасалған «Тәуке заңдарының» («Жеті жарғы») негізгі мазмұны қазақтың феодал-шонжарларының мүдделерін қорғау, олардың меншігі мен саяси үстемдігін қамтамасыз ету, хан билігін нығайту екенін есте ұстаған жөн.

Төле, негізінде, жеке басының қасиеттерімен, дәлірек айтқанда әділ билігімен, ділмар шешендігімен дәріптеледі. Оның шешендігі туралы ақын Тілеміс Есболов:

Заманында кім жеткен,
Бұлбұлдай шешен Төлеге.

Айтқан сөзі үлгілі
Жалпыға болған өнеге...
Төле би жайшылықта билік еткен,
Соғыста найза ұстап ерлік еткен.
Жорықта қол басқарып, іс атқарып,
Үйретіп жас ерлерге тәрбие еткен...
дейді [1; 211].

Төле би айтқан әділ де тапқыр, кесімді, шешімді ақыл-нақыл сөздер жеткілікті. Мысалы:

Батыр деген - барақ ит,
Екі долы қатынның бірі табады.
Би деген - бір бұлақ,
Қатынның ілуде бірі табады.

Жаңбыр жаумаса жер жетім,
Басшы болмаса ел жетім.
Ұқпасқа айтқан сөз жетім,
Көре алмаған көз жетім.

Атың жақсы болса,
Ер жігіттің пырағы.
Балаң жақсы болса,
Жан мен тәннің шырағы.
Қызың жақсы болса,
Жайқалып өскен құрағы.
Әйелің жақсы болса,
Бірінші - иманың,
Екінші - жиғаның,
Үшінші - ырысыңның тұрағы [1; 86].

Төле би 93 жасқа толар шағында Шымкент облысы Төле би ауданының Ақбұрхан-Орда деген ауылда қайтыс болған. Денесі өзі 12 жылдай билеп тұрған Ташкент қаласындағы Бабырдың нағашысы Жүнісхан ескерткішінің жанына қойылған. Төле бидің басына сағана тұрғызылған. Оған қала тұрғындары мен ел-елден келгендер тағзым етіп, сыйынып тұрады.

Төле бидің даналығы, шешендік тапқыр сөздері, мақал-мәтел, нақылдары ел арасына мол таралған. Төле бидің өмірі, ел басқарудағы қызметі, ол айтып кеткен билік сөздер жөнінде Шоқан Уалиханов, Россияның А.Левшин, Г.Потанин, А.Диваев және кеңес дәуірінде Б.Адамбаев, Ә.Мәмбетова, М.Қалдыбаев т.б. фольклоршы, тарихшылар да жинастырып, зерттеген. Қазақстанның мемлекеттік архиві мен Ғылым академиясындағы қолжазбалар қорында ел арасынан жинақталған материалдар да баршылық. Халық аузында хатқа түспеген, жинала қоймаған Төле би мұралары әлі де аз емес. Оларды мұқият жинастырып, зерттеу, кітап етіп халықтың өзіне қайта ұсыну болашақ міндетіміз.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Адамбаев Б. «Төле би шешен». «Жұлдыз», N1 1972 жыл.
2. Төрекұлов Н. «Қазақтың 100 би-шешені». Алматы, «Қазақстан», 1995 жыл.
3. Дәуітов С.А. «Төле би». «Мұраттас», 1991 жыл.
4. Бектаев Қ., Қалдыбаев М. «Ұлы бабаларды ұрпақ ұмытпайды». Шымкент, «Шежіренаме», 1993 жыл.

Резюме

В статье освещена жизнь и общественная деятельность личности казахского араторского искусства Төлеби.

Summary

The article about person of Kazakh orator world Tole bi especially about his li fe and his role in the society.

THE ANALYSIS OF TRANSFORMATIONS IN TRANSLATION BY MUKHTAR AUEZOV'S NOVEL "ABAI'S PATH"

**Мауилова Әсел - ШТ-119 тобының 1 курс студенті
Ғылыми жетекшісі- аға оқытушы Байтенова А.А.
Шымкент университеті**

For a long time it was thought that the national-ethnic component is mainly in the subjects of material factual character. Evidence of it are the studies devoted to problems of preservation of national color's various components in translating into other language. Over time, the development of linguistics has led to the understanding of the fact that the national-cultural component was implicitly in speech behavioral linguistic culturema and linguistic culturema of axiological character. For example, in almost all cultures, people are married, and newly acquired relatives receive their status. It is known that Kazakh kinship terms are more granular and are stable formations that have a neutral stylistic coloring. According to the study M.S. Sarybai, their total number is thirty six titles. Only in Kazakh language, there are symbols for each family member according to his status. Some names are owned by members of the family clan by respectively ancestral family tree, hierarchical position, and as belonging to the male or female line. In contrast to the Kazakh kinship term system, English is much less (21 titles). It is known that in English, all the relatives who are "in-law" and called "relatives-in-law". For example, the older brother of the husband, the younger brother of the husband, the husband of his wife's sister, the husband of older sister and the husband of younger sister - all of them are indicated in one word - brother-in-law. The same postfix is in the notation of relationships of the female line and the line of parents-in law of a husband or wife. So kinship terms explicate specific family tribal relations to any ethnic group, therefore, the relationship is not only social, but also of historical and ethnic concept, because its development is due not only to the universal laws, but also the life, culture, morality of ethnic group. Kinship terms are used to describe two types of relationship: a certain real cognitional relationship (i.e. kinship as a result of genetic ties) and certain real marital relationship (i.e. kinship as a result of legally fixed marriage). Thus, such a range of genetic and matrimonial linkages cannot cause problems in the translation process. Let's consider some examples:

Тонтекеңнің жиенімін деп тұр ғой! – десіп, Абайдың нағашыларын есіне алысты.

“Why, of course, there's Shanshar blood in his veins! One can see at once that he's the grandson of Tonteken!”

In this example, the translator used specification. “Нағашылар” - that is relatives on the maternal lineage, concretized by Shanshar name of the family. Thus, lexical transformation does not violate the general semantic content of the original making it clear to foreign-language readers. However, as the occasional phenomenon, it could not preserve national painted unit. Since “нағашылар” is not just relatives on the maternal lineage, it is a whole concept that includes its own rules of behavior, moral values, and in some ways, financial obligation to the nephews “жиен”. In addition, as can be seen from the examples, and in direct and indirect translation, grammatical transformation has occurred - one of the original's sentence has been divided into two in the translation.

He is saying that he is Tonteken's nephew! – he has remembered all grandchildren of Abai.

By our translation, we see significant difference between our translation and translation of English variant of Abai's path. Here we've replaced the word “нағашылар” by specification way of translation not losing the sense of the expression.

In the following example, bad analog has been used in the translation of kinship terminology:

Жаңағы шешелерден басқа: жеңгелер, көрші үйлердің қатындары, бірен-саран тыста жүрген шал-кемпір, онан соң осы ауылдың барлық үйлерінен шығып, жүгірісіп келіп жатқан балалар бар.

Girls and women from neighbouring yurtas, a number of old men and women flocked to the spot. Little boys came running as fast as their legs would carry them, and men, too, approached from all sides. [29, p.87]

Here the compensation translation has been used.

In this example, the amount of meaning token “жеңгелер” and token “daughter-in-law” does not coincide completely. For example, жеңге is a designation of elder brother’s wife, it could be applied to a woman who is the wife of any other older relative, and to married woman, older age, more or less familiar to the other party, and in Russian, use of the word “daughter” is limited to a certain family. In indirect translation, “жеңгелер” is translated as “girls”, "which, in our opinion, is translation mistake.

Among other women, there are daughters-in-law, women from neighbouring homes, a few of old men and women, also running children.

Here I’ve tried to use word-for-word translation because there are words that do not demand any lexical compensation.

Summarizing the results of the analysis of the Kazakh kinship terms, we have come to the conclusion that the main method of translation is transliteration with further footnote in a context and explicatory way due to individual nominations of each member of the family, genera, clan by each other and contributing to self-identification among other genera.

In the process of translation, a shallow knowledge of people's culture - original language bearer leads to the fact that the most difficult parts of the text teeming with linguistic units with national color, or they are completely omitted or translated briefly and superficially. For example:

-Уай, қатын, қазанкөтермынақонаққа! – депбұйрықетті

“Khatin, prepare something for the guests!

Let’s consider what techniques used translator to transform and whether they were justified? Thus, transliteration was used for the word “қатын”, although in the dictionary there is variant compliance with the “wife”, i.e. this way of translation was not justified. Secondly, the expression “қазанкөтермы” is translated as “to cook” and “not to put a pot for guests” which sounds artificial, even in English. In the steppe, there was a view that unexpected guest is a visitor from God, and the landlord was obliged to meet, feed the best of the available reserves and, if necessary, provide bed. The English version of “cook something for guests” more accurately transfers the contents of the original, except for the words “Khatin”, and “something”. As already mentioned, the hosts prepare the best that is in the house, and “Something” is translated “что-нибудь” in Russian that is not the same. As follows from analysis of translation, this option causes the feeling of unnatural speech. Used way of calking has led to distortion and denotative and connotative information stored in the original.

Instead using the humiliating word “қатын” that is for wife, we’ve replaced it just by simple “wife”.

Wife, prepare something for guest!

In my opinion, by using the word “wife”, we don’t lose any connotation meaning. As for the “қазанкөтермынақонаққа!” we’ve decided to leave the translation, because English language doesn’t have any analogue for this phrase.

This translation I’ve decided to leave, because the English variant is quite suitable.

Idiomatic ethnic idioms of non-predicative type include many paired phrases. Translators the most frequently addressed to the explicatory method of translation for Kazakh paired phrases when the paired phrases were given by a word or a word-combination.

The next in frequency of ways of translation’s application is equivalent translation. The equivalent is neutral colored phraseology without expressed idiomatic ethnic phraseology:

Тегі жиын ішінде бүгін екі сөз ауыздан-ауызға көшкен тәрізді.

The two catch phrases crossed out in the crowd from mouth to mouth.

The used way of translation of paired phrases in our opinion is the most productive as calking in translation is “the only way to save and transfer the internal forms of national colored phrases”.

The ways of translation of non-predicative type idiomatic ethnic phraseology analysis has identified cases of incomplete transfer or missing of any other idiom in translation. For example, in

the English translations, following idiomatic ethnic words were not translated: екі өкпесі аузына тығылғандай, моңкіген тайдай, тайшаптырымдай-ақжер, жаман түйенің жабуындай, қоян-қолтық, қайын-жұрт, заң-дәстүр, бақ-дәреже, etc. They did not find any adequacy in English.

In our view, the degree of transformation is to be determined the principles of decoding (semantic, stylistic and pragmatic standards) on one hand and the type of linguistic culture and signifying information embedded in it and match to standards and Usage translational language on the other hand.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Саленко, О. Ю. Проблемы художественного перевода художественного произведения О. Ю. Саленко. - интернет.
2. Джваршейшвили, Р. Г. Психологическая проблема художественного перевода Р. Г. Джваршейшвили. - Тбилиси: Мецниереба, 1984.
3. Nida, E. (1981) *Approaches to Translation*, New York: Pergamon Press.
4. Toolan, M. (1998) *Language in Literature*, London: Hodder.
5. Сарыбаева М.Ш. Система обозначения родства в английском, русском и казахском языках: дисс. к.филол.н.: – Алма-Ата, 1991. – 214 с.
6. Әуезов М. «Абай жолы»: роман-эпопея. – Алматы: «Жазушы», 1989.
7. Бірінші кітап, – 608 бет.
8. Ауэзов М. Путь Абая: роман-эпопея / Авторизованный перевод А.Никольской, Т.Нуртазиной, Л.Соболева. – Алма-Ата: «Жазушы», 1977. – Т. 1. – 600 с.
9. Auezov M. Abai. A novel, book one. Foreign Languages Publishing House. – Moscow, Library of Selected Soviet Literature. – 449 p. Translated from the Russian by L.Navrozov.
10. Auezov M. Abai. A novel, book two. Foreign Languages Publishing House. – Moscow, Library of Selected Soviet Literature. – 431 p. Translated from the Russian by L.Navrozov.

Түйін

Бұл мақалада Мұхтар Әуезовтің “Абай жолы” романындағы аудармадағы кейбір өзгерістерді талдап көрсетеді.

Аннотация

В этой статье дается анализ изменений в переводе романа Мухтара Ауэзова “Путь Абая”

УДК 82

REPETITION AS A STYLISTIC DEVICE

Қабыл Ақбикеш Оразбайқызы - ШТ-119 тобының 1 курс студенті

Ғылыми жетекшісі- аға оқытушы Байтенова А.А.

Шымкент университеті

Repetition is the inevitable repetition of words in a short space (including a poem), the exact placement of words to pay special attention. A multilingual written or oral device that is often used in many English and other languages and is rarely called a speech word.

It is known that there are different ways of expressing a person's attitude to another person, to any or to these phenomena. there are different options that represent similarities rather than the same ideas. It is stylistics in relation to all variants of linguistic expressions and subsystems that make up the General system of language. Stylistic devices play an important role in the analysis of any literary text. Repetition between other words is one of the stylistic devices widely used in syntax. The purpose of this article is to discuss the issue of repetition, to determine the characteristics of this very important and frequently used stylistic device, its features and classification, and to identify new classes identified after a thorough study of the investigation material. It should be noted that in the General system of any language there are different systems of expression. It is stylistics in relation to

all variants of linguistic expressions and subsystems that make up the General system of language. Stylistic devices play an important role in the analysis of any literary text. The term "philosophy of speech" is often used for stylistic devices that use the figurative meaning of language elements, and thus creates a vivid image.

Types of repetitions. Repetition is the keyword of a word or sentence that indicates the logical concentration that is needed to draw the reader's attention to the main phrase. This involves paying attention to repetitive sounds, words, expressions and rules in a particular sequence or without a clear placement of words. There are no restrictions in the use of repetition, but repetition of repetition at least too violates its stylistic effect. According to different linguists, repetition is not a stylistic tool.

In the case of repetition, it is very important to pay logical attention to speech. When repeating some words, phrases or sentences, the writer reminds readers of the importance, creates their main words, phrases or text sentences. Despite this, repetition should be considered as a stylistic device, if the word or phrase is repeated not only for logical attention, but also to display the emotional state of the speaker. We came to this conclusion, given the insignificant or not degree of emotionality of all stylistic devices.

As mentioned above, not only the repetition of words, phrases, sentences, but also heard. But the repetition of sounds refers to phonetic stylistic devices that are not syntactic stylistic devices. The purpose of alliteration is emotional impact on speech.

"I lowered the black man deep into the darkness and for a long time began to make fear, no doubt never dreamed of not dreaming of death"

The repetition of the sound "d" gives an inevitable melodic effect. This is often characteristic of poetry, but some types of alliteration are found in emotional prose. Repetition is classified according to composite samples. We have samples that are discussed individually.

1. General provisions of Anapa. Anaphora or anaphoric repetition is called the repetition of a word or phrase at the beginning of two or more quotations.

"That passion goes long and stealthy and that's the state that cut Fleur; didn't know how Soam saw Fleur's indifferent stress. "I don't know, everyone suffered." Anapurna repetition is often used not only in emotive prose but also in poetry.

Farewell to the mountains covered with snow!

Welcome to Wolves and green valleys!

In this example, along with the name farewell, there is a parallelism in the syntax of each path. Anaphora provides a special rhythm of a literary text, which, along with the repetition of ariana item brings together sound works, any kind of prose and poetic speech. But anaphora used in poetry, increases the harmony of speech.

2. Epiphora. Epiphora or epiphone repetition is one of the types of repetition when a word or phrase at the end of successive sentences.

"Now this gentleman had a younger brother who saw life even more clearly, experienced life as stealing dragons and found it; and later tried it on the train of the English Minister abroad and found it indifferently; then went to Jerusalem and was immersed there. then he went yachting all over the world and sank everywhere. "(W Dickens)

We see that in one sentence there are two types of epiphoric repetitions at different points. Quot; and it's found quot; and quot; boring.

Epiphora much more than anaphora, contributes to the rhythmic organization of "If he wants to become an adept, reads a book; if he wants to get into the thickness of a fight, he reads a book; if he wants to go up to heaven, he reads a book"

As shown in this example, the combination of these two types of repetition makes it difficult even for the syntax to be parallel.

3. The third form of relapse is anadiplosis. Anadiplosis is a speech word that means the repetition of one word and the repetition at the beginning of the next paragraphs, sentences. "All activity with God, God's power, the best and the bad, ours" (Robert Browning)

4. Basis. A frame is a kind of repetition when it is placed as a frame, that is, at the end of which the original parts of the syntactic part, in most cases, are repeated."No wonder father Bosinpeech. Appologese repetition can be combined in one sentence with anaphoras.

Edging simplifies and complements all words. Justification is the most effective in the allocation of paragraphs. In poetry is common, but emotional prose, too, can find a lot of things. This type of repetition can include any part of the text-sentence-paragraph, page. His state of emergency-begins with themes and covers the entire the text. I. P. the title of the text and the last sentence are the same.

5.The material showed us that the creation of a thematic theme, that is, the repetition of one theme at the beginning and end of the text. The edging function is an explanation of the concepts expressed at the beginning of a sentence. Between the two manifestations of the repeating unit is formed developing the middle part, which determines what is implemented at the beginning, so the secondary use of its semantics is refined and shown.

"Forsyth, the bones are deprived of their painful, sluchautsya. But John in his composition was less small "(G. Galsworthy)

I felt more natural than anyone else. It is natural to him and all that is said. In the dictionary implemented two-way transfer. Parker)

As can be seen from the examples, in this type of repetition there are different words ("sulk" is the verb and "Alcina" - noun, "natural" is an adjective and "creation" is a pronoun), but the meaning of the shades are very obvious.

6.After the repetition. Repetition of this relapse gradually develops logical thinking. This rope is composed of several successive anadiplosis.

"A laugh comes to Mr. Pickwick's face: smiles, smiles, smiles." (Chick Dickens)In this case, gradually increases each word that is engaged in repeating the sequence.

"The poetry of Earth is never dead ... The poetry of the Earth never stops ..."(Keats)

"I almost died! Honestly, I give you my word, and I'm almost dead." In the dictionary implemented two-way transfer.

In both cases, the words change with forms of euphemism. We briefly described all kinds of repetition. Now, after analyzing the study material, we want to discuss a new kind of repetition that has been discovered. Repeat the repetition of this relapse. Many cases where repeated word, phrase, sentence repeatedly. Its purpose is identical to all other types of repetition, but in its structural form it does not coincide with any kind of repetition. We have to conclude that this type is found here and that there are no specific tasks in the text. Analysis of the material is for us another kind of repetition-repetition of the theme. It is the repetition of the header text without specific models repetition.

Repetition of speech is the word indicating a logical concentrationit is necessary to draw the main word of the reader or the main phrasetext. It means repeated sounds, words, expressions and sentenceswithout a specific sequence or exact placement of wordscharge to pay attention. There are no restrictions on the use of repetition, whilea lot of repetitions can be even too much, even violates its stylistic effect.

7. Synonymous repetition . Repetition is not one word, but one word or phrase is repeated synonymously. We briefly described all kinds of repetition. Now we are discussing a new type of repetition that has been identified after the analysis of the materials obtained during the investigation.

Repeat the repetition of this relapse.Many cases where repeated word, phrase, sentence repeatedly. Its purpose is identical to all other types of repetition, but in its structural form it does not coincide with any kind of repetition. We have to conclude that this type is found here and that there are no specific tasks in the text.

Parallels-any type of structures that are very similar to each other. This concept is used in stylistics to refer to the type of linguistic structures and literature in literature, especially in poetry, to pre-identify certain important aspects of poetry. Russian formalist Roman Jakobson used the term to repeat the same pattern. In this regard, Wales controls: - there is a clear expression of the semantic relationship between repeated units, usually reinforcing equivalence, but they do not belong to the synonym. In parallel with contrast in antonymy is called " .

Roman Jakobson noticed a repetition of the equivalent in parallelism, but does not mean a repetition of structures. In fact, parallelism is a rhetorical device that pays special attention and is

used for memorization in the Latin oratorio. In Jewish poetry, the use of parallelism is widespread and can be found in songs.

However with some time violently sends its mind. Because such constructions are often repeated in English; strong parallelism works on different layers of structures at the philological, grammatical, lexical, and even semantic levels. This means that if a certain structure is repeated too much, it loses its appeal. If related words, sentences and sentences are repeated, it is not parallelism, but repetition.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Adams M.J. Models of reading // Language and Comprehension - Amsterdam, 2012.
2. Bergvall, V. Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice, London, Longman, 2016.
3. Brown C. and Jule Teaching the spoken language, Cambridge, 2013.
4. Chomsky N. Rules and representations. - Oxford, 2010.
5. Deborah James and Janice Drakich, 'Understanding Gender Differences in Amount of Talk', in Deborah Tannen (ed.), Gender and Conversational., 2015.
6. Janet S Hyde, 'The Gender Similarities Hypothesis', 2016.
7. Trudgill, P. Sex, covert prestige and linguistic change in the urban British English of Norwich. Language in Society, 2012.
8. Vilgelm fon Gumboldt Selected works on linguistics. M., "Progress", 2014.
9. West, C. and Zimmerman, D., Gender, language and discourse. Handbook of discourse analysis, Vol. 4, Discourse analysis in society. van Dijk, T. A. (ed.). 2015.

Түйін

Бұл мақалада поэзиядағы қайталаулардың құрылымы мен стилистикалық функциялары қарастырылады.

Аннотация

В этой статье рассматривается структура и стилистические функции повторов в поэзии.

УДК 82

АҒЫЛШЫН ТІЛІ СӨЗДЕРІН ҰМЫТЫЛМАСТАЙ ЕТПІ САҚТАУДЫҢ ТЕХНИКАЛАРЫ

**Шахап Аружан - ШТ-118 тобының 1 курс студенті
Ғылыми жетекшісі - аға оқытушы Байтенова А.А.
Шымкент университеті**

Қазіргі нарық жағдайында шетел тілін меңгеру, оның ішінде ағылшын тілін меңгеру, сол тілде сөйлеу өзекті мәселеге айналды.

Тіл білу - сөздік қордың байлығы арқылы өлшенбейді. Ойды дұрыс жеткізу және дұрыс сөздерді қолдану арқылы анықталады.

Жаттаған сөздерді неге ұмытып қаламыз? Ақпаратты меңгеру барысында бір сағаттан соң жатталғанның тек 44%-ы есте қалады. Ал бір аптадан кейін 20%-ы ғана есімізде сақталатыны өкінішті. Өйткені ми көп ақпарат жиналған сайын қажетсізін жойып отырады екен.

Есте сақтау қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді болып бөлінеді. Ал біз жаңа сөз, жаңа терминмен танысқан кезде, ми оны алдымен қысқа мерзімде есте сақтайды. Ақпарат ұзақ мерзімде сақталу үшін оны кәдеге жарату керек.

Ағылшынның Factroom.ru сайтында Алекс Чоузовтың ағылшынша сөздік қорының негізін құрайтын 400 сөз туралы мақаласын жариялаған екен. Автортың пайымдауынша алдымен осы сөздерді меңгеру арқылы сөздік қорын байытып отырсаңыз, ағылшын тілін тез үйреніп сөйлеп кете аласыз. Зерттеу нәтижесі бойынша ағылшын тіліндегі ең көп

қолданылатын 100 сөз ағылшынша мәтіндердің 50 пайызында қолданылады екен. Егер бұл танымал 100 сөзге 100 зат есім 100 етістікпен 100 сын есімді қосатын болсақ ағылшынша мәтіннің 75 пайызын түсінетін болады екенбіз. Тек ескерту бұл сөздерді жаттап қана қоймай, сөйлем құрап, үйреніп, машықтану керек.

Ағылшын тілінде сөйлеп кете алу үшін қанша сөз білу керек?

- күнделікті жалпылама тақырыптарда сөйлей алу үшін -2000 сөз
- қиындығы орташа деңгейдегі мәтіндерді түсіне алу үшін 4000-5000 сөз
- ауыр әрі қиын тақырыптарды оқып түсіне алу үшін -10000 сөз
- Nativespeaker деңгейінде сөйлей алу үшін 10000-20000 сөз шамасында білу керектігі дәлелденген.

Бұл жердегі мәліметтерге сүйеніп 2000 сөз немесе 10000 сөз жаттауға да болмайды. Себебі көпшілік арасында кездесетін адасушылық бар.

Адасушылық

- Мен көп сөз білген сайын жақсырақ сөйлей аламын
- Негізі бұл шындыққа жанаса бермейді
- Ең бастысы сапа, сан емес
- Бар біліміңізді қолдана білу керек.

Мысалы сіз 20000 сөз біліп тұр делік, сол сөздер ішінен қай сөзді қай жерде дұрыс қолдана алу керегін керекті жағдайда миыңызға сап етіп түсе қоймаса жағдай қиындайды.

Белгілі бір сала

Ең керемет, бізге керекті жағдай белгілі бір салаға байланысты назар аударған жөн.

- Сіз хирург делік. Сізге тек медицина саласындағы сөздермен көп жолығасыз
- Барлық саланы қамтуға тырыспаңыз. Яғни фокусты тек сол тақырыпта ұстау.

Білетін сөздерге басты назарды аудару

- барлығын бірден білуге асықпаңыз
- Мысалы әрқайсымыз кем дегенде 200-300 сөз білеміз. Мен көп сөз білген сайын керемет сөйлеймін деп ойлаймыз. Бірден білуге асықпау, қай шақта, қандай жағдайда қолдану керегін білмей, басқа қоқыс жиналады, екіншіден жылдам сөйлеу қиындығы туындайды. Ең алдымен білетін сөздерді санамызға бекітіп алған жөн.

Біздің санамызда пассивті және активті сөздік қорымыз бар.

Пассивті сөздік қордағы сөздер керекті кезде еске түспейді. Ал активті сөздік қордағы мысалы: Myname is Aruzhan. Iamfrom Kazakhstan. Where are youfrom? I love you. Бұлар автоматты түрде жүзеге асады. Пассивті сөздік қор – біз оны білеміз, бірақ қолданбаймыз. Біздің тыңдауымызға, оқуымызға жауап береді. Ал активті сөздік қор – біз оны білеміз, қолданамыз. Біздің сөйлей алуымызға жауап береді.

Ағылшын тілінде сөздерді ұмытылмастай есте сақтаудың техникалары

1 Интервалды қайталау

Белгілі бір уақыта аралығында сол сөздерді интервалды түрде қайталап отыру. Мысалы сіз белгілі бір мөлшерде сөз жаттауыңыз мүмкін.

Интервалды қайталау 5 күннің ішінде жүреді. Мысал үшін ағылшын тіліндегі IMPORTANT сөзін жаттау керек сіз.

1 күні -10 рет, 2- күні -7 рет, 3 күні -5 рет, 4 күні -3 рет, 5 күні- 1 рет қайталайсыз. Осы ереже бойынша бірнеше сөздер алып жаттауға мүмкіндік бар.

2 Ассоциациялық ойлау

Сөзбен құбылыстың арасындағы байланыс. Мысалы NOTEBOOK дегенде көз алдыңызға сөздің аудармасы емес сол зат есіңізге түсуі керек. Яғни блокнот.

3 Эмоционалды есте сақтау

Бұл жерде адамның небасқатірі организмнің көңіл күйі, іс-қимылы сияқты әрекеттерді ағылшын сөзімен байланыстыру арқылы жаттауға әбден болады. Мысалы сіз бір дәмі бұзылып кеткен жеміс жедіңіз. Және сол кездегі эмоция кезіндегі іс-қимылды ағылшын сөзімен салыстырыңыз. Тағы бір кесаларлық жай толсиздіңе сіңізден кетпейтін жағдай болуға тиіс.

4 Өзіңнен сұрау.

Айналадағы заттардың ағылшын тіліндегі аудармасын өз – өзінен сұрау.

5 Карточка жасау

6 Интеллектуалды карта

Бұлғымға Mind-map әдісін қолдануға әбден мүмкін.

Қазақша ұғымы шежіре.

Мысалы кез келген ағылшын тіліндегі тақыпты алсақ, соған байланысты ағылшын сөздерін айту. Мысалы Nature- tree- grass- weather - cold- flower және тағы басқа.

7 Сөйлем құрастыру.

Жаттаған сөзге болымды, болымсыз, сұраулы түрде 10-20 сөйлем құрас

8 Арнайы сөздіктерді қолдану

Мысал үшін Oxford 30000 Dictionary .

9 Қайталау техникасы

Тез жаттап алу үшін 1-ші қайталау. Жаттап болған соң 2-ші қайталау 15-20 минуттан соң, 3-ші қайталау 6-8 сағаттан соң, 4-ші қайталау 24 сағаттан кейін. Ұзақ мерзімде естесіңіз үшін

1-ші қайталау. Жаттап болған соң, 2-ші қайталау 20-30 минуттан соң,

3-ші қайталау біркүннен кейін, 4-ші қайталау 2-3 аптадан кейін, 5-ші қайталау 2-3 айдан кейін жүзеге асыруға болады.

Шет тілді меңгерудің басты мақсаты тіл үйренушілердің коммуникативтік құзырлығын қалыптастыру. Тіл үйрену арқылы адам өзге ұлттың мәдениетін, тарихын, салт-дәстүрін біле алады. Жоғарыда көрсетілген әдіс - тәсілдерді қолдану арқылы мықты нәтиже көруге әбден болады!

Пайдаланылған әдебиеттеріміз:

1. Қазақ Ұлттық Энциклопедиясы
2. Мейрманқұлова Т "Білім берудегі инновациялық технологиялар"
3. Balbal.kz
4. <https://massaget.kz>
- 5.

Түйін

Шет тілдегі сөздерді жаттау барысында қиындық туындайтыны мәлім. Шет тілінде еркін сөйлеп кете алу үшін қанша сөз білу керек? Жаттаған сөздерді неге ұмытып қаламыз? Сөзді естен шықпастай жаттауды ойлап тапқан Алекс Чоузовтың әдісі қандай? Және сөзді жаттаудың тағы қандай техникалары бар? Бұл мәселелерді мен осы мақаламда талқылайтын боламын.

Аннотация

Известно, что трудно запомнить слова на иностранном языке. Сколько слов нужно знать, чтобы свободно владеть иностранным языком? Почему мы забываем слова, которые мы учили? Каков метод Алекса Чоузова, который изобрел запоминание слов? И какие еще существуют методы для запоминания слов? Я буду обсуждать эти вопросы в этой статье.

CONTEMPORARY METHODS OF TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Ахмаджанова Лайла - ШТ-118 тобының 1 курс студенті
Ғылыми жетекшісі- магистр оқытушы Жусубалина Ж.М.
Шымкент университеті

Society is creative because of the current changes in society and everyday life proves that they need action and a creative personality. In this regard, today there is a great demand for teachers and educational institutions.

The main purpose of teaching English is to teach English in real life to build the foundations of communication skills in English. The history of teaching English has been traced back to over a hundred years. The history of teaching dates back to 1947, and has since changed significantly.

Innovative technologies in education and science at the turn of the 19th century. The main symbol of high hopes is that we will be moving forward in this direction. The development of new perspectives has an impact on the teaching and development of foreign languages. The comprehensive development of students, the acquisition of quality education, in life.

Good English is essential for good performance. In this regard, it allowed them to effectively teach modern English. There are many different ways to develop each and every teacher should be able to use the best practices in the field. The teaching process is radically changing and new types of teaching methods and new directions.

The emergence of innovative pedagogical technologies that are the content of education

Provides the formation of individual level-based learning, project-based learning, communicative learning, basic information and communication education principles, independent influence on the child the formation of an individual who is able to clearly convey the views of cognitive, creative ability as a factor affecting personality development was determined on the basis of methodological and theoretical foundations. Interactive, active teaching methods play an important role. Information and communication technologies in comprehensive schools. Peculiarities of the educational process organization. English lessons in this area by systematizing their pedagogical and psychological conditions revealed.

- trained training with the system of innovative technologies will be organized consciously during the research;

- the interaction of teaching methods with the system of information technology

The mixed, intermixed use is clearly demonstrated in the study. Theoretical significance of the research. English in general education institutions. Methods of teaching the language of information and communication technology. System of self-structured content and content created by the pedestal component of the system of theoretical concepts and didactic principles of the practical value of the research. Communicative teaching of students in teaching foreign languages in schools. Technology as an effective system for developing speech skills.

Advantages of using information technology, computer and multimedia

Practically substantiated and validated; English at school with the results of the study can be used on the stem.

Structural English language learning in the first subsection of the first chapter.

The history of teaching English is over a hundred years old. Of course, the teaching methods for so long are different in each language. Many aspects have changed over the years.

The English methodologist G. Palmer said of this period: "Take care of the first two stages and the rest will take care of itself. This program teaches students the basics of learning, understanding and translating foreign language texts. - Understanding and translation changes after the Decree of 1961.

The first place was a practical task - to be able to express one's opinion in oral speech and

to speak (monologue) orally and to speak in English. The requirements for reading have also changed.

The following requirements were met in high school: English proficiency;

reading and writing of non-complicated texts; Dictionary-assisted writing; The volume of vocabulary reduced; The program focused on practical language skills. The learner must be motivated to speak the language properly. Then the teacher's desire to teach the language should be strong. There must be a strong connection between the teacher and the learner. The teacher should discuss, repeat, and practice and taught. Only then will the result be, the learner will begin to speak. There is also a quality that is inherent in the nature of the language learner. "Ask a question". Some language learners do not ask a question about the lesson, but they do not get the lessons they need to learn. they come silent and go silent. First of all, you need to learn English without fear and not be in a hurry to do many difficult tasks. Learn simple things first. Then it's harder. For example, in English there is a word "I". You can start learning English with this one simple but important word.

"I" - It is the meaning-"me".

"I" - is not just an English letter because we use about 500 words in English. For example:

I am coming

I am going to university.

I am going to see my mother.

In English 500 word sequence used in everyday life that is associated with the "I"

Only 50% of teachers are influenced for a language learner. The learner does not have 100% dependence on the teacher, so the learner needs more penetration than the teacher.

1. Listening to audio books in English and learning how to pronounce them correctly
2. Singing English songs with lyrics
3. Listening to English fairy tales before going to bed
4. Watching English Movies with Subtitles
5. Reading English books, writing incomprehensible words in notebooks and understanding the meaning of new words
6. Purchase dictionary books and increase your vocabulary
7. Chatting with your friends in English and use new words during this conversation
8. Learning compliment words and tell them to your family and your friends in everyday
9. Remembering wishes and memorize during celebration
10. Participate in English-language contests and improve your thinking by the writing essays.

The language learner must speak English in the event of a mistake. Because a person learns everything by mistakes. The teacher corrects the mistake. Only then will the language be properly remembered by the learner. And if you are fluent in English, why do you need to learn English? Where's the story?! Do not be shy and confined to mistakes. Such people spend a lot of time and money learning English. Is there a difference between learning English in London and in Kazakhstan? Many people think that there is have a difference but I do not think so. If a learner really wants to learn a language, there is nothing that will stop him or her: For example, in Kazakhstan there are those who scored 8 out of 9 on IELTS and the same in London who scored 4 out of 9. To learn a language, you must have a craving for linguistics.

"When you are learning a language, remember to slow down and enjoy the process. The language itself is often as enjoyable as the goal"!!!

Түйін

Бұл мақалада барлық жастағы студенттерге ағылшын тілі ретінде шет тілі ретінде оқытудың заманауи тиімді әдістері қарастырылады

Аннотация

В данной статье рассматриваются современные эффективные методики преподавания английского языка как иностранного для обучающихся всех возрастов

**LEXICAL AND STYLISTIC FEATURES OF EDGAR ALLAN POE'S LANGUAGE
(BASED ON HIS SHORT STORIES "BERENICE", "BLACK CAT" AND "THE FACTS IN
THE CASE OF M. VALDEMAR")**

**АманбайҚ.Б. – ШТ-116 тобының 4-курсстуденті
Ғылыми жетекшісі – магистр оқытушы Жусубалина Ж.М.
Шымкент университеті**

This scientific research is dedicated to Edgar Poe's poems, stories, novels. Edgar Poe has a lot of brief and interesting stories. But many of people don't know how he wrote his stories. Here we have three stories: "Berenice", "Black Cat", "The Facts in the Case of M. Valdemar. They are very interesting and so mystical.

The main aim of the work is to show the development of a storyline and the author's writing style. English stylistics has 3 main expressive means and stylistic devices.

The actuality of these stories is to use these expressive means and stylistic devices found in Poe's short stories in English classroom.

If to tell about each story briefly, the first story is "The Facts in the Case of M. Valdemar". It is written in the suspense and horror style. There is a main character M. Valdemar. Valdemar was terminally ill, in the last stage of consumption. Aware of his desperate situation, he agrees to a mad experiment and allows himself to be hypnotized

The second story is about a girl who was very beautiful, who was pretty from all of people. All of a sudden she had disaster. A terrible illness began to attack her. The disease had stolen the girl's beauty: her hair had faded; her eyes had dimmed. Unfortunately, she died. And one day when her cousin went to her grave, he saw something very awful. The girl's body was dug up and disfigured. And here was a box with beautiful and fair teeth

Black Cat, the 3rd story, is also horror story. But its scene is different. The main character of the story is a heavy drinker. He mocks animals, doesn't feel sorry for his wife. One night he came home and saw it. He snatches a knife from his vest pocket and cuts out the cat's eye without pity. After that he regret for his action. He tries to forget about it. But once he catches this cat and hang it. It was very bad feeling to him. Then on the night after the crime is committed, here a fire starts in his house. His servant, and his wife are saved by a miracle. One wall remains of the house. After that he found a cat like his previously. At first it didn't like him. This cat has own feature that it has a big white spot on its breast. That man began dislike it. Finally, he grabs an axe and is about to hack the cat on the spot. The wife holds his hand and pays for it with her life — her husband cuts her head with an axe. After committing a murder, he begins to think about what to do with the corpse, and decides to immure it in the basement wall. At the end the police officers search his wife. And they will find her.

In English stylistics we have 3 types of expressive means and stylistic devices. They are Phonetic, Lexical, and Syntactical. What is it phonetic expressive means? This is the way a word, a phrase or a sentence sounds. The sound of most words taken separately will have little or no aesthetic value. It is in combination with other words that a word may acquire a desired phonetic effect, The way a separate word sounds may produce a certain euphonic impression, but this is a matter of individual perception and feeling and therefore subjective. And it separates a lot of types.

Syntax is the branch of language science which studies the types of relations between the words, word-combinations, sentences and also between larger spans of utterances.

Here we are going to deal with the linguistic questions of syntactical level. It is first of all syntactical constructions with different functional, stylistic and expressive coloring and connotation synonymy, i.e. the case when similar logical information is rendered with the help of different syntactical

Words in a context may acquire additional lexical meanings not fixed in the dictionaries, what we call contextual meanings. The latter may sometimes deviate from the dictionary meaning to such

a degree that the new meaning even becomes the opposite of the primary meaning. It is the interrelation between two types of lexical meaning: dictionary and contextual.

The transferred meaning of a word may be fixed in dictionaries as a result of long and frequent use of the word other than in its primary meaning. In this case we register a derivative meaning of the word. When we perceive two meanings of the word simultaneously, we deal with a stylistic device in which the two meanings interact

Now I will tell about stylistic devices in these stories. **Berenice**

The short story "Berenice" is full of such syntactical expressive means and stylistic device as simile. For example: **"Overreaching the wide horizon as the rainbow, its hues are asvarious as the hues of that arch, - as distinct too, yet as intimately blended. Overreaching the wide horizon as the rainbow!"**[2;3]

Another widespread syntactical expressive means and stylistic device is **aposiopesis**. For instance: **"Our line has been called a race of visionaries; and in many striking particulars -- inthe character of the family mansion --in the frescos of the chief saloon --in the tapestries of the dormitories --in the chiseling of some buttresses in the armory --but more especially in the gallery of antique paintings --in the fashion of the library chamber --and, lastly, in the very peculiar nature of the library's contents."** [2;3]

Aposiopesis is a style of a sudden intentional break in the narrative or dialogue. It is used mainly in dialogues or in other terms of the narrative. [1;39]

Also in this short story we have lexical expressive meaning like enumeration . It can help to count the characters of people or things. For example: **"she agile, graceful, and overflowingwith energy. And the evening closed in upon me thus-and then the darkness came, and tarried, and went --and the day again dawned --and the mists of a second night were now gathering around"**[2;4]

The second lexical approach is epithet. They are: **"He roaming carelessly through life with nothought of the shadows in her path, or the silent flight of the raven-winged hours.it will be perceived, largely, in their imaginative and inconsequential nature."**[2;7]

And the great approach that gives to words another meaning is metaphor. They like:**"Myburning glances at length fell upon the face. Ah! vividly is her image before me now, as in the early days of her light-heartedness and joy! It floated about amid the changing lights andshadows of the chamber"**[4;25]

Black Cat

The next story is Black Cat. And here at first we can find inversion. Like:**"Mad indeed would Ibe to expect. Yet, mad am I not -- and very surely do I not dream".**[3;4]

Some of the words can repeat again. And this approach is repetition :**"these eventshaveterrified -- have tortured -- have destroyed me. I grew, day by day more moody, more irritable, more regardless. because I knew that it had loved me, and because I felt it had given me no reason of offence; -- hung it because I knew"**[3;9],[3;24]

Most of the words written in the lexical expressive meaning. And one of them is epithet:**"Thislatter was a remarkably large and beautiful animal, entirely black, and sagacious to an astonishing degree.**

My tenderness of heart; I derived from it one of my principal sources of pleasure.

There is something in the unselfish and self-sacrificing love of a brute.

Pluto began to experience the effects of my ill temper.

When I had slept off the fumes of the night's debauch -- I experienced a sentiment half of horror, half of remorse, for the crime of which I had been guilty

I say, came to my final overthrow. It was this unfathomable longing of the soul to vex itself

I am above the weakness of seeking

I could scarcely regard it as less -- my wonder and my terror were extreme

The falling of other walls had compressed the victim of my cruelty into the substance of the freshly-spread plaster;

By slow degrees, these feelings of disgust and annoyance rose into the bitterness of hatred

Secure, however, in the inscrutability of my place of concealment

I wish you all health and a little more courtesy

I withdrew my arm from her grasp and buried.

Many projects entered my mind”[4;9][3;18],[5;11],[6;26],[9;4],[11;18]

A simile is a figure of speech that makes a comparison showing similarities between two different things. And we find the same of words in this approach: **“Heart was even so conspicuous as to make me the jest**

I spent most of my time, and never was so happy as when feeding and caressing them

As I made no scruple of my treating

What disease is like alcohol

He went about the house as usual, but as might he expected And then came as if to my final

I went so far as to regret” [3;19],[5;26],[5;29]

The great way of explanation is metaphor. For example: **“The fury of the demon instantly possessed me[**

My original soul seemed at once, to take its flight from my body and a more than fiendish malevolence, ginnurtured, thrilled every fibre of my frame

I again plunged into excess, and soon drowned in wine all memory of the deed

One morning, in cold blood- hung it with the tears streaming from my eyes and with the bitterest remorse at my heart

The curtains of my bed were in flames

I thus readily accounted to my reason” [5;8], [5;10],[5;20],[6;13]

Also one of the approaches is enumeration: **I blush, I burn, I shudder, while I pen.**

He immediately arose, purred loudly, rubbed and appeared These events have terrified- have tortured- have destroyed”[5;14]

In this story the author makes a break in the sentences. It called aposiopesis. For instance: **“-- hung it with the tears streaming from my eyes, and with the bitterest remorse at my heart; -- hung it because I knew that it had loved me, and because I felt it had given me no reason of offence; -- hung it because I knew that in so doing I was committing a sin -- a deadly sin that would so jeopardize my immortal soul as to place it -- if such a thing were possible -- even beyond. I shudder to name -- and for this, above all, I loathed, and dreaded, and would have rid myself of the monster had I dared -- it was now, I say, the image of a hideous -- of a ghastly thing -- of the GALLOWS ! -- oh, mournful and terrible engine of Horror and of Crime -- of Agony and of Death.”[6;20]**

The Facts in the Case of M.Valdemar

The third interesting story. The most consumed approach in every story is epithet. Like : **“here had been a very remarkable and most unaccountable omission there existed in the patient any**

susceptibility to the magnetic influence;

His temperament was markedly nervous

I spoke to him frankly upon

the skin had been broken through by the cheek-bones

while the lower region was merely a mass of purulent tubercles I perceived unequivocal signs of the mesmeric influence

After a few experiments, they admitted him to be in an unusually perfect state of mesmeric trance

The pupils disappearing upwardly

There lay a nearly liquid mass of loathsome -- of detestable putridity

While I spoke, there came a marked change over the countenance of the sleep-waker. The eyes rolled themselves slowly open, the pupils disappearing upwardly”[1;13],[1;15],[4;1],[5;15]
Syntactical expressive meaning is enumeration: **“the pulse was imperceptible; the breathing was gentle, the eyes were closed naturally; and the limbs were as rigid and as cold as marble”[4;18]**

the next syntactical approach is repetition: **“quick! -- quick! -- put me to sleep -- or, quick! -- waken me! – quick”**[5;13]

we have words from other language. We call them foreignism: **“articulo mortis”**[1;11]

One of the lexical approaches is metaphor. For example: **“to my surprise, his interest seemed vividly excited.**

however, a natural although a very deep sigh escaped the bosom of the dying man”[5;16]
The comparison in the sentence is simile: **“the limbs were as rigid and as cold as marble might fairly be stated as characteristic of the intonation -- as well adapted to convey”** [6;13 some of the words in the sentence can absence, also presence. It called chiasmus. For example : **“I mean to say that the sound was one of distinct -- of even wonderfully, thrillingly distinct -- syllabification.**

From this period until the close of last week -- an interval of nearly seven months -- we continued to make daily calls”[4;18]

From researching Edgar Poe`s poems I found that here a lot of stylistic approaches.

The way of his writing is interesting and unique. I take his 3 stories, so I need to say that 60% of his words written with epithet, also he used metaphor for give a different impression in the stories. And one of the most consumed stylistic branch is aposiopesis. In the same part the author want to break the speech of people. I can find repetition, chiasmus, simile and enumeration.

Reference

1. Гальперин, И.Р. Стилистика английского языка: Учебник (на английском языке) / И.Р.
2. Гальперин. - М.: КД Либроком, 2013. - 336 с.
3. Edgar Allan Poe. Berenice. Published March 1st 2009 by BookSurge. 11 pages
4. Edgar Allan Poe. Black Cat Kindle Edition
5. Edgar Allan Poe. The Facts in the Case of M.Valdemar. CreateSpace Independent Publishing
6. Platform (April 19, 2017) 26 pages

Түйін

Бұл мақалада автор американдық жазушы Эдгар Аллан Поның бірнеше әңгімелеріне талдау жасаған. «Береница», «Қара мысық» және «Мистер Вальдемарға болған шындық» атты әңгімелері метафора, салыстыру, қайталау, парафраз және т.б. сияқты стилистикалық тәсілдерді қолдану арқылы талданды.

Резюме

В данной статье автором проведен анализ нескольких рассказов американского писателя Эдгара По. «Беренис», «Черный кот» и «Правда о том, что случилось с мистером Вальдемаром» были проанализированы на стилистические средства выражения, такие как метафора, сравнение, повторение, перефраз и пр.

**БАСТАУЫШ МЕКТЕПТЕ ТІЛДІ МЕҢГЕРТУДЕГІ КОММУНИКАТИВТІЛІК-
КӨПТІЛДІ ТҰЛҒА ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӨЗЕГІ**

**Мавланбекова Ирода Хикматовна Штө-127 тобының 2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі - магистр оқытушы Мусаев О.А.
Шымкент университеті**

Қазіргі заман –жаңалықтар мен өзгеше технологиялар, өзгерістер заманы. Заманның ендігі тетігі бүгінгі күнмен тірлік ететін адамды емес, болашақты кеңінен ой елегінен өткізетін тұлғаны, келешекті кемел ойлай білетін, дүние өзгерістерінің себеп-салдарын жекелік талғаммен емес, жалпы адамзаттық өлшеммен қабылдайтын жандарды қажет етеді. Белсенді түрде қолдалынып жүрген әлемдік тілді қамтыған көптілділік Қазақстан халықтарын рухани дамытумен қатар еліміздің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін ішкі саясатың жекелеген бағыты ретінде ерекшеленеді. Жаппай көптілділіктің негізгі іргетасы мектепте қаланатыны сөзсіз.

Мектепте көптілді тұлғаның қалыптасуы, оқу процесінің айқын ұйымдастырылуы мазмұн мен оқыту принциптерін арнайы таңдау, оқыту және нәтижені тексеру, сәйкесінше жоспарлауды қадағалайтын арнайы технологияларды қолдану барысында туындайды.

Сондай-ақ, шет ел тәжірибесінен мысал келтіретін болсақ, АҚШ-да XX ғасырда екінші тілге өту мемлекеттік деңгейде қалыптасты. Ал Канадада 1965 жылдан балалар арасында өз ана тілін ғана емес, әр түрлі пәндерді оқу арқылы көп тілді меңгеру қалыптасса, Финляндияда өз ана тілінде жазу мен оқуды үйренуді бала бақшада, екінші тілді үйрену 1-2 сыныпта, ал 3 тілді 3-сыныпта үйренуді бастайды екен. Сонымен қатар, билингвальды сыныптар 1993 жылы Норвегияда, 1998 жылы Швецарияда ашылғандығы айқындалған. Германияда болса білім беруді бала бақшадан бастап, бастауыш мектепте екінші, әрі қарай үшінші тілдерді меңгерту қарастырылған. [3]. Ал билингвалды білім беру Қазақстанда 2000 жылдан Қазақстанда басталған болса, Қытайда 2007 жылдан бастап қолға алынды.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартының талаптарына жүгінсек, бүгінгі мектеп түлегі-көптілді коммуникативтік және ақпараттық құзыреттілігі дамыған, көпмәдениетті, рухани-адамгершілік, ұлтаралық қатынастар мәдениетінің жоғары деңгейін меңгерген, қазақ елінің және жалпықазақстандық құндылықтарды қастерлейтін, тілдерді меңгеруге тұрақты қызығушылық танытатын, отансүйгіштік және азаматтық сана-сезімдері дамыған тұлға болуы керек [1].

Балалардың көпшілігі алты ай шамасында былдырлауды бастайды, бір жасқа келгенде алғашқы сөзді айтады, екі жаста екі сөзді бірге біріктіреді, төрт жаста тілдің негізгі қағидаларын меңгереді. Бір жарым жастан алты жасқа дейінгі кішкентай балалар бір аптада 60-қа жуық сөзді үйреніп алады. Мектеп алды кезеңінде баланың сөздік қоры кем дегенде 14000 құрайды, ол үнемі өседі және ересектерде екі есе артады. Сөздік қор өмір бойы көбейіп отырады. Кішкентай бала бір сөзден ғана тұратын сөйлемнен бастайды, олар әмбебап құрылымдардың көмегімен көп сөзден тұратын сөйлемдерге айналады. Тілді игеру барысында басқа стратегияның да болуы мүмкін – бала ұзақ уақыт бойы сөйлемейді, негізінен қимыл-қозғалыс және дене тілін пайдаланып, қарым-қатынас жасайды. Кейін, үш жас шамасында, бірден толық сөйлемдермен сөйлеуді бастайды. Мұндай тілдік даму, жаңа тілді меңгерудегі немесе «иеленудегі» балалар мен ересектер үшін қалыпты жағдай: басында адам толық фразалармен айтуды бастағанша, тілді түсінуге тырысудың үнсіздік кезеңі, бұл кейін талданатын, анағұрлым күрделі сөздер өз мағынасына ие болатын, өз сөйлемдеріне бірігетін кезең. Атап айтқанда, адам бүтіндей жаңа сөздерді, сөйлемдерді құруға талпынады. Адам қай жаста және қанша тілді үйренетініне қарамастан, бастапқыда қарапайым үйрену тілі пайдаланылады. Балалар өздері үйренгісі келетінді сенімділікпен және шаттанып «меңгереді». Біздің тілді меңгеру қабілетімізге түрлі факторлар әсер етеді: отбасыдағы жағдай, жас

шамасы, дарындылық, тілдік үлгілер, қатынас ұқсастықтары, ықылас, қауіпсіздік пен сенімділікті сезінуі. [2].

Бүгінгі таңда инновациялық процесс ғылым салаларының тоғысуы мен бірігуіне ғана емес, сонымен қатар тыңғылыми салалардың қалыптасуы мен дамуына да әсер етті. Дегенімен тілдерді үш жақтан қарастыруға болады:

- 1) құрылымдық-лингвистикалық (сөздер, грамматика, тілдік үлгілер);
- 2) әлеуметтік-лингвистикалық (тілдік дамуға кедергі келтіретін немесе оның дамуына ықпал ететін факторлар);
- 3) психолінгвистикалық (коммуникативтік үрдістер, сөйлеуші мен тыңдаушы арасындағы қарым-қатынас, тілдік қызметтің нақты салалары-айту, жазу, тыңдау, есту-ойлаумен байланысты).

Екінші тілді оқытуды барынша табиғи қарым- қатынасқа жақындатуға тырысу керек. Оқушылардың білімі мен білігі берік бекіп, дамуы үшін, мектептегі басқа оқу пәндерінің мазмұнын ұғынулары үшін, олар тілді түрлі мәнмәтінде қолданулары қажет. Оқушылар тілді меңгерудің бастапқы кезеңінде оқу пәндерін ары қарай меңгеру үшін негіз болатындай, өзінің қоршаған орта мен оқу пәндері туралы бұрынғы білімдерін сөзбен білдіруге үйренулері керек. Мұғалім мен оқушылардың, сондай-ақ оқушылардың өзара қарым-қатынастары тілдің және оқушылар білімінің дамуында шешуші мәнге ие. Зерттеулер, мұғалімнің оқу уақытының едәуір бөлігін тілді түсіндіруге бөлетінін, ал балалардың тілді пайдалануына өте аз уақыт қалатынын көрсетті. Көптеген бақылаулар сыныптағы қатынастың басым бөлігінің мұғалімнің сұрағына оқушылардың жауабы түрінде қалыптасқандығын айқындады. Бұның нәтижесі- оқушылардың тілді тұрмыстық жағдайда (мектептен тыс) қолдана алмауы немесе қолданудағы қиыншылықтары. Негізі “Адам миы ақпаратты өңдеп, оны түсінуге мүмкіндік беретінін, ал мұғалімнің тоқтаусыз сөйлеуі миға шамадан тыс аса көп ақпарат «жүктемелейтіні» және ол оқушылардың қызығушылығын жоғалтуға әкеліп соғатыны, сол сәтте оқудың нәтижелілігі айтарлықтай төмендеп кететіні туралы біздің хабардар екенімізді мәлімдейді. (Хэтти, 2014).

Бастауыш сыныптарға арналған білім беру бағдарламасының аясында зерттеуге негізделген коммуникативтік дағдыларын дамыту қағидаттарын ұстанатын қуатты педагогикалық құрал болып табылады. (Katchevich et al, 2013). Оқылым, жазылым, айтылым және тыңдалым – бастауыш сыныптардағы барлық пәндер үшін маңызды болып табылатын қарым-қатынас жасау дағдылары. Сондықтан оқушыларға 4 дағдыны барынша жетілдіруге мүмкіндік берудің маңызы зор. Нақты белгілі бір дағдыны жақсарту тәсілдерінің бірі – осы дағдыға ерекше назар аудара отырып, содан кейін бірнеше тілдік дағдыны қамтитын жаттығуларды біртіндеп енгізу болып табылады (Wallace, Stariha & Walberg, 2004). Мысалы, тақырыпты талқылау тиісті лексиканы қолдануды көздейді, сол арқылы оқылым бойынша тапсырмаға қызығушылық туғызады, осыдан кейін оқығанның негізінде жазбаша тапсырма орындаудың үлгісі ұсынылады. Дағдыларды осылайша біртіндеп енгізудің тағы бір жолы – аудио-мәтін тыңдап немесе бейнематериал көрсетуге болады, содан кейін пікірталас жүргізуге немесе жазбаша тапсырма орындауға болады. Сонымен қатар, қарым-қатынас жасау тәсілі тілді жай ғана пайдаланып қоймай, тілдесуге арналған мақсатты қамтамасыз етеді. [4].

Коммуникативтік оқыту негізінде – тілді тиімді пайдалану барысында меңгеру мақсатында оқу ортасындағы қатынас жағдайының бірнеше алғышарттары бар:

- 1) нақты қатынас жағдайына бағытталғандығы;
- 2) тілдік мақсат нәтижесі;
- 3) қатынас жағдайына сай тілдік материалды құрылымдау;
- 4) сыныпта еркін психологиялық атмосфераны құратын педагогикалық қатынас стилі;
- 5) оқуды ұйымдастыру түрлері мен әдістерін коммуникативтік міндеттерге сәйкестендіру.

Коммуникативтік тәсіл мұғалімнің жұмысына ықпал етеді. Сыныптағы еркін қатынас атмосферасын мұғалімнің құратынын атап өту керек. Олар оқушыларға ойлануға уақыт беру қажет, яғни мұғалім айтады да, сосын оқушының жауабын күтеді. Сонымен қатар, оқушылар

айтып болған соң, мұғалім жауап бермес бұрын сәл кідіріс жасайды. Бұл оқушыларға барынша дұрыс жауап беруге немесе басқа оқушыларға өз ойын айтуға мүмкіндік береді. [4].

Екінші тілді оқытудағы коммуникативтік тәсіл мұғалім мен оқушылар, сондай-ақ оқушылардың өз арасындағы белсенді әрекеттестікті талап етеді. Сабақты, екінші тілді оқыту мазмұны тілдік дағдыларды жетілдірумен бірге, оқушылардың ойлауын, сезім сапасын, сонымен қатар әлеуметтік біліктерін дамыту құралы болатындай ұйымдастыру керек.

Мұғалім өзінің тілді меңгерудің коммуникативтік тәсіліне сәйкес жұмыс істеп жатқанына сенімді болуы үшін, оның коммуникативтік қызметке деген қатынасын анықтау үшін Крумның кеңестерін пайдалануға болады. Міне, бірнеше мысалдар (Дж. Шилстің «Коммуникация в преподавании иностранных языков» еңбегінен):

- Ынтымақтастық пен дербестікке көмектесу: оқушылардың оқыту мазмұнын өз бетімен таңдау мүмкіндіктері бар (пікірталас, тақырыбын, мәтінді), ойын білдіруге және өз пікірін қорғауға; оқушылардың топта, жұпта жұмыс істеуге мүмкіндігі бар; мұғалім оқушылардың пікірлерін, қызығушылықтарын қолдайды.

- Мұғалім мен оқушылардың серіктестік қатынастары: оқушылар дәстүрлі емес пікірлерін білдіруге қорықпайды, мұғалім оларды құрметтейді; оқушылар айтқан сөздерінің мазмұндық және тілдік дұрыстығына нақты сенімді болмаса да, ойларын еркін білдіреді; оқушылар әркімнің даралығын құрметтей отырып, басқалардың айтқандарына төзімді.

- Тілді пайдалануда кері байланыс қамтамасыз етіледі: тілдік қиыншылықтарға қарамастан оқушылар мәселе жөнінде өз ойын білдіруге тырысады; мұғалім оларға көмектеседі және оларды ойды білдірудің сәтті тілдік құралдарын табуға ынталандырады; оқушылар бір-бірін қолдайды және бір-біріне үйреніп жатқан тілде сөйлеуге көмектеседі; мұғалім оқушының қателері мен кемшіліктерін тек оқушы айтып болғаннан кейін көрсетеді, әрі оның жетістіктерін атап өтеді.

Олай болса, мұғалім тек тілдік білімді таратушы, бағалаушы, тілді игеруге бағыттаушы ғана емес, сонымен қатар, тілді меңгерудің оң тәжірибесін қалыптастыра отырып, тілді үйренуге ықпал етуші, кеңесші, зерттеуші, тілді меңгеруді ынталандыратын және уәждейтін осы үрдістің қатысушысы – сабырлы тұлға. Бұл үшін интербелсенді оқу ортасы керек. Әр мұғалім, педагог пен білім алушылардың оқу ынтымақтастығында, сондай-ақ білім алушылардың өз арасында оқушылардың коммуникативтік біліктеріне, әлеуметтік-лингвистикалық құзырлылықтарына ықпал ететін өзінің педагогикалық құралдарын, оқытуды ұйымдастыру түрлері мен әдістерін бағалауы керек. Бұндай үйрену диалогта іске асады. Оқытудың интербелсенді әдістері кеңінен қолданылады, бұл педагогикалық үрдістегі қатынастың бір жақтылығын төмендетеді. Бұл мұғалімнің де рөлін өзгертеді. Мұғалім енді ақпаратты беруші және таратушы ғана емес, ол бағыттайды, ынталандырады, уәждейді, қолдайды, мақұлдайды, көмектеседі және шабыттандырады. Мұғалімнің рөлінің өзгеруімен сыныптағы оқу ортасы да өзгереді. Мұғалімнің монологы диалогпен алмасады. Оқыту оқып үйренуге айналады. Оқуда үйренуге ықпал етуші (рөлдік ойындар, диалог, ақпаратты іздестіру және т.б.) оқу әдістері басым болады.

Оқу үрдісі қатысушыларының белсенді ынтымақтастығында болатын өзгерістер:

- оқушылардың оқуға деген қатынастары өзгереді;
- оқып білу мен ойлау әдістері түрлене түседі;
- зейін, көңіл бөлу қабілеті артады, жанама есте сақтау жақсарады;
- оқушылардың белсенділігі, қатысуы, өзіндік бастамасы артады;
- бірлік, ортақтастық сезімі қалыптасады;
- оқып үйренуге ықпал етуші эмоционалды атмосфера қалыптасады;
- «алдамшы» қатысу жойылады;
- оқып үйренуден тікелей пайда көбейеді: білім алушылар қабылдайды және түсінеді, өзінше түсіндіреді және меңгергенді шығармашылықпен қолданады.

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің жолдауы “Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан”, 2012ж.
2. Справочник по методике преподавания второго языка в начальной школе. Ансποка, А.Ланка и др. Латвия// 2005.- Б.13-15.
3. Март Раннут. Пособие по языковой политике. Таллин// 2004ж,Б. 153.
4. Мұғалімге арналған нұсқаулық «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, Астана// 2015ж.-Б.19.
5. Қазақстан Республикасының өзбек, ұйғыр және тәжік тілдерінде оқытатын мектеп оқушыларының көптілді білім беру арқылы әлеуметтік кірігуін арттыру мәселелері. // Халықаралық конференцияның баяндамалар жинағы. Шымкент: 2010.-Б.53.

Резюме

В данной статье рассказывается о ключе к коммуникативно-многоязычной личности в языковом обучении в начальной школе

Summary

This article tells about the key to communicative-multilingual personality in language training in primary school

УДК 82

КӨПТІЛДІ ТҮЛҒАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА МҰҒАЛІМНІҢ РОЛІ

Тойчибаева Нозик Жандарбеков Штө-127 тобының 2 курс студенті
Ғылыми жетекшісі - магистр оқытушы Мусаев О.А.
Шымкент университеті

Қазақстанда білім беру жүйесі заманауи тілдік жағдайлармен байланысты мәселелерді шешуде ерекше рөл атқарады. Білім берудің маңызды басым бағыттарының бірі – мемлекеттік, ана және шетел тілдерін меңгерту. Бұл міндетті шешуге педагогикалық білім берудің жаңа саласына жататын көптілді білім беру бағытталған.

Көптілділік біздің республикамызда тұрып жатқан халықтардың мәдени мұрасын оқып-зерделеу арқылы патриотизмді, адамгершілікті қалыптастырады. Қазақстан – қай тілде сөйлегенімізге қарамастан, біздің ортақ шаңырағымыз. Тіл – достықтың тірегі, тіл – халықтарды жақындастыратын ерекше құрал.

Мектепте көптілді тұлғаның қалыптасуы, оқу процесінің айқын ұйымдастырылуы мазмұн мен оқыту принциптерін арнайы таңдау, оқыту және нәтижені тексеру, сәйкесінше жоспарлауды қадағалайтын арнайы технологияларды қолдану барысында туындайды.

Қазақстанда ендіріліп жатқан көптілді білім беру бағдарламасы бірегей болып табылады әрі батыстық бағдарламалардан ерекшелігі, оқытудың бір мезетте үш тілде қатар жүргізілуі. Көптілді білім беру бағдарламасы ұрпақтардың жаһандану жағдайында бәсекеге қабілеттілікті қалыптастыруға, тілдік мәдениетті меңгеруге ықпал ететін білім берудің жаңа моделін жасауды қарастырады. Қазақ, ағылшын және орыс тілдерін білу жастарға әлемдік нарықты, ғылымды және жаңа технологияларды игеруге жол ашып, этникалық, қазақстандық және әлемдік мәдениетке тартудың негізінде құрылымдық ынтымақтастыққа орнықты көзқарастарын қалыптастыру үшін жағдай жасайды. Сондай-ақ, шет ел тәжірибесінен мысал келтіретін болсақ, билингвальды сыныптар 1993 жылы Норвегияда, 1998 жылы Швецарияда ашылғандығы айқындалған.Германияда болса білім беруді бала бақшадан бастап,бастауыш мектепте екінші, әрі қарай үшінші тілдерді меңгерту қарастырылған. [3]. Ал билингвалды

білім беру Қазақстанда 2000 жылдан Қазақстанда басталған болса, Қытайда 2007 жылдан бастап қолға алынды.

Қазіргі таңда жалпы қоғамдағы өзгерістер мен жаңалықтар, білім беру жүйесіндегі реформалар жалпы педагог қызметкерлердің ғылыми негізде ойлануына, жаңа идеялармен, жаңа жүйелермен жұмыс жасауына негіз болары анық. Дәстүрлі білім беру жүйесінде кәсіби білім беретін оқу орындарының басты мақсаты – мамандықты игерту ғана болса, ал бүгінгі таңда білім беру жүйесіндегі өзекті мәселелердің бірі – әлемдік білім кеңістігіне ене отырып, бәсекеге қабілетті тұлға дайындауда жеке тұлғаның құзырлылық қабілеті негізінде нәтижеге бағдарланған білім беру жүйесін ұсыну. Үштілді білім беру арқылы оқушылардың функционалдық сауаттылығы мен ақпараттық құзіреттілігін қалыптастыру жалпы педагогтерге жүктелген негізгі міндеттердің бірі.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартының талаптарына жүгінсек, бүгінгі мектеп түлегі-көптілді коммуникативтік және ақпараттық құзыреттілігі дамыған, көпмәдениетті, рухани-адамгершілік, ұлтаралық қатынастар мәдениетінің жоғары деңгейін меңгерген, қазақ елінің және жалпықазақстандық құндылықтарды қастерлейтін, тілдерді меңгеруге тұрақты қызығушылық танытатын, отансүйгіштік және азаматтық сана-сезімдері дамыған тұлға болуы керек [1].

Үштілділік, евразиялық полимәдениеттілік, коммуникативтік және т.б. базалық құзыреттіліктер Шымкент қаласындағы пилоттық мектептерде нәтижелі жүзеге асырылуда. Облыстың педагогикалық ұжымы оқу үдерісіне билингвальды оқыту моделін кеңінен ендіріліп жатыр. Экспериментальды мектептерде қазақ, орыс және ағылшын тілдері оқытылады, сонымен бірге математика, физика, химия және биология пәндерін тереңдетіп оқыту ағылшын тілінде жүргізіледі. «Тілдердің үштұғырлығы» мәдени жобасы аясында және Оңтүстік Қазақстан облысында көптілділікті дамыту мақсатында оқыту үш тілде жүргізілетін дарынды балаларға арналған төрт мектеп ашылған.

Екінші тілді оқытуды барынша табиғи қарым- қатынасқа жақындатуға тырысу керек. Мұғалім мен оқушылардың, сондай-ақ оқушылардың өзара қарым-қатынастары тілдің және оқушылар білімінің дамуында шешуші мәнге ие. Зерттеулер, мұғалімнің оқу уақытының едәуір бөлігін тілді түсіндіруге бөлетінін, ал балалардың тілді пайдалануына өте аз уақыт қалатынын көрсетті. Көптеген бақылаулар сыныптағы қатынастың басым бөлігінің мұғалімнің сұрағына оқушылардың жауабы түрінде қалыптасқандығын айқындады. Бұның нәтижесі- оқушылардың тілді тұрмыстық жағдайда (мектептен тыс) қолдана алмауы немесе қолданудағы қиыншылықтары. Негізі “Адам миы ақпаратты өңдеп, оны түсінуге мүмкіндік беретінін, ал мұғалімнің тоқтаусыз сөйлеуі миға шамадан тыс аса көп ақпарат «жүктемелейтіні» және ол оқушылардың қызығушылығын жоғалтуға әкеліп соғатыны, сол сәтте оқудың нәтижелілігі айтарлықтай төмендеп кететіні туралы біздің хабардар екенімізді мәлімдейді. (Хэтти, 2014).

Коммуникативтік тәсіл мұғалімнің жұмысына ықпал етеді. Сыныптағы еркін қатынас атмосферасын мұғалімнің құратынын атап өту керек. Олар оқушыларға ойлануға уақыт беру қажет, яғни мұғалім айтады да, сосын оқушының жауабын күтеді. Сонымен қатар, оқушылар айтып болған соң, мұғалім жауап бермес бұрын сәл кідіріс жасайды. Бұл оқушыларға барынша дұрыс жауап беруге немесе басқа оқушыларға өз ойын айтуға мүмкіндік береді. [4].

Екінші тілді оқытудағы коммуникативтік тәсіл мұғалім мен оқушылар, сондай-ақ оқушылардың өз арасындағы белсенді әрекеттестікті талап етеді. Сабақты, екінші тілді оқыту мазмұны тілдік дағдыларды жетілдірумен бірге, оқушылардың ойлауын, сезім сапасын, сонымен қатар әлеуметтік біліктерін дамыту құралы болатындай ұйымдастыру керек. Мұғалім өзінің тілді меңгерудің коммуникативтік тәсіліне сәйкес жұмыс істеп жатқанына сенімді болуы үшін, оның коммуникативтік қызметке деген қатынасын анықтау үшін Крумның кеңестерін пайдалануға болады. Міне, бірнеше мысалдар (Дж. Шилстің «Коммуникация в преподавании иностранных языков» еңбегінен):

- Ынтымақтастық пен дербестікке көмектесу: оқушылардың оқыту мазмұнын өз бетімен таңдау мүмкіндіктері бар (пікірталас, тақырыбын, мәтінді), ойын білдіруге және өз

пікірін қорғауға; оқушылардың топта, жұпта жұмыс істеуге мүмкіндігі бар; мұғалім оқушылардың пікірлерін, қызығушылықтарын қолдайды.

- Мұғалім мен оқушылардың серіктестік қатынастары: оқушылар дәстүрлі емес пікірлерін білдіруге қорықпайды, мұғалім оларды құрметтейді; оқушылар айтқан сөздерінің мазмұндық және тілдік дұрыстығына нақты сенімді болмаса да, ойларын еркін білдіреді; оқушылар әркімнің даралығын құрметтей отырып, басқалардың айтқандарына төзімді.

- Тілді пайдалануда кері байланыс қамтамасыз етіледі: тілдік қиыншылықтарға қарамастан оқушылар мәселе жөнінде өз ойын білдіруге тырысады; мұғалім оларға көмектеседі және оларды ойды білдірудің сәтті тілдік құралдарын табуға ынталандырады; оқушылар бір-бірін қолдайды және бір-біріне үйреніп жатқан тілде сөйлеуге көмектеседі; мұғалім оқушының қателері мен кемшіліктерін тек оқушы айтып болғаннан кейін көрсетеді, әрі оның жетістіктерін атап өтеді.

Олай болса, мұғалім тек тілдік білімді таратушы, бағалаушы, тілді игеруге бағыттаушы ғана емес, сонымен қатар, тілді меңгерудің оң тәжірибесін қалыптастыра отырып, тілді үйренуге ықпал етуші, кеңесші, зерттеуші, тілді меңгеруді ынталандыратын және уәждейтін осы үрдістің қатысушысы – сабырлы тұлға. Бұл үшін интербелсенді оқу ортасы керек. Әр мұғалім, педагог пен білім алушылардың оқу ынтымақтастығында, сондай-ақ білім алушылардың өз арасында оқушылардың коммуникативтік біліктеріне, әлеуметтік-лингвистикалық құзырлылықтарына ықпал ететін өзінің педагогикалық құралдарын, оқытуды ұйымдастыру түрлері мен әдістерін бағалауы керек. Бұндай үйрену диалогта іске асады. Оқытудың интербелсенді әдістері кеңінен қолданылады, бұл педагогикалық үрдістегі қатынастың бір жақтылығын төмендетеді. Бұл мұғалімнің де рөлін өзгертеді. Мұғалім енді ақпаратты беруші және таратушы ғана емес, ол бағыттайды, ынталандырады, уәждейді, қолдайды, мақұлдайды, көмектеседі және шабыттандырады. Мұғалімнің рөлінің өзгеруімен сыныптағы оқу ортасы да өзгереді. Мұғалімнің монологу диалогпен алмасады. Оқыту оқып үйренуге айналады. Оқуда үйренуге ықпал етуші (рөлдік ойындар, диалог, ақпаратты іздестіру және т.б.) оқу әдістері басым болады.

Оқу үрдісі қатысушыларының белсенді ынтымақтастығында болатын өзгерістер:

- оқушылардың оқуға деген қатынастары өзгереді;
- оқып білу мен ойлау әдістері түрлене түседі;
- зейін, көңіл бөлу қабілеті артады, жанама есте сақтау жақсарады;
- оқушылардың белсенділігі, қатысуы, өзіндік бастамасы артады;
- бірлік, ортақтастық сезімі қалыптасады;
- оқып үйренуге ықпал етуші эмоционалды атмосфера қалыптасады;
- «алдамшы» қатысу жойылады;
- оқып үйренуден тікелей пайда көбейеді: білім алушылар қабылдайды және түсінеді, өзінше түсіндіреді және меңгергенді шығармашылықпен қолданады.

Қорыта келегенде, бастауыш мектепте тілді меңгертудегі коммуникативтілік –көптілді тұлға қалыптастырудың өзегіретінде қызмет жасайды. Көптілді білім беру бағдарламасы аясында үштілді меңгеру тәжірибесін жинақтап, әлемдік деңгейге көтерілуі заман талабы болып тұр. Ал ол оқушыларымыздың халықаралық жобаларға қатысуын кеңейту, шетелдік әрістестермен ғылыми байланыстарын нығайтуға, шетел тілдеріндегі ақпарат көдерініне қол жеткізуіне мүмкіндік береді. Елдің ертеңі өрісі биік, дүниетанымы кең, кемел ойлы азаматтарын өсіру үшін сапалы білім мен тәрбие берілуі қажеттігі Н.Ә.Назарбаев өзінің Қазақстан халқына жолдаған Үндеуінде: “Біздің болашағымыз білікті де, білімді жастардың қолында” деп атап көрсеткен. [1].

Пайдаланған әдебиеттер:

1. Қазақстан Республикасы Президентінің жолдауы “Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан”, 2012ж.
2. Справочник по методике преподавания второго языка в начальной школе. Ансποка, А.Ланка и др. Латвия// 2005.- Б.13-15.

3. Как разработать и внедрить устойчивую программу многоязычного образования: Руководство для разработчиков и менеджеров программ многоязычного образования. Бишкек 2016. – 243 с.

4. Мұғалімге арналған нұсқаулық «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық шеберлік орталығы, Астана// 2015ж.-Б.19.

5. Қазақстан Республикасының өзбек, ұйғыр және тәжік тілдерінде оқытатын мектеп оқушыларының көптілді білім беру арқылы әлеуметтік кірігуін арттыру мәселелері. // Халықаралық конференцияның баяндамалар жинағы. Шымкент: 2010.-Б.53.

Резюме

В данной статье рассматривается роль учителя в формировании многоязычного человека

Summary

This article considers the role of the teacher in the formation of a multilingual person

ӨЖ 275

ӘЛ-ФАРАБИ КӨРКЕМ ПОЭЗИЯНЫ ҒЫЛЫМИ ТҰРҒЫДА ЗЕРТТЕГЕН ӘДЕБИЕТШІ-ҒАЛЫМ.

Қошқарбекова Маржан Усеновна
Өзбекстан. Науаи мемлекеттік педагогика институты,
Шет тілдер факультеті,
Қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы аға оқытушысы

Аннотация:Әбу Насыр- Әл-Фараби дүние жүзілік мәдениетпен білімнің Аристотельден кейінгі екінші ұстазы атанған данышпан, философ, энциклопедист ғалым, әдебиетші, акын. «Поэзия өнері жайлы», «Поэзия өнерінің қағидалары» трактаттары поэзияның көркем ой желісі, адам санасының қиялдау мүмкіншілігінің нәтижесі болатынын көрсетеді.

Аннотация: Абу Насир Ал Фараби - гений, философ, энциклопедист, ученый, писатель и поэт, ставший вторым учителем мировой культуры и знаний после Аристотеля. Трактаты «Об искусстве поэзии» и «Основы искусства поэзии» показывают, что поэзия - это художественная линия мышления, результат воображения человеческого разума.

Abstract: Abu NasirAlFarabi is a genius, philosopher, encyclopedist, scientist, writer and poet, who became the second teacher of world culture and knowledge after Aristotle. The treatises "On the Art of Poetry" and "Principles of the Art of Poetry" show that poetry is an artistic line of thought, the result of the imagination of the human mind.

Қазақ мәдениеті мен әдебиетінің тарихында Әбу насыр әл-Фарабидің орны ерекше. Есімі дүние жүзіне мәлім, Әбу Насыр әл-Фараби-қазақтың ескі мекені- Отырарда туып, Сыр, Қаратау бойындағы түркі тайпаларынан шыққаны белгілі. Орта Азия мен Қазақстаннан шыққан ғұлама ғалымдар арасынан басқа ғылым салаларымен қатар жалпы көркем өнер, оның ішінде сөз өнері туралы ғылыми түсінікті зерттеушілік тұрғыда алғаш сөз еткен әл-Фараби еді. Оның «Мемлекет қайраткерлерінің афоризмдері», «Ғылымдар энциклопедиясы», «Ғылымдарды классификациялау», «Аристотель еңбектеріне түсініктеме», «Өлең кітабы», «Өлең өнерінің қағидалары туралы», «Поэтика және поэтикалық ойлау», «Поэтикалық шығармалар түрі» т.б. еңбектері сол кездегі өнер, тіл және әдебиет мәселелері мен өлеңтану саласындағы әдеби-теориялық, ғылыми-зерттеушілік ой-пікірдің шырқау биігі болды.

Зерттеушілер әл-Фарабидің әдебиет мәселелеріне қатысты шығармаларынан «Риторика туралы кітап», «Жазу өнері туралы кітап», «Өлең өнері қағидалары туралы трактат», «Өлеңнің ұйқасы мен өлшемі туралы кітап», «Ұйқас пен ырғақ туралы кітап», т.б. еңбектерін атап көрсетеді [4; 66].

Энциклопедист-ғалымның жан-жақты мұрасының поэтикаға қатысты қырлары дегенде, оның бұл салаға арнаған бүгінгі ғылымға белгілі екі зерттеу еңбегінің бар екенін айту қажет. Оның біріншісі — «Поэзия өнері жайлы», ал екіншісі «Поэзия өнерінің қағидалары» трактаттары. Фарабидің бұл екі трактаты атауына қарағанда өзара ұқсас туындылар көрінгенмен, олардың мәтінімен жақын танысу екеуінің бір-бірінен бөлек нысанды, дербес мазмұнды еңбектер екенін айқындауға мүмкіндік береді. Ғалымның «Поэзия өнерінің қағидалары» атты трактаты Аристотельдің «Поэзия өнері жайлы» еңбегін талдауға арналған туынды. Әл-Фараби бұл туындысында өзі «хакім» деп атаған Аристотельдің поэтика бойынша тұжырымдары мен ілімін түсіндіреді. Дана философтың поэтика, поэзия туралы ой-тұжырымдары да ашық танылады. Поэзияның көркем ой желісі, адам санасының қиялдау мүмкіншілігінің нәтижесі болатынын көрсетеді. Поэзия көрсетейін деген нәрсесін жай қалпынан өзгеше, ерекше көркем деп, әсерлеп, әсемдеп логикаға сыйымды етіп баяндау деп өз түсінігін ұсынады. «Поэзия жай сөз тіркесі емес, белгілі мөлшерге түскен өзіндік поэтикалық формасы, жүйесі бар тіркес»- дегенді білдіреді дейді.

Поэтикалық шығармашылыққа қабілеттілік туралы айта келе, әл-Фараби ақындарды үш топқа бөледі. Біріншісі, теориялық тұрғыдан бұл өнер негіздері жайлы білімнен ада болғанымен, поэзияның немесе барлық жанрларына табиғи қабілеті барлар. Екінші топтағы ақындар, олар табиғи дарындарымен қатар, поэзия өнерінде де терең білгірлігімен сипатталады. Оларды «ойлаушылар» деп атауға тұрады. Үшіншісінде – шығармашылық төлтумалық пен өнер канондары туралы терең білім жоқ, алғашқы екі топтағы ақындарға еліктеушілер [3; 322].

Фарабидің ойынша, нағыз көркемдік өнерді, білімді табиғи таланты зор ақындар туғызады. Оның үстіне «ғажап поэзия» жасау үшін ақын еркіндігі болу керек. Ақын өзі игерген, әбден меңгерген жетік формада (жанрда) жазса да, жақсы туынды бере алады. Ал әр түрлі әсер ықпалдарға байланысты немесе өзі әбден игермеген жолмен жазса, білгір ақынның өзі де жақсы нәтижеге жете алмайды. Өлең шығаруда ақынның білімділігі мен табиғи талантына қоса тәжірибелілігі де қажет деп, жазушының өз өнеріне кемелденуін ерекше бағалайды [4; 76].

Әл-Фараби «Поэзия өнері жайлы» трактатында негізінен араб метрикасына сәйкес мәселелерге — бәйіттің соңғы дыбысы, ұйқас, бір бунақ немесе жолдағы қысқа дауыстылар саны, олардың өлең өлшеміне қатысты және т.б. тек араб поэзиясының өзіне ғана тән сұрақтарын талдап, сонымен қатар поэзияның оған жақын өнер — риторикада қолданылу ерекшеліктеріне қатысты тұжырым жасайды. Әдебиет теориясының «еліктеу» теориясына жан-жақты, әрі терең талдау жүргізеді.

Бұл еңбекте әл-Фараби тұлғасы Аристотельдің еңбегін талдаушы немесе оған түсіндірме беруші ретінде емес, араб поэзиясының заңдылықтарын зерттеуші ретінде танылады. Яғни, бұл екі еңбектің атауы ұқсас болғанмен, бірі классикалық грек поэзиясы тұрғысындағы, екіншісі әлемдік әдебиеттің ең көркем саласының бірі — араб поэзиясына арналған туындылар [5].

Әл-Фарабидің «Ғылымдар жүйесі» («Ғылымның пайда болуы туралы») кітабында көптеген ғылымдарға жекелеп тоқталып, оның философиялық негіздеріне түсініктер беріледі. Аталған еңбектің ғылымдардың барлық саласы үшін де ерекше маңызы бар. Соның ішінде «Тіл туралы ғылым», «Логика», т.б. тараулары біз үшін ескерерлік. Онда тілтану, грамматика мәселелері, логиканың сан алуан сипаттары таңғажайып талданған. Бұл ғылымдардың маңызы, тараулары толық ескертіледі. Соған қоса, дана философтың поэтика, поэзия туралы ой түйіндері де ашық танылады. Поэзияның көркем ой желісі, адам санасының қиялдау мүмкіншілігінің нәтижесі болатынын көрсетеді [4; 66–67].

Әл-Фараби поэзияның өнер саласы ретіндегі негізгі табиғаты болып табылатын қағидаларын ақындар да, ғылыми тұрғыда зерттеушілер де толық түсініп, меңгеріп алуы қажеттігін атап айтады. Ғалымның бұл пікірінің маңыздылығы Аристотельден бері келе жатқан поэзия өнерінің қағидалары туралы тұжырымды жалғастырғаны, толықтырғаны ғана емес, араб тілінде жазылғандықтан, бүкіл Таяу Шығыс пен Орта Азияға тарап, өлең

шығарушылар мен поэзияны зерттеушілердің әдеби-теориялық танымын жоғарлатуында десек, артық айтпаған болар едік.

Бұл еңбек туралы фарабитанушы-ғалымдар арасында екі түрлі пікір айтылуда. Негізгі талас — Аристотельдің «Поэтика» еңбегінде қарым-қатынасы төңірегінде. Әсіресе Фарабидің поэзияны жанрлық түрлерге жіктеуінің ғылыми-теориялық және танымдық маңызы зор. Ол поэзияны мазмұндық сипатына орай 13 жанрлық түрге қарастырады да әрқайсысына нақты анықтамалар бере отырып ерекшелейді.

Ғұлама ғалым өзінің осы трактатында поэзияның түрлерін жіктеп берген. Ол поэзияны мазмұнына қарай мынадай жанрларға бөлген :

Трагедия — бұл арнаулы мөлшері бар поэзиялық жанр. Трагедияда басқаларға үлгі етуге болатын жақсы іс-қимылдар мен мақтан етерлік істер еске алынады. Әдетте, музыканттар жеке дара билеп-төстеушінің алдында трагедияны ойнайды және билеуші өлгеннен кейін трагедияға қайтыс болған билеушіні еске алатын кейбір қосымша әуендерді қосады.

Дифирамб — көлемі трагедиядан екі есе үлкен поэзия жанры. Дифирамбта ешбір билеушіні немесе тұлғаны жеке мақтамайды, бүкіл адамзат баласына тән жақсы істер, жалпы мақталатын ізгіліктер мен қайырымды жандар ғана бейнеленеді.

Ямб — арнаулы мөлшердегі поэзиялық жанр, онда мақал-мәтелдер сияқты жалпы жұртшылыққа белгілі жақсы немесе жаман істер туралы нақыл сөздер орын алады. Бұл жанр араздасулар мен соғыстар кезінде, ашу мен ыза кернегенде пайдаланылады.

Драма — ямбқа ұқсас жанр, өзгешелігі мұнда белгілі адамдарға арналған мәтелдер мен нақыл сөздер еске алынады.

Айнос — өзінің жоғары шеберлігіне байланысты немесе олардың тамашалығы және танданыс туғызуы арқасында қанағат сезімін туғызатын пайымдаулары бар поэзиялық жанр.

Диаграмма — егер де адамдар тәртіпке бағынбаса және түзелмесе заң шығарушылар адамдардың көңілдері күтетін қорқынышты суреттерді бейнелеуге қолданатын поэзиялық жанр.

Эпос пен риториканы Әбу Насыр бұл жанрлар стилінің салтанаттылығымен және тақырыптарының ұқсастығымен ерекшеленетіндігінен және қоғамдық-тарихи оқиғаларды көрсететіндігінен бір айдардың астына қойды. Эпоста бұрын болған оқиғалар, ал риторикада жақында өткен оқиғалар суреттелді.

Сатира (лат. Satira) — өзі суреттеп отырған оқиғаны, құбылысты немесе кейіпкерді өткір сынға алып, әжуаға айналдыратын көркемдік бейнелеу тәсілі. Сатираның мысал, эпиграмма, памфлет, фельетон, пародия, шарж, карикатура, анекдот сияқты жанрлары бар.

Поэма — бұл артықшылық пен жамандық, дұрыстық пен қателік суреттелетін өлең түріндегі жанр.

Акустика — бұл оқушыларды музыка өнеріне үйреткенде пайдаланылатын поэзияның бір бөлімі.

Амфигенезис — бұл жаратылыстану ғылымдарын суреттеген жаратылыстанушы-ғалымдар жасаған жанр. Поэзия жанрларының ішіндегі поэзия өнерінен ең алшақ жатқан осы жанр

«Риторика» трактаты, Әбу Насырдың риторикасы — шешендік өнер туралы ғылым ғана емес, сонымен қатар жалпы көркем сөз туралы ілім болғандықтан, барлық жағынан сендіру өнері болып табылады.

Қорыта келе айтарымыз, әл-Фараби пікірлері өте терең. Оның поэзия туралы зерттеу еңбектері күні бүгінге дейін маңызын жойған жоқ. Бұл әл-Фарабидің поэзия падишасы деген атаққа лайық шығармалар жазғанын және өз кезеңінде өте жоғары бағаланғанын көрсетеді. Осы сипаттас пікірлерді Ризокули Хидоят, Ибн Аби Усайба, Ибн Халлакан-дар да өз еңбектерінде айтып, Фараби жырларынан үзінді келтіре отырып, дәлелдеген. Өкінішке орай, Фарабидың ақындық мұрасы сақталмаған, тек бірнеше өлеңдері, бәйіттері ғана жетті. Оларға қарап отырып, Фарабидың поэзиялық мұрасын бағалау, зерттеу мүмкін емес. Әйтсе де замандастарының берген жоғарғы бағасына сүйене отырып, «поэзия падишасы» деген атаққа лайық, өз кезіндегі әдеби процестің дамуына үлес қосқан және көптеген ізбасарлар шыққан

ақындық мектептің үлгісін салған, парсы және араб тілінде жазған түркі ақыны болды деген қорытындыға келеміз.

Әдебиеттер тізімі

1. Бурабаев М.С. Философия искусства А.Н. Аль-Фараби // Аль-Фараби. Трактаты о музыке и поэзии. — Алма-Ата, 1993. [3; 322].
1. Смағұлов Ж. Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы. Алматы, 1999. -[4; 66]
2. Хайруллаев М.М. Абу-Наср Аль-Фараби. — М., 1982. — 137-б.
3. Келімбетов Н. Ежелгі дәуір әдебиеті. — Алматы, 1991. — [4; 76]
4. Қасымжанов А. Поэтика, музыка және психология // Фарабитану. Жиырма томдық. — 16-т. — Астана: Аударма, 2006. — [5].
5. Қалиева Ш. Әл-Фараби мұрасының поэтикаға қатысты қырлары // Ақиқат. — 2010. — [4; 66–67].

ӘОЖ 369

АБАЙ ЖӘНЕ НАУАИ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ҮНДЕСТІК

Кумакбаева Гулбану Кунтуаровна
Өзбекстан. Науаи мемлекеттік педагогика институты,
Шет тілдер факультеті,
Қазақ тілі және әдебиеті кафедрасы аға оқытушысы

ШығысжұлдыздарыХафиз, Фирдауси, Рудаки, Низами, ОмарХайям, Сағди, Жалаладдин Руми, НасирХусрау, ЖәмисоңынанбарыпӨзбек халқының ХҮ ғасырда жасаған әйгілі ақыны Әлішер Науаи және ХІХ ғасырдың екінші жартысында жасаған қазақ поэзиясының шұғылалы шыңы, ұлы тұлғасыАбай Құнанбаев есімдерінерекшелепатаймыз.

Түркі жұртының ұлы ақыныӘлішер Науаи мен қазақ поэзияның пайғамбарыАбай Құнанбаевтың шығармашылығы кез келген қоғамда өмір сүретін адамға үлкен ғибрат берері сөзсіз. Бұл екі қоғам және мемлекет қайраткерлерініңшығармаларының әр жолынан адамшылықтың бір сатысына көтеріліп отыруға болады. Өзбек халқының ғана емес,төрткүл дүниенің ұлы ақыны, әрі ойшылы Мір Әлішер Науаи мен қарасөздің қас шебері Абай Құнанбаевтыңайтқан әр сөзінен рухани азық алуға болады.

Абай Құнанбаев - *ақын, ағартушы, жазба қазақ әдебиетінің, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, философ, композитор, аудармашы, саяси қайраткер.*Абай Құнанбаев туған әдебиетінің бал бұлақтарынан нәр ала отырып, Шығыс классиктерінің мол мұраларынан, орыс және Батыс Еуропа әдебиетінің таңдаулы шығармаларынан сусындаған.

Өзбек халқының ХҮ ғасырда жасаған әйгілі ақыны Әлішер Науаи, өз соңына тамаша лирикалық шығармалар, ғажайып ғазалдар мен кемел дастандар,бірталай прозалық туындылар мен еңбекте қалдырған ұлы тұлға.Ақынның қасиетті мұраларын қазақ халқы,соның ішінде көзі ашық,көкірегі ояу қазақ ақындары айрықша бағалап,ерекше қастерлеген.

Сондықтан да белгілі сөз зегері Ғабит Мүсірепов: «-...Өзбек халқының данышпан ақыны Әлішер Науаиының ғажайып туындыларын оқып,үлгі алмаған ақын кемде-кем,классикалық әдебиетіміздің шұғылалы шыңы Абайдың да өзіне ұстаз тұтқан,талантына бас иген ақындарының бірі- Науаи еді», -деген болатын.

Сонымен бірге, Шоқан Уәлиханов өзбек әдебиетінің классигі Әлішер Науаиыны Еуропа және Азия ғалымдары арасында бірінші болып,ерекше құрметпен тілге алған болатын.Шоқан Уәлиханов өзінің 1857 жылы Қашқария жайлы жазған очеркінде: « Қара түнекте халықтың жалғыз сәулесі-Әлішер Науаиының шығармалары болды»-деген болса,ғұлама ғалым Мұхтар Әуезов: «Түркі тілдес халықтардың көпшілігінің әдебиеті мен мәдениетін өсіруде Науаи мол әсер еткен», деген болатын.

Жастайынан-ақ айрықша зейінді, ойлы боп өмірге келген Абай, араб, парсы, ескі өзбек (шағатай тілі) тілінде жазылған Шығыс шайырлары еңбектерімен кеңірек танысып, олардан рухани нәр алады. Әсіресе, өзіне Әлішер Науаиды ұлағатты ұстаз ретінде танып, оның шығармаларын қызығулықпен оқиды. Науаи мен Абай арасындағы әдеби байланыстардың терең сырларын жан-жақты аңғарған жазушы, ғұлама ғалым, академик Мұхтар Омарханұлы Әуезов: «Оған тілдері түсінікті болған соң Низами, Науаи көп әсер етті – дей келе, одан әрі: – ... Өзіне ең жақын ұстаз етіп классик Науаи шығармаларынан үлгі іздейді», – деген ойды алға тартады. Иә, бұл, түгелдей шындық. Оны біз Әлішер Науаи мен Абайдың кейбір шығармаларын өзара салыстыра назар аударсақ, анық аңғара түсеміз. Рас, Әлішер Науаи мен Абай екі түрлі дәуірде, екі түрлі тарихи-әлеуметтік, саяси жағдайда, яғни бірі – орта ғасыр мәдениетінің әбден гүлденген кезі – XV ғасырда, колөнершілер ортасында, қалада жасаса, екінші – Абай XIX ғасырдың екінші жартысында, қасиетті мекенде, қазақ сахарасында дүниеге келіп, сонда жасады. Солай бола тұрса да, олардың өмір жолдары мен шығармашылығында өзара ұқсастық пен үндестік, сарындастық сипаттар аса молынан кездеседі.

Әлішер Науаиыны өзбек әдебиетінің атасы ретінде өзбек халқы пір тұтып, ол туралы көп жазды, көп зерттеді. Әлішер Науаиы туралы зерттеулер өзбек, орыс тілдерінде өте көп жазылған. Бүгінгі күнде Науаи шығармалары түп нұсқасы қазақ тіліне де аударылуда. Кезінде Әлішер Науаиының ақындық дарынына ұлы Абай тәнті болып, оның шығармашылық дәстүрін зерттеген, әрі қарай жалғастырған. Әлішер Науаи шығармашылығын зерттеуге қазақ ғалымдары оның ішінде Мұхтар Әуезов, Есмағамбет Ысмайылов, Рахманқұл Бердібаев елеулі үлес қосты. Ақын Несіпбек Айтов, Қалижан Бекхожин, Сағынғали Сейітовтар Әлішер Науаиының ғазалдарын қазақ тіліне тәржімалап, жеке кітап етіп шығарған.

Міне, осындай Науаитанушы ғалымдарымыздың арқасында туысқан өзбек халқының аса данышпан ақыны, ірі мемлекет қайраткері, әрі кемеңгер ғалымы Әлішер Науаи есімі мен оның шығармалары қазақ халқы арасында да кең тарағандығы соншалық, өз ақынындай қадірленіп, қастарлене тілге алынып жүр. Мәселен, қазақ поэзиясының шұғылалаы шыңы, данышпан ақын Абай Құнанбаевтың Шығыс шайырларын, соның ішінде Әлішер інжумаржандарынан рухани нәр алғандығын мына дәлелдерден, яғни Абайдың «Көзі ғауһар», «Қор болды жаным», «Көзімнің қарасы», «Ғашықтың тілі – тілсіз тіл», «Өлең сөздің патшасы – сөз сарасы» деген өлеңдеріне назар аударсақ Әлішер Науаиының ғашықтық, адамгершілік, пәктік тақырыбына жазған туындыларымен іштей үндесіп, қабысып, сарындасып жатқан тұстарын сезіну оншалық қиын емес.

Абай Құнабаев өзінің «Көзі ғауһар» атты өлеңінде:

Иузи – раушан, көзі ғауһар,

Лағилдек бет ұшы әхмәр.

Тамағы қардан әм биқтар,

Өзең гузалләрэ рақбар - деп сұлу қыздың әсем келбетін Шығыс шайырлары соның ішінде Әлішер Науаиы дәріптегеніндей биязы, аса сұлу етіп сипаттайды. Бұдан келіп шығар түйін екі ақынның ойларында үндестік, сарындастық сипат әдемі өрнектелген. Міне, осылай Әлішер Науаидың кейбір ғазелдері мен лирикалық шығармаларында көрініс тапқан ой түйдектерін, көтерген көкейкесті мәселелерін Абай шығармаларында да кездестіруімізге болады. Мәселен, Әлішер Науаи ұлы адамгершілік пен шын мәніндегі адамилықты аса жоғары бағалап «Одамий эрсанг демагил адами, Ониким йуқ халқ ғамидин ғами» десе, ал Абай «Атаның баласы болма, адамның баласы бол» деген тамаша идеяны алға тартады. Сондай-ақ, Әлішер Науаи «Одамларда одамлар бор, одамларнинг нақшидур, одамларда одамлар бор, хайвон ундан яхшидур» – десе, Абай да «Адамның адамы бар, наданы бар» деп, ұлы адамдықты, адалдықты барлық нәрседен биік қоя біледі.

Сонымен бірге XIX ғасырдағы қазақ әдебиетінің Шәңгерей, Шәді, Шортанбай, Ақан сияқты ірі ақындарын еске алсақ - бәрінен де Әлішер ғазалдарының, дастандарының айқын сарындарын сезіп отырамыз. Абай мен Науаиы да өздерінің философиялық өлеңдерінде өзбек, қазақ поэзиясында үнемі қолданылатын теңеу әдістерін қолданған. Ғұмырларын шығармашылыққа арнаған ғұлама шайырлар Әлішер Науаи мен Абай өз шығармаларында

көрнекі теңеулер мен образды сөздер арқылы оқырманды еліте білген. Сол үшін де Әлішер Науаи мен Абай философиясындағы көптеген қанатты сөздер нақыл сөз болып қалыптасып, халық арасында кеңінен тараған. Шайырлардың лирикалары, жүрегін жарып шыққан айғайы, айнала дүниеге деген махаббаты өмір философиясына тола, сондықтан шығармаларының көпшілігі терең әрі астарлы, оқырманды әсерлендіре алады.

Бар ғұмырларын шығармашылыққа арнаған ғұлама шайырлар Әлішер Науаи мен Абай Құнанбаев әділет пен адамгершілікті, пәк сезім мен таза махаббатты, адалдықты, азаматтықты өз шығармаларында дәріптеп, барлық ой-түйіндерін ақ қағазға түсіруді өздеріне басты мақсат еткен жыр сұлтандары.

Ғұлама шайырлар Әлішер Науаи мен Абай Құнанбаевтың шығармаларын тақырыптық және мазмұндық жағынан алғанда екі ғұламаның да өлеңдерінде ұлтқа, тап өкілдері тағдырына қатысты маңызды қоғамдық тақырыптар жатыр, әрі күнделікті өмірдегі талас-тартыс, адамдар арасындағы қуаныш пен қайғы суреттеледі. Екеуі де тәрбиелік мақсатта, көптеген ынтымақты, еңбекті, ғылымды, мәдениетті, достықты кеңінен мадақтаған философиялық шығармалар жазған. Әлішер Науаи мен Абай Құнанбаевтың философиялық өлеңдері, лирикаларымен бірге өміршеңдікке ие. Өйткені жыр алыптарының өлеңдерінің өзіндік ақиқаты астарында және философиялық өлеңдерде лирикамен бірдей көркемдік тартымдылық үлгілеріде көрініп тұрады. Бұл қазақ, өзбек әдебиетінің асқар шындары болып саналатын екі ақынның асқан суреткерлік өнерімен қоса, философиялық өлеңдерді жазғанда шын жүректен тербеп жазуларының маңыздылығында.

Әлішер Науаи мен Абай Құнанбаев әділет пен адамгершілікті, пәк сезім мен таза махаббатты, адалдықты, азаматтықты өз шығармаларында дәріптеп, барлық ой-түйіндерін ақ қағазға түсіруді басты мақсат етеді. Жауыздыққа, зорлық-зомбылыққа тікелей қарсы шығып, достық пен ынтымақ, бірлікке, теңдікке айрықша мән береді. Жастарды білімге тікелей шақырып, оқып, үйренуге үндейді. Әрі өмір, қоғам жайлы кең толғана отырып ақындық, өнер туралы да, оны орындаушылар жөнінде де өз пікірлерін ашық айтады.

Түркі жұртының ұлы ақыны Әлішер Науаи мен қазақ поэзияның пайғамбары Абай Құнанбаевтың шығармалары ерекше тарихи дәуірдің жемісі. Екі халықтың ой алыптары Абай және Науаи тағдыры мен шығармашылығында ұқсастықты әлі күнге дейін зерттелуде. Екі ой алыбы өз туындыларында халықтың қоғамдық ой санасындағы шешуші әрі күрделі философиялық тақырыпты көтеріп, оның өзегіне айналған жантану ілімін танып білу жолында толассыз ізденіске түскен. Бұдан шығар қорытыды екі ой алыптарының есімдерін мәңгі бірге атауымызға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сейданов Қ., Абай және Науаи. Ташкент. 2018 ж
2. Нуртазин Т., Абайдың ақындық шеберлігі туралы Алматы: 1998, 386б.
3. Құнанбаев, Абай. Өлеңдер мен аудармалары I, II том Алматы: Жазушы, 2002 78-94 б
4. Рустамов А., Буюк шоир ва мутафаккир. Ташкент 2018 жыл
5. Хайитметов д. Адабий меросимиз уфқлари. Тошкент, «Уқитувчи», 1997.
6. Хайитметов А. Навоий лирикасы. Тошкент, Фан, 1998.
7. Хайитметов А. Навоийхонлик суқбатлари. Тошкент, Уқитувчи, 1993.

Аннотация

Мақалада ғұмырларын шығармашылыққа арнаған ғұлама шайырлар Әлішер Науаи мен Абай Құнанбаевтың шығармашылығындағы ұқсастық, үндестік жайлы сөз қозғалған.

Аннотация

В статье рассматриваются сходства произведений великих поэтов Алишера Навоий и Абая Кунанбаева, посвятивших свою жизнь творчеству.

Аннотация

The article discusses the similarities of the works of the great poets Alisher Navoi and Abay Qunanbaiuly, who devote their lives to creation.